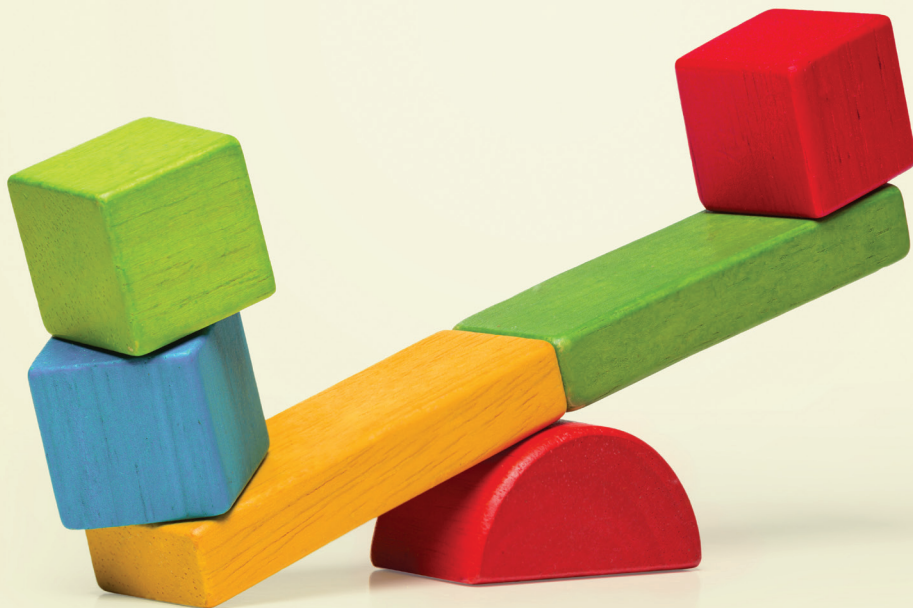

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

BORJANA MIKOVIĆ

ULOGA PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U PRUŽANJU JEDNAKIH ŽIVOTNIH ŠANSI

Borjana Miković
ULOGA PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U PRUŽANJU
JEDNAKIH ŽIVOTNIH ŠANSI

Sarajevo, 2019.

Naslov: Uloga predškolskog odgoja i obrazovanja u pružanju jednakih životnih šansi

Autor: Borjana Miković

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES)
Kupreška 20
71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Tel.: +387 (0)33 722-010
E-mail: fes@fes.ba
www.fes.ba

Forum lijeve inicijative (FLI)
Kemala Kapetanovića 17
71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Tel.: +387 (0)33 612-529
E-mail: info@fli.ba
www.fli.ba

Za izdavača: Marius Müller-Hennig
Jelena Pekić

Lektura: Slobodan Stajić i Borjana Stajić

DTP: Filip Andronik

Štampa: Amos graf

Tiraž: 200 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo
373.2.014(497.6)
MIKOVIĆ, Borjana
Uloga predškolskog odgoja i obrazovanja u pružanju jednakih
životnih šansi /
Borjana Miković. - Sarajevo : Friedrich-Ebert-Stiftung : Forum
lijeve inicijative,
2019. - 245 str. : graf. prikazi ; 25 cm
Bibliografija: str. 221-231 ; bibliografske i druge bilješke uz
tekst.
ISBN 978-9958-884-75-7 (Friedrich-Ebert-Stiftung)
ISBN 978-9958-9949-3-7 (Forum lijeve inicijative)
COBISS.BH-ID 27297030

Stavovi, mišljenja i zaključci u ovoj publikaciji ne moraju nužno odražavati stavove Friedrich-Ebert-Stiftunga. Friedrich-Ebert-Stiftung ne garantuje za tačnost podataka koji su izneseni u publikaciji. Sva prava zadržana od Friedrich-Ebert-Stiftunga. Komercijalna upotreba tekstova objavljenih u publikacijama Friedrich-Ebert-Stiftunga nije dozvoljena bez pisane dozvole FES-a.

BORJANA MIKOVIĆ

ULOGA PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U PRUŽANJU JEDNAKIH ŽIVOTNIH ŠANSI

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

Sarajevo, 2019.

SADRŽAJ

Skraćenice	11
Popis tabela.....	15
Riječ urednice i urednika	17
Uvod	19

PRVI DIO

Politike Europske unije u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja i prava djeteta na predškolski odgoj i obrazovanje u međunarodnim dokumentima i zakonodavstvu Federacije Bosne i Hercegovine	23
--	----

Politike u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja u dokumentima Europske unije	25
---	----

Prava djeteta na predškolski odgoj i obrazovanje u međunarodnim standardima ljudskih prava i zakonodavstvu Federacije Bosne i Hercegovine	30
---	----

UN Konvencija o pravima djeteta	31
---------------------------------------	----

Zakonodavstvo Federacije Bosne i Hercegovine	35
--	----

DRUGI DIO

Ključni pokazatelji o predškolskom odgoju i obrazovanju u Federaciji Bosne i Hercegovine kroz statističke pokazatelje	41
---	----

Ključni pokazatelji o predškolskom odgoju i obrazovanju u Federaciji Bosne i Hercegovine kroz statističke pokazatelje	43
---	----

Komparativna analiza ukupnog broja djece mlađe od šest godina i očekivanog smanjenja ove populacije u europskim zemljama, Bosni i Hercegovini i Federaciji Bosne i Hercegovine.....	44
Osnivanje i organizacija predškolskih ustanova u Federaciji Bosne i Hercegovine	49
Statistički pokazatelji o uključenosti djece u predškolski odgoj i obrazovanje.....	56
Uključenost djece u nepovoljnom položaju	65
Uključenost djece s teškoćama u razvoju.....	71
Financiranje	76
Osoblje	83
Programi.....	91

TREĆI DIO

Rezultati kvalitativnog istraživanja	101
Fokus grupe s roditeljima – rezultati istraživanja	106
Razlozi/motivi roditeljskih odluka da dijete uključe u predškolski odgoj i obrazovanje.....	107
Razlozi opredjeljenja roditelja: javna ili privatna ustanova.....	109
Stavovi roditelja o visini mjesečne cijene koju plaćaju za usluge predškolskog odgoja i obrazovanja	112
Percepcije roditelja o broju djece u odgojnim grupama i organiziranju rada u odnosu na broj odgajatelja	115
Stavovi o inkluziji djece s teškoćama u razvoju u predškolski odgoj i obrazovanje	120
Percepcije o kvaliteti programa predškolskog odgoja i obrazovanja	123

Percepcije o kompetencijama i mogućnostima kontinuirane edukacije odgajatelja.....	125
Utjecaj predškolskog odgoja i obrazovanja na djecu u nepovoljnom položaju	127
Utjecaj predškolskog odgoja i obrazovanja na buduće školovanje i život djeteta	129
Stavovi roditelja o obaveznom uključivanju djece u predškolski odgoj i obrazovanje u godini pred polazak u školu	132
Stavovi roditelja o potrebi veće zastupljenosti muških odgajatelja u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja	135
Stavovi o uvođenju zakonske mogućnosti pružanja usluga predškolskog odgoja i obrazovanja u kući	138
Fokus grupe s profesionalcima – rezultati istraživanja	142
Percepcije profesionalaca o mogućim uzrocima male uključenosti djece u nepovoljnom položaju u predškolski odgoj i obrazovanje....	143
Razlozi malog broja uključenosti djece ranog uzrasta u predškolski odgoj i obrazovanje.....	147
Stavovi profesionalaca o financiranju predškolskog odgoja i obrazovanja i cijeni koju plaćaju roditelji	152
Primjena i poštivanje pedagoških standarda o broju djece u odgojnim grupama i broju odgajatelja u odnosu na odgojne grupe	163
Uključivanje djece s teškoćama u razvoju u predškolski odgoj i obrazovanje	171
Stavovi profesionalaca o kvaliteti i mogućnostima realizacije odgojno-obrazovnih programa.....	175
Stavovi profesionalaca o prednostima i nedostacima jedinstvenog sistema predškolskog odgoja i obrazovanja	178
Kompetencije i mogućnosti kontinuiranog stručnog usavršavanja...	182

Suradnja s roditeljima i uključivanje roditelja u program predškolskih ustanova.....	188
Percepcija profesionalaca o utjecaju predškolskog odgoja i obrazovanja na djecu u nepovoljnom položaju	190
Stavovi profesionalaca o utjecaju predškolskog odgoja i obrazovanja na dalja postignuća djeteta u obrazovanju	193
Stavovi profesionalaca o obaveznom uključivanju djece u predškolsko obrazovanje u godini pred polazak u osnovnu školu.....	195
Stavovi profesionalaca o većem zapošljavanju muških odgajatelja u ustanovama predškolskog odgoja i obrazovanja.....	197
Stavovi o uvođenju predškolskog odgoja i obrazovanja u kući.....	200
Usporedna analiza stavova i percepcija učesnika o pitanjima istovjetnog sadržaja za fokus grupe s roditeljima i profesionalcima.....	203

ČETVRTI DIO

Zaključci i preporuke.....	209
Bibliografija.....	221
Recenzije.....	233

„Djeca i omladina u ljudskoj zajednici predstavljaju ono isto što predstavljaju temelji jednoj palati. Ako su oni granitni, snažni i otporni – zgrada će prkositi vjekovima; ako su oni slabi, rđavo povezani i neotporni – zgrada će se brzo srušiti uz prokletstvo njene sopstvene djece; i utoliko će pad biti strašniji ukoliko zgrada bude veća.“

Vidaković, 1932:31

SKRAĆENICE

Anketa 2011 – Anketa o potrošnji domaćinstva u BiH

Analiza Institucije ombudsmana – Analiza prava djece i njihovog provođenja u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja, Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH

APOSO – Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje

Barselonski ciljevi - Zaključci sastanka Europskog vijeća održanog u Barceloni 15. i 16. marta 2002. godine

BiH – Bosna i Hercegovina

BPK – Bosansko-podrinjski kanton

CRC – UN Konvencija o pravima djeteta

CRPD – UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom

ET 2020 – Zaključci Vijeća Europske unije od 12.05.2009. godine o strateškom okviru za europsku suradnju u području obrazovanja i osposobljavanja

EU – Europska unija

Eurydice i Eurostat - „*Ključni podaci o predškolskom odgoju i obrazovanju u Europi*“, Europska komisija/EACA/Eurydice/Eurostat, 2014.

FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine

FZS – Federalni zavod za statistiku

HNK – Hercegovačko-neretvanski kanton

ICCPR – Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

ICESCR – Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

Informacija o izvršenju Okvirnog zakona (2017) - Informacija o izvršenju Okvirnog zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini

KS – Kanton Sarajevo

K10 – Kanton 10

Okvirni zakon – Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini

Opći komentar broj 7 – Opći komentar UN Komiteta za prava djeteta broj 7 (2005): Ostvarivanje prava djeteta u ranom djetinjstvu

Opći komentar broj 17 – Opći komentar UN Komiteta za prava djeteta br. 17 (2013) o pravu djeteta na odmor, slobodno vrijeme, igru, rekreativne aktivnosti, kulturni život i umjetnost

Pedagoški standardi i normativi za POO KS – Pedagoški standardi i normativi za predškolski odgoj i obrazovanje KS

Pedagoški standardi za POO TK – Pedagoški standardi za predškolski odgoj i obrazovanje, domove za nezbrinutu djecu TK

PIRLS – Međunarodno istraživanje razvoja čitalačke pismenosti

PISA – Međunarodna procjena učeničkih postignuća

PK – Posavski kanton

Platforma – Platforma za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH za period 2017 – 2022

POO – predškolski odgoj i obrazovanje

SBK – Srednjo-bosanski kanton

Smjernice - Smjernice za implementaciju zajedničke jezgre nastavnih planova i programa definisane na ishodima učenja

TK – Tuzlanski kanton

UN – Ujedinjene nacije

USK – Unsko-sanski kanton

Vijeće EU – Vijeće Europske unije

Zaključci Vijeća EU, 2011 – Zaključci Vijeća Europske unije o obrazovanju i brizi u ranom djetinjstvu: pružanje svoj djeci najboljih temelja za svijet sutrašnjice

Zakon o POO KS – Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo

ZDK – Zeničko-dobojski kanton

ZHK – Zapadno-hercegovački kanton

POPIS TABELA

Tabela broj 1: Broj djece od 0 do 4 godine u ukupnoj populaciji BiH prema popisima stanovništva: 1971, 1981, 1991. i 2013.	45
Tabela broj 2: Broj živorođene djece na području FBiH prema kantonima (2010–2016)	46
Tabela broj 2a: Broj umrlih u odnosu na kantone (2013 – 2016)	47
Tabela broj 2b: Podaci o broju živorođenih, broju umrlih i prirodnom priraštaju u FBiH (2013 – 2016)	48
Tabela broj 3: Broj javnih i privatnih predškolskih ustanova u FBiH (školska 2015./2016. i 2016./2017. godina)	52
Tabela broj 4: Broj javnih i privatnih predškolskih ustanova u FBiH prema kantonima (školska 2010./2011. i 2016./2017. godina)	53
Tabela broj 5: Ukupan broj djece u predškolskim ustanovama, kao i broj djece koja nisu primljena zbog popunjenog kapaciteta u kantonima u FBiH (školska 2016./2017. godina)	57
Tabela broj 6: Ukupan broj djece uključene u POO prema godini rođenja i spolu po kantonima (školska 2016./2017. godina)	60

Tabela broj 7: Djeca uključena u POO u odnosu na uzrast, spol i broj odgojnih grupa prema kantonima (školska 2016./2017. godina).....	61
Tabela broj 8: Broj djece u „jasličkim“ odgojnim grupama u odnosu na uzrast i spol prema kantonima (školska 2016./2017. godina).....	63
Tabela br. 9: Broj djece uključene u POO u odnosu na socioekonomski status i vrstu porodice po kantonima (školska 2016./2017. godina)	68
Tabela broj 10: Struktura djece uključene u POO u odnosu na ukupan broj djece u njihovim porodicama prema kantonima (školska 2016./2017. godina)	70
Tabela broj 11: Broj i spolna struktura djece s teškoćama u razvoju uključene u POO po kantonima (školska 2016./2017. godina)	74
Tabela broj 12: Broj djece u predškolskim ustanovama u odnosu na cijenu plaćanja boravka prema kantonima (školska 2016./2017. godina)	80
Tabela broj 13: Broj i struktura zaposlenih u POO u odnosu na spol i vrstu posla, prema kantonima (školska 2016./2017. godina)	85

RIJEČ UREDNICE I UREDNIKA

Obrazovanje je ključni faktor za svaku koncepciju dobrog društva: svrha obrazovanja je prenošenje znanja i vrijednosti novim generacijama građanki i građana. Ono postavlja temelje za njihovu konstruktivnu ulogu u društvu, ekonomiji i politici. Istovremeno, dugi niz godina fokus je bio na osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju. Predškolski odgoj i obrazovanje su se, pak, često zapostavljali.

U prethodne dvije do tri decenije došlo je do promjena na bolje u mnogim zemljama. Društvene vrijednosti su se počele mijenjati sa sve većim udjelom žena koje teže kombiniranju porodičnog i poslovnog života. Istovremeno, skorija istraživanja su pokazala kako predškolski odgoj i obrazovanje može pozitivno uticati na razvoj djece i njihov uspjeh u školi. Međutim u Bosni i Hercegovini, zbog kombinacije tradicionalnih porodičnih vrijednosti i obrazovnog sistema koji se suočava sa ozbiljnim izazovima na svim nivoima, do sada se nije toliko bavilo pitanjem predškolskog odgoja i obrazovanja. Ipak, nova dinamika pokazuje sve veću potražnju za predškolskim odgojem i obrazovanjem, kao i podizanjem svijesti o prednostima kvalitetnog predškolskog odgoja i obrazovanja.

Uvažavajući ove pozitivne promjene, Fondacija Friedrich Ebert u Bosni i Hercegovini i Forum lijeve inicijative podržali su istraživački projekat o predškolskom odgoju i obrazovanju u Federaciji Bosne i Hercegovine. Na osnovu opsežne analize dostupnih podataka i sveobuhvatnog niza diskusija u fokus grupama, analiziralo se trenutno stanje sistema predškolskog odgoja i obrazovanja i potreba glavnih interesnih grupa: roditelja i nastavnog kadra u predškolskom odgoju i obrazovanju. Nadamo se da će projekat pružiti

korisne smjernice za raspravu o politikama i da će doprinijeti sve većem spektru empirijskih istraživanja o obrazovnoj politici.

Merima Ejubović i Marius Müller-Hennig
Decembar, 2018.

UVOD

Danas je, više nego ikada ranije, znanstveno utemeljena i općeprihvaćena spoznaja da rano djetinjstvo, odnosno prve godine života predstavljaju period u kome društveno organiziran predškolski odgoj i obrazovanje (u daljem tekstu: POO) može nemjerljivo doprinijeti pozitivnom razvoju djeteta. Navedeni pristup zasnovan je na činjenici da niti u jednom drugom periodu ljudskog života, kao što je to u ranoj dobi, ne postoji toliko ubrzan rast, razvoj, napredovanje i usvajanje znanja i vještina. Jednostavno, u ranom djetinjstvu ljudsko biće, pored ubrzanog fizičkog, intelektualnog, emocionalnog, socijalnog itd. razvoja, stječe određena iskustva i navike koje mogu imati snažan utjecaj na njegov cjelokupni rast i razvoj ali i njegov cijeli životni vijek.

Stoga se danas, u skladu s navedenim spoznajama, u svim državama svijeta, u manjoj ili većoj mjeri, uz porodično okruženje, kao posebna spona, odnosno most koji povezuje porodičnu sredinu djeteta sa spoljnim svijetom, organizira predškolski odgoj i obrazovanje.

U istom kontekstu, ustanove koje se bave ovom vrstom društvene djelatnosti, kroz organiziranje i provođenje različitih programa POO, predstavljaju veoma bitan ambijent za svako pojedinačno dijete. Taj ambijent, ni u kom slučaju ne zamjenjuje porodičnu sredinu djeteta, iako u fokus svojih aktivnosti, uporedo s odgojem i obrazovanjem, stavlja njegovu socijalizaciju, koja se prvenstveno odvija kroz upoznavanje i druženje sa vršnjacima, zajedničko i međusobno učenje, zajedničke igre, dijeljenje odgovornosti itd. Ovakav pristup, zasnovan na podršci roditelja i odgajatelja, karakterizira brižno odgojno postupanje i bezbjedno okruženje. Također, budući da je prema međunarodnim standardima odgoj i obrazovanje u ranom uzrastu

jedno od osnovnih ljudskih prava djeteta, ova oblast predstavlja i ničim zamjenjivu mogućnost socijalne uključenosti rizičnih i marginaliziranih grupa djece, posebno djeteta s teškoćama u razvoju.

Uloga POO, pored pozitivnog utjecaja na razvoj djeteta, posebno je bitna i zato što ova oblast može imati različite funkcije i utjecaj na društvo i njegov sveukupan razvoj. U ovom kontekstu, kao najbitnije, moguće je izdvojiti slijedeće tri funkcije predškolskog odgoja i obrazovanja: pedagoška, društvena i ekonomska funkcija (Vandekerckhove, A i dr, 2013:11 i 12). Svaka od navedenih funkcija, koje su međusobno povezane i isprepletene, utječe ne samo na razvoj djeteta, nego i na njegovu porodicu. To se posebno odnosi na mogućnost da roditelji, zbrinjavanjem djeteta u predškolskoj ustanovi za vrijeme rada ili obrazovanja, stvaraju pretpostavke za socijalnu sigurnost porodice, bez straha za djetetovu bezbjednost. Također, POO doprinosi se društvenoj koheziji i pravednosti, a time i boljem funkcioniranju društva kao cjeline.

Svjesnost o značaju POO, s tendencijom stalnog porasta, postoji i u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: BiH), gdje ova djelatnost ima višedecenijsku tradiciju i čini sastavni dio cjelokupnog sistema odgoja i obrazovanja, uz tretman oblasti od posebnog društvenog značaja. U istom kontekstu, POO obuhvata programe njege, odgoja i obrazovanja. Međutim, kako je institucionalna slika POO, kao i cjelokupnog obrazovnog sektora u BiH, odraz državnog uređenja, definiranog Ustavom BiH, ustavima entiteta i kantona, te Statutom Brčko Distrikta BiH, ova oblast i njezina nadležnost su definirani u različitim dokumentima i propisima.

U Federaciji Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: FBiH) oblast POO regulirana je kantonalnim zakonima¹, koji moraju biti usklađeni s odredbama Okvirnog zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH² (u daljem tekstu: Okvirni zakon).

Sveukupnu nepovoljnu situaciju u oblasti POO u cijeloj zemlji dodatno usložnjava sveprisutno siromaštvo i visoka stopa nezaposlenosti, što ima za posljedicu da zbog velikog broja nezaposlenih majki djeca predškolskog uzrasta ostaju u porodičnom okruženju, bez mogućnosti uključivanja u POO, iako se uvođenjem obaveznog uključivanja djece u predškolsko obrazovanje, u godini pred polazak u školu, ovakvo stanje djelomično mijenja. Ipak, bez obzira na postepene pomake, čini se da se još uvijek s puno osnova može govoriti o povezanosti broja djece u ustanovama POO, posebno u vrtićima, i broja nezaposlenih žena/majki.

Drugim riječima, kantoni s najmanjim brojem djece koja su uključena u POO imaju i najmanji broj zaposlenih žena. Uz navedeno, na mali broj djece koja su obuhvaćena POO bitno utječe i nedovoljan broj predškolskih ustanova, posebno u prigradskim i seoskim sredinama, nedovoljan broj mjesta u javnim predškolskim ustanovama, prvenstveno u većim gradskim sredinama, visoka cijena boravka koju za djecu plaćaju roditelji, nedovoljan broj profesionalaca, na prvom mjestu odgajatelja zaposlenih u POO, nepoštivanje/

1 Entitet FBiH čini sljedećih 10 kantona: Unsko-sanski kanton (USK), Posavski kanton (PK), Tuzlanski kanton (TK), Zeničko-dobojski kanton (ZDK), Bosansko-podrinjski kanton (BPK), Srednjo-bosanski kanton (SBK), Hercegovačko-neretvanski kanton (HNK), Zapadno-hercegovački kanton (ZHK), Kanton Sarajevo (KS) i Kanton 10 (K10).

2 Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine je na 16. sjednici Predstavničkog doma, održanoj 11. i 30. oktobra 2007. godine i na 9. sjednici Doma naroda, održanoj 29. oktobra 2007. godine, usvojila Okvirni zakon koji je objavljen u „Službenom glasniku BiH“, broj 88/07, od 20. 11. 2007. godine, a stupio je na snagu 21. 11. 2007. godine.

neprovođenje u praksu zakonskih odredaba, nizak nivo društvene svijesti ali i svijesti velikog broja roditelja o značaju POO.

Traganje za mogućim odgovorima na pitanja kako: povećati obuhvat što većeg broja djece POO, posebno kroz jačanje društvene svijesti o značaju ove oblasti, riješiti finansijska pitanja, zaposliti veći broj odgajatelja³, unaprijediti zakonske propise itd, rezultiralo je potrebom za provođenjem ovog istraživanja. Stoga je i njegov osnovni cilj dati određeni doprinos u iznalaženju mogućnosti na koji način stvoriti pretpostavke da se što je moguće veći broj djece uključi u POO, kako bi svakom od njih bila pružena jednaka životna šansa. S tim u vezi, u istraživanju je za referentne točke uzeta posebno Europska unija (u daljem tekstu: EU), budući da je od potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju s Europskom unijom (2008) pristupanje Europskoj uniji jedan od ključnih strateških ciljeva BiH.

³ Izrazi, koji su radi preglednosti navedeni u jednom gramatičkom rodu u ovoj publikaciji, bez diskriminacije se odnose i na muškarce i na žene.

PRVI DIO

POLITIKE EUROPSKE UNIJE U OBLASTI PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA I PRAVA DJETETA NA PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE U MEĐUNARODNIM DOKUMENTIMA I ZAKONODAVSTVU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

POLITIKE U OBLASTI PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U DOKUMENTIMA EUROPSKE UNIJE

Predškolski odgoj i obrazovanje danas sve više postaje jedna od ključnih javnopolitičkih oblasti, čijem se razvoju posvećuje velika pažnja posebno na europskom nivou. S tim u vezi, društveno ulaganje i uključivanje djece u kvalitetne programe POO smatra se ključnom pretpostavkom za njihove kasnije životne šanse, pa se u tom kontekstu na troškove realiziranja tih programa gleda kao na investiciju koja ima višestruko pozitivne učinke ne samo za dijete, nego i za društvo u cjelini (Jensen, 2009:15).

Pozitivan učinak POO, pored razvoja kognitivnih vještina djeteta, putem zajedničkog i komplementarnog podučavanja, ogleda se i u nezamjenjivom doprinosu njegovoj socijalnoj integraciji/uključenosti, ali i ublažavanju određenih posljedica, npr. kod djece u nepovoljnom položaju, posebno u slučajevima dječjeg siromaštva. S druge strane, društvena korist od organiziranog POO također se ogleda u stvaranju mogućnosti većeg učešća oba roditelja na tržištu rada i nastavku njihovog školovanja, smanjenju društvenog troška (dječjeg) siromaštva i njegovih posljedica, većem zapošljavanju (zaposleni u predškolskim ustanovama kao i roditelji), ulaganju u buduću ljudski kapital itd (Esping - Andersen, 2009:125).

Navedeni pristup dodatno potvrđuju i na europskom nivou, posebno posljednje dvije decenije, kontinuirano prisutni različiti oblici suradnje u oblasti politike ranog uključivanja djece u POO, kako bi se u što je moguće većoj mjeri identificirala različita politička pitanja vezana za ovu oblast. Ona pri tome obuhvataju raspon od pitanja dostupnosti (kako pomoći roditeljima, većinom ženama/majkama da se re/integriraju na tržište rada) do pitanja kvalitete usluga koje pružaju ustanove ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, s fokusom na dijete, njegovu porodicu i njihovu dobrobit. U ovom

kontekstu, zavisno od promatranog perioda, prisutna su brojna tumačenja razlika u politikama, koja se kreću od ekonomskih do kulturnih i socijalnih, poput ideje da su predškolske ustanove posebno korisne za djecu iz ranjivih skupina, ili da majke koje rade pridonose prihodima od poreza. „Trenutačno se na međunarodnim (i europskim) debatama ekonomski argumenti čine prevladavajućima, ali se pojavljuje i sve veća tendencija da se više prostora da socijalnim tumačenjima“ (Milotay, 2014:5).

Međutim, ukoliko se vratimo unazad više od 20 godina, onda je moguće zaključiti da je osnovni argument promišljanja politika ranog POO na nivou Europske unije (u daljem tekstu: EU) bio promoviranje učešća žena na tržištu rada. S tim u vezi, Vijeće Europske unije (u daljem tekstu: Vijeće EU) je 1992. godine donijelo Preporuku vezanu za brigu o djeci, u kojoj su u prvi plan stavljeni važnost razvoja dostupnih i kvalitetnih predškolskih ustanova, njihova fleksibilnost i različitost, kako bi se što je moguće više zadovoljile potrebe roditelja i njihove djece (čl. 3. st. 2). Drugi dokument usvojen od Vijeća EU je Direktiva o uvođenju mjera za poticanje poboljšanja sigurnosti i zdravlja na radu trudnih radnica i radnica koje su nedavno rodile ili doje, također iz 1992. godine. Navedeno se indirektno može vezati i za uključivanje djece u najranijoj dobi u POO, čime se stvaraju pretpostavke da žena zadrži radno mjesto i time doprinese kako ekonomskom razvoju društva, tako i većoj socijalnoj sigurnosti i blagostanju djeteta, ali i sopstvene porodice u cjelini.

Nakon donošenja ova dva dokumenta, na nivou EU uslijedilo je donošenje niza drugih dokumenata, od kojih se posebno ističu Zaključci Europskog vijeća, doneseni 15. i 16. marta 2002. godine u Barseloni (u daljem tekstu: Barselonski ciljevi). U ovom dokumentu se sve države članice pozivaju na ukidanje prepreka učešću žena na tržištu rada, uzimajući u obzir potražnju, uz obavezu da, sukladno nacionalnim sistemima, do 2010. godine osiguraju

cjelodnevnu punu brigu za najmanje 33% djece mlađe od tri godine i najmanje 90% djece starije od tri godine (toč. 32).

Iz navedenog jasno proizlazi da Barselonski ciljevi zapravo čine dio europske strategije rasta zapošljavanja, pri čemu se posebno ističe potreba povećanja stope zaposlenosti mladih roditelja, čime se doprinosi većoj jednakosti zapošljavanja među ženama i muškarcima, kao i rodnoj ravnopravnosti. Također, povećanjem i razvojem brige o djeci predškolskog uzrasta, roditeljima se omogućava sloboda odlučivanja, organizacija njihovog života i bolja usklađenost profesionalnog i porodičnog života. To se na prvom mjestu odnosi na žene/majke koje se, zbog nedostataka mogućnosti adekvatnog i sigurnog zbrinjavanja djeteta, povlače s tržišta ili rade na poslovima koji su ispod njihovih potencijala.

Obavezu država članica o najmanjem, naprijed navedenom, obuhvatu djece POO sadržanom u Barselonskim ciljevima, EU je ponovo istakla i u dokumentu Putokaz za ravnopravnost između muškaraca i žena (2006 – 2010) „s ciljem podrške ostvarenju Barselonskih ciljeva i razvoju ustanova za zbrinjavanje djece kroz strukturalne fondove i razmjenu dobrih praksi.“ Ti ciljevi, pored obaveza strukturalnih fondova da sufinanciraju mjere kojima se pomaže uravnoteženje rada i porodičnog života, sadrže i obaveze sufinanciranja izgradnje ustanova za djecu, obuke zaposlenika i pružanja usluga predškolskih ustanova roditeljima koji traže posao. Ovako postavljeni Barselonski ciljevi imali su bitnog utjecaja na nacionalne politike, odnosno njihove kreatore, vezano za kvalitetu predškolskih ustanova.

S druge strane, bez obzira na uložene napore, u praksi većine europskih zemalja Barselonski cilj, da se do 2010. godine u POO uključi najmanje 33% djece mlađe od tri godine, nije ostvaren. O navedenom možda najkonkretnije govori istraživanje: „*Ključni podaci o predškolskom odgoju*

i obrazovanju u Europi“ (u daljem tekstu: Eurydice i Eurostat), u kome se navodi da je 2011. godine tek deset zemalja EU ostvarilo Barselonski cilj. Danska se ističe s 74% djece mlađe od tri godine uključene u POO. Zemlje sa izrazito niskom stopom uključenosti (oko 10% ili manje) djece mlađe od tri godine u POO su: Bugarska, Češka Republika, Litva, Mađarska, Malta, Rumunija i Slovačka. Suprotno navedenom, u 28 zemalja EU u prosjeku 93% djece prije početka osnovnoškolskog obrazovanja uključeno je u POO (Eurydice i Eurostat, 2014:13). U istom kontekstu Vijeće EU donijelo je i Zaključke od 12.05.2009. godine o strateškom okviru za europsku suradnju u području obrazovanja i osposobljavanja (u daljem tekstu: ET 2020) koji sadrže odrednicu: „Do 2020. godine u zemljama EU najmanje 95% djece u dobi od 4 godine do početka obaveznog školovanja treba biti uključeno u programe POO.“⁴

Realizacija navedenog cilja, prema raspoloživim podacima za 2012. godinu, rezultirala je općim porastom prosječne stope uključenosti ove skupine djece u POO u zemljama EU, pri čemu je jedan broj njih još uvijek daleko od zacrtanog postotka, dok je u drugim stopa uključenosti iznad 95%, npr. u Francuskoj i Malti čak 100%. Od svih europskih zemalja najniže stope učešća bile su u Makedoniji 31.3% i u Turskoj 44.1%.⁵

Razgranata aktivnost Europske unije, potaknuta različitim dokumentima koji posebno sadrže i politike EU u oblasti POO, posljednjih nekoliko godina rezultirala je i povećanjem zahtjeva zemalja članica da se na europskom nivou posebna pažnja posveti kvaliteti POO. S tim u vezi, u okviru Vijeća

4 Ova odrednica se ne treba smatrati kao cilj koji svaka zemlja posebno mora ostvariti do 2020. godine. Zemlje članice su pozvane da u skladu s nacionalnim prioritetima i ekonomskom situacijom razmotre na koji način i u kojem obimu mogu doprinijeti ostvarenju navedenog cilja (Annex I ET 2020).

5 <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00179>, pristup: 27.04.2018. godine.

Europske unije doneseno je više dokumenata u kojima se ističe da rani POO može donijeti najviši nivo povrata kroz ciklus cjeloživotnog učenja, posebno za ranjive skupine (Zaključci Vijeća Europske unije o učinkovitosti i jednakosti u obrazovanju i osposobljavanju), kao i da suradnja u kreiranju politika obrazovanja, uključujući i način osiguranja dostupnosti visokokvalitetnih usluga POO treba imati prioritet (Zaključci Vijeća Europske unije od 21. novembra 2008. godine: Pripremiti mlade za 21. stoljeće: agenda za europsko sudjelovanje u obrazovanju). Na istom tragu je i dokument ET 2020, koji uključuje prioritete za period 2009 – 2020, poput promocije i podizanja nivoa kvalitete ponude i podrške odgajateljima u POO.

Također, i u Zaključcima Vijeća EU o obrazovanju i brizi u ranom djetinjstvu: pružanje svoj djeci najboljih temelja za svijet sutrašnjice (u dalje tekstu: Zaključci Vijeća EU, 2011), uz potvrdu naprijed navedenih zahtjeva, na prvom mjestu se ističe dijete, njegov razvoj i dobrobit porodice koji moraju biti u središtu razmatranja politika. U istom kontekstu, u ovom dokumentu sve zemlje članice EU pozivaju se da analiziraju stanje u oblasti POO, pri čemu je posebnu pažnju potrebno usmjeriti na dostupnost, kvalitetu i ulaganje u otvaranje novih ustanova POO. U ovom dokumentu upućen je i prijedlog Komisiji da podrži razmjenu dobre prakse i proširi bazu podataka o ustanovama POO, kao i da prati i izvještava Vijeće o napretku prema odrednicama EU.

Navedeno upućuje na zaključak da je politika EU u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja u posljednjih dvadesetak godina kontinuirano usmjerena ka povećanju kvalitete POO, s naglaskom na korisne učinke ranog uključanja i opredjeljenje da ulaganje u POO donosi nemjerljivu korist društvu, u smislu povrata uložениh sredstava. S tim u vezi, posebno se insistira na: dostupnosti visokokvalitetnih predškolskih ustanova i ulaganjima u porast njihovog broja; uključivanju što većeg broja djece u programe POO, o čemu

konkretno govore Barselonski ciljevi; kvalitetnom stručnom osoblju što podrazumijeva njihovo kontinuirano stručno usavršavanje, bolje radne uvjete, veće početne kvalifikacije, povećanje plaća itd. Jedan od prioriteta, koji posebno proizlazi iz Zaključaka Vijeća EU, 2011, je potreba za povećanom suradnjom i razmjenom odgojno-obrazovnih politika na međunarodnom, regionalnom i lokalnom nivou svih država članica EU.

PRAVA DJETETA NA PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE U MEĐUNARODNIM STANDARDIMA LJUDSKIH PRAVA I ZAKONODAVSTVU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Međunarodni standardi o ljudskim pravima danas su uspostavljeni na sljedeća dva nivoa: međunarodnom, u okviru organizacije Ujedinjenih nacija (u daljem tekstu: UN) i regionalnom npr. na europskom nivou u okviru Europske unije ili Vijeća Europe. S tim u vezi, na nivou UN, pored Opće deklaracije o ljudskim pravima (1948), dva bitna, pravno obavezujuća dokumenta su: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) (u daljem tekstu: ICCPR) i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966) (u daljem tekstu: ICESCR). Oni, zajedno s drugim UN standardima, od kojih je u oblasti prava djeteta najbitnija UN Konvencija o pravima djeteta (1989) (u daljem tekstu: CRC), posebno sadrže i odredbe koje se, u manjoj ili većoj mjeri, odnose na obrazovanje. Pri tome se, kao ključni princip sadržan u svim međunarodnim standardima ljudskih prava, ističe: uživanje svih prava u okviru jedne države, što uključuje i pravo na POO, koje mora biti osigurano bez ikakve diskriminacije.⁶ U ovom kontekstu, pravo svake osobe na obrazovanje, čiji je segment i pravo djeteta na POO,

6 V. čl. 2. st. 1. ICCPR; čl. 2. st. 2. ICESCR; čl. 2. CRC.

posebno je apostrofirano u ICESCR: „Države propisima priznaju pravo svake osobe na obrazovanje. One se slažu da obrazovanje treba imati za cilj puni razvoj ljudske ličnosti i dostojanstva, kao i jačanje ljudskih prava i sloboda. Obrazovanje osim toga treba omogućiti svakoj osobi da ima korisnu ulogu u slobodnom društvu, da potpomaže razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo između svih naroda i rasa, etničkih ili vjerskih grupa i da potiče razvoj djelatnosti UN na očuvanju mira“ (čl. 13. st. 1).

Navedeni citat jasno pokazuje obavezu države da svojim građanima osigura uživanje prava na obrazovanje, koje je ključna pretpostavka ne samo za očuvanje ljudskog dostojanstva svakog pojedinca, nego i za njegovu najkorisniju ulogu u društvu, što se najbolje može postići ranim uključivanjem djeteta u POO.

UN KONVENCIJA O PRAVIMA DJETETA

Ključni međunarodni dokument koji u svojim odredbama svakom djetetu pojedinačno garantira najviše standarde odgoja i obrazovanja je UN Konvencija o pravim djeteta, koju je BiH, notifikacijom o sukcesiji, preuzela 23.11.1993. godine.⁷ Budući da je CRC međunarodni dokument koji ratifikacijom postaje obavezujući za zemlju potpisnicu, njezine odredbe su gotovo u cijelosti implementirane u sve relevantne zakone FBiH koji se na bilo koji način tiču prava djeteta, uz obavezu države da će: „...osigurati da se institucije, službe i ustanove odgovorne za brigu o djeci i njihovu zaštitu pridržavaju standarda koje su utvrdili nadležni organi vlasti, naročito u oblasti sigurnosti, zdravlja, broja i prikladnosti osoblja, kao i stručnog nadzora“ (čl. 3. st. 2. CRC).

7 „Službeni list Republike Bosne i Hercegovine“ br. 25/93.

Različita prava sadržana u CRC namijenjena su svakom djetetu pojedinačno, a ne djeci kao skupini, stoga individualna primjena tih prava mora biti zasnovana i na poštivanju različitih principa, također sadržanih u ovom dokumentu. S druge strane, iako su sva prava u CRC međusobno zavijana, nedjeljiva i univerzalna, ovdje je, u kontekstu djece ranog/predškolskog uzrasta, moguće izdvojiti načelo zajedničke roditeljske odgovornosti za odgoj i razvoj djeteta, pri čemu je obaveza države da roditeljima, kao prvim odgovarajućima, pruži odgovarajuću pomoć i obezbijedi razvoj ustanova, kapaciteta i službi za zaštitu i brigu o djetetu (čl. 18. st. 2. i 3). U istom kontekstu, moguće je izdvojiti i druga prava koja su od nemjerljive važnosti za dijete: pravo na zaštitu od nasilja (čl. 19), pravo na obrazovanje (čl. 28), kao i ciljeve obrazovanja, među kojima se na prvom mjestu ističu: razvoj djetetove osobnosti, talenta i mentalnih i tjelesnih sposobnosti do krajnjih granica, priprema djeteta putem obrazovanja za aktivan život u slobodnom društvu, razvoj poštivanja djetetovih roditelja, njegovog kulturnog porijekla, jezika i vrijednosti, kao i poštivanje prema kulturnom porijeklu i vrijednostima drugih (čl. 29), te pravo djeteta na igru, odmor i slobodno vrijeme (čl. 31). Ovdje, također, treba istaći da u ostvarivanju bilo kojeg prava djeteta, odnosno u svakodnevnom radu i kontaktu, u konkretnom slučaju sa djecom predškolskog uzrasta, odrasli trebaju poštivati pravo djeteta na zaštitu od diskriminacije (čl. 2), najbolje interese djeteta (čl. 3) i pravo djeteta na participaciju, odnosno poštivanje njegovog mišljenja „u skladu s uzrastom i zrelošću djeteta“ (čl. 12).

Navedena tri prava, zajedno s pravom djeteta na život, opstanak i razvoj (čl. 6) „prevazilaze prirodu posebnih prava sadržanih u CRC i izdignuta su na nivo principa, bez čijeg poštivanja ni jedno drugo pravo djeteta ne može da se uživa u potpunosti“ (Vučković-Šehović, 2000:85). Stoga navedeni principi moraju biti sastavni dio svakodnevnog rada s djecom u svim predškolskim ustanovama, uz punu svijest zaposlenih da oni „treba da utiču na svakodnevni

život i vaspitno-obrazovni rad u ustanovi, kao i na načine na koje se svi koji učestvuju u vaspitno obrazovnom procesu (djeca, vaspitači, roditelji, staraoci, zaposleni u predškolskoj ustanovi, predstavnici lokalne zajednice itd) odnose jedni prema drugima“ (Vandekerckhove, A i dr, 2013:14).

Budući da prava djeteta ranog, odnosno predškolskog uzrasta u CRC nisu posebno apostrofirana, nego su sadržana u skupu univerzalnih prava namijenjenih svakom pojedinačnom djetetu „koje nije navršilo osamnaest godina života, ukoliko se po zakonu koji se primjenjuje na dijete, punoljetstvo ne stiče ranije“ (čl. 1. CRC), UN Komitet za prava djeteta, u Općem komentaru broj 7 (2005): „Ostvarivanje prava djeteta u ranom djetinjstvu“ (u daljem tekstu: Opći komentar br. 7) dao je dodatne smjernice vezane za ljudska prava male djece. Jedna od tih smjernica glasi: „Konvencija zahtijeva da se djeca, uključujući i najmlađu, poštuju kao osobe koje imaju svoja vlastita prava. Djecu ranog uzrasta treba priznati kao aktivne članove porodica, zajednica i društava, koji imaju sopstvene brige, interesovanja i mišljenja. Radi ispunjenja ovih prava, djeca ranog uzrasta imaju posebne zahtjeve koji se tiču fizičke i emocionalne njege i pažljivog usmjeravanja, kao i vremena i prostora za socijalizaciju kroz igru, istraživanje i učenje. Ove potrebe se najbolje mogu planirati u okviru zakona, politika i programa za rano djetinjstvo, uključujući plan sprovođenja i nezavisnog praćenja, na primjer imenovanjem komesara za prava djeteta, kao i procjenama utjecaja zakona i politika na djecu“ (toč. 5).

Prezentirani citat sadrži jasan zahtjev/insistiranje na poštivanju djeteta ranog uzrasta kao osobe koja ima vlastita prava, iako dijete, zbog svoje fizičke i psihičke nezrelosti, ima potrebu za dodatnom brigom i njegom koja se za djecu uključenu u POO dijeli između roditelja i odgajatelja/zaposlenih u predškolskim ustanovama. Pri tome, dodatna briga i njega djeteta obuhvata i obavezu države da roditeljima koji su prvi odgajatelji djeteta putem

organiziranoga POO pruži neophodnu pomoć. Navedeni pristup, zasnovan na pravu djeteta na obrazovanje (čl. 28) i ciljevima obrazovanja (čl. 29), o čemu je prethodno bilo govora, zapravo obavezuje državu da svakom djetetu, kroz obrazovanje usmjereno „na razvoj djetetove osobnosti, talenata i mentalnih i tjelesnih sposobnosti do njihovih krajnjih mogućnosti“ (čl. 29. toč. a), stvori pretpostavke da bude uključeno u POO.

S tim u vezi, treba istaći još jedno pravo koje je za dijete mlađeg uzrasta od nemjerljive važnosti: pravo na igru. Važnost ostvarivanja ovog prava, koje je normirano u čl. 31. st. 1. CRC, dodatno je apostrofirano u Općem komentaru br. 7: „Igra je jedna od najprepoznatljivijih karakteristika ranog djetinjstva. Kroz igru, djeca koriste i razvijaju svoje potencijale, bilo da se igraju sama ili sa drugima. Vrijednost kreativne igre i učenja kroz istraživanje je široko priznata u obrazovanju u ranom djetinjstvu“ (toč. 34).

Značaj igre za razvoj djeteta, sa naglaskom da ona za dijete nije nikakav „luksuz“ nego jedna od ključnih potreba djeteta, posebno je potencirana u još jednom dokumentu UN Komiteta za prava djeteta, Opći komentar br. 17 (2013) o pravu djeteta na odmor, slobodno vrijeme, igru, rekreativne aktivnosti, kulturni život i umjetnost (u daljem tekstu: Opći komentar br. 17) koji normira: „Igra i rekreacija su od vitalne važnosti za zdravlje i dobrobit djece i promovišu razvoj kreativnosti, mašte, samopouzdanja, samoefikasnosti i tjelesnih, kognitivnih i emocionalnih snaga i vještina. Igra i rekreacija doprinose svim aspektima učenja“ (toč. 9).

Navedeni citat, koji je zasnovan na dosegnutim spoznajama i utvrđenim naučnim činjenicama, ne samo da govori o različitim oblicima pozitivnog utjecaja igre na razvoj djeteta, nego i njezinom utjecaju na pripremu djeteta da se kroz različite oblike igre lakše uključi u svijet odraslih i obaveza koje ga u budućnosti čekaju. Na tragu navedenog je i sljedeća smjernica: „Djeca

moгу da se igraju i rekreiraju sama, sa svojim vršnjacima ili s odraslima koji im pružaju podršku. Roditelji i drugi odrasli koji vole svoje dijete, brinu o njemu i poštuju ga, podržavaju njegov razvoj i učenje kroz igru. Oni se igraju s djecom jer učešće u dječjoj igri omogućava odraslima jedinstvene uvide i razumijevanje dječje perspektive. Na ovaj način gradi se i uzajamno poštovanje između generacija, doprinosi se međusobnom razumijevanju i uspješnoj komunikaciji između djece i odraslih i stvaraju se prilike za pružanje smjernica i adekvatnu stimulaciju“ (toč. 10. Općeg komentara br. 17).

Značaj igre odrasle osobe s djetetom, tijekom koje odrasli stječu neposredan uvid u djetetov intelektualni razvoj, želje i htijenja, posebno je apostrofirano u citiranoj točki Općeg komentara broj 17, s tim da se u kontekstu predškolskog odgoja i obrazovanja značaj igre može vezati i za odnos djeca – odgajatelji, u smislu učešća odgajatelja u dječjoj igri, što je svakako jedan od zadataka ovih profesionalaca.

ZAKONODAVSTVO FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Ustav Federacije BiH, kao temeljni dokument iz oblasti ljudskih prava, u svojim odredbama garantira najveći nivo primjene međunarodno priznatih ljudskih prava i sloboda koja su posebno utvrđena u Aneksu I Ustava BiH, uz navođenje dodatnih sporazuma o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u BiH, među kojima su posebno dokumenti UN: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948); Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979); Konvencija o pravima djeteta (1989); Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966) itd. Ustav BiH također utvrđuje da se Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i njezini protokoli u BiH „moraju direktno primjenjivati“ i „moraju imati prioritet nad svim ostalim zakonima“ (čl. II „Ljudska prava i osnovne slobode“, stav 2).

Ustav Federacije BiH u Poglavlju II: „Ljudska prava i slobode“ čl. 2. st. 1, pored garantiranja primjene najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda, navodi i katalog ljudskih prava koja uživaju sve osobe na teritoriji FBiH, među kojima je i pravo na obrazovanje (toč. m). Također, prema ovom Ustavu, federalna i kantonalna vlast su nadležne za garantiranje i ostvarenje ljudskih prava (Poglavlje III: „Podjela nadležnosti između federalnih i kantonalnih vlasti“, čl. 2. toč. a), s tim da je svaka općina u vršenju svojih nadležnosti dužna osigurati zaštitu prava i sloboda utvrđenih u Poglavlju II (A) čl. 1. – 7, među kojima je, kako je prethodno istaknuto, i pravo na obrazovanje (Poglavlje VI: Općinske vlasti, čl. 1). Ustav FBiH normira i podjelu nadležnosti između federalne i kantonalne vlasti, tako da je: „utvrđivanje obrazovne politike, uključujući donošenje propisa o obrazovanju i osiguranju obrazovanja u nadležnosti kantona“ (Poglavlje III: „Podjela nadležnosti između federalnih i kantonalnih vlasti“, čl. 4. toč. b). Ovako razrađen obrazovni sistem zahtijeva visok nivo koordinacije na federalnom nivou, odnosno na nivou države BiH, u smislu koordinacije između dva entiteta i Brčko Distrikta BiH. To se, vezano za POO, posebno odnosi na primjenu Okvirnog zakona, čijim je usvajanjem realizirano ključno opredjeljenje sadržano u dokumentu „Strateški pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH“, koji je Vijeće ministara usvojilo 2005. godine. S tim u vezi, iako je veći dio odredaba iz ovog dokumenta preuzet i inkorporiran u Okvirni zakon, njegovo najznačajnije inoviranje ili izmjena je u zakonu utvrđena odredba o obaveznom POO za svu djecu u godini pred polazak u školu. Ova odredba istovremeno predstavlja i do sada najkonkretniji potez u smislu pružanja jednakih šansi svoj djeci predškolskog uzrasta u FBiH, posebno u postizanju boljeg školskog uspjeha ali i životu općenito.

U istom kontekstu, treba pomenuti i usvajanje još jednog strateškog dokumenta iz oblasti POO: „Platforma za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja za period 2017. – 2022“ (u daljem tekstu: Platforma), koji je

Vijeće ministara usvojilo krajem 2017. godine. Ovaj dokument, koji zapravo slijedi politike, ciljeve i prakse europskih zemalja, objedinjuje strateške ciljeve predškolskog odgoja i obrazovanja i njima svojstvene aktivnosti, grupisane u pet paketa koji se odnose na: povećanje obuhvata, osiguranje kvaliteta predškolskog odgoja i obrazovanja, redovno financiranje, inkluziju i senzibilizaciju društva. Također, kako je to istaknuto u Informaciji Ministarstva civilnih poslova BiH o izvršenju Okvirnog zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH iz 2017. godine (u daljem tekstu: Informacija o izvršenju Okvirnog zakona), uz to što usvajanje Platforme predstavlja istinsku opredjeljenost BiH za stalni napredak u oblasti POO, ovaj dokument će nadležnim obrazovnim vlastima u BiH poslužiti i kao polazna osnova u izradi vlastitih strategija, planova i drugih akata kojima se podstiče razvoj ove oblasti, i to „ne samo zbog težnje ka integraciji u Evropsku uniju nego, prije svega, zbog obezbjeđivanja što boljih preduslova za vlastiti razvoj“ (2017:2 i 3).

Na tragu navedenog, Okvirnim zakonom, u čl. 1. st. 1, normiraju se: „principi, ciljevi, standardi i normativi za pripremu zajedničkih nastavnih jezgri programa za obavljanje funkcije predškolskog odgoja i obrazovanja, kao i upravljanje, rukovođenje, stručni standardi, vrste evidencija, finansiranje, nadzor i druga pitanja u vezi s organizacijom i osnivanjem predškolskih ustanova.“ Istim članom, st. 2, normirano je: „Principi, ciljevi i standardi utvrđeni ovim zakonom i na osnovu ovog zakona ne mogu se smanjivati“, što indirektno, ne samo u ovoj odredbi, govori o kompliciranosti državnog ustrojstva BiH, a time i kompliciranosti zakonodavstva u oblasti POO.

U određenju funkcije POO Okvirni zakon, u čl. 2, pored normiranja da je POO sastavni dio odgojno-obrazovnog sistema u BiH, normira i da je POO prvi, poseban i specifičan stepen tog sistema koji se bavi odgojem djece predškolskog uzrasta, pa ga u tom kontekstu treba shvatati kao širi pojam koji određuju pojmovi: odgoj, obrazovanje, njega i zaštita.

Okvirni zakon, u članu 3, utvrđujući osnovne obaveze nadležnih obrazovnih vlasti, normira da su organi vlasti nadležni za organiziranje obrazovnog sistema u kantonima FBiH obavezni „...primjenjivati i poštivati principe i norme utvrđene ovim zakonom i osigurati odgoj i obrazovanje pod jednakim uvjetima za svu djecu.“

Rok za donošenje sopstvenih zakona i njihovo usklađivanje s Okvirnim zakonom, za sve niže nivoe vlasti u BiH, što uključuje i kantone na području FBiH, bio je šest mjeseci od dana stupanja na snagu ovog zakona, konkretno maj, 2008. godine (čl. 51. Okvirnog zakona). O poštivanju navedene odredbe najkonkretnije govore sljedeći podaci:⁸ dva kantona (HNK i ZHK), još uvijek, sve do danas nisu donijela vlastite zakone o POO; većina preostalih kantona, izuzev KS i PK, zakone iz oblasti POO donijeli su u prosjeku s oko dvije godine zakašnjenja od utvrđenog roka, s tim da je SBK kantonalni zakon o POO donio tek 17.07.2017. godine. Također, prema podacima sadržanim u Informaciji o izvršenju Okvirnog zakona, Zakon o POO, donesen na nivou USK 2010. godine „do danas nije stupio na snagu, zbog čega nije moguće započeti realizaciju obaveza propisanih Zakonom“ (2017:4), što nadležne vlasti pravdaju nedostatkom finansijskih sredstava.

8 Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo (u daljem tekstu: Zakon o POO KS) usvojen je 2008. godine („Službene novine Kantona Sarajevo“ br. 26/08 i 21/09); Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Unsko-sanskog kantona usvojen je 2010. godine („Službene novine Unsko-sanskog kantona“ br. 08/10); Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Posavskog kantona usvojen je 2008. godine („Službene novine Posavskog kantona“ br. 08/08); Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Tuzlanskog kantona usvojen je 2010. godine („Službene novine Tuzlanskog kantona“ br. 12/09 i 08/11 i 10/13); Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Zeničko-dobojskog kantona usvojen je 2010. godine („Službene novine Zeničko-dobojskog kantona“ br. 07/10); Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Bosansko-podrinjskog kantona usvojen je 2009. godine („Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona“ br. 15/09 i 07/14); Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Kantona 10 usvojen je 2009. godine („Narodne novine Hercegbosanske županije“ br. 08/09) i Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Srednjo-bosanskog kantona usvojen je 2017. godine („Službene novine Srednjo-bosanskog kantona“ br. 10/17).

Zajednička karakteristika svih donesenih i s Okvirnim zakonom usklađenih kantonalnih zakona, gledano u cjelini, je da oni gotovo na identičan način, shodno odredbama Okvirnog zakona, utvrđuju pravo na predškolski odgoj i obrazovanje, principe, ciljeve, standarde i normative, vrste programa, upravljanje, rukovođenje, funkcije i nadzor te druga pitanja u vezi s organiziranjem i osnivanjem predškolskih ustanova. S druge strane, iako svaki od kantonalnih zakona, kao i Okvirni zakon, sadrži odredbe o poštivanju najboljih interesa djeteta, kao i odredbe o zabrani diskriminacije, sama činjenica da u tri kantona ne postoje ili se ne primjenjuju kantonalni zakoni o POO, upućuje ne samo na diskriminaciju, nego i uskraćivanje jednakih životnih šansi svojoj djeci predškolskog uzrasta u FBiH. S tim u vezi, budući da organiziran POO čini jednu od ključnih oblasti koja se direktno veže za djecu ranog uzrasta, može se zaključiti da poštivanje prava djeteta u POO predstavlja osnovu za razvoj buduće zdrave ličnosti i očuvanje njezinog dostojanstva.

Način organiziranja i korištenja usluga POO su u svim kantonima na području FBiH, kako je to već istaknuto, utvrđeni odgovarajućim zakonskim i podzakonskim aktima, s tim da sva djeca predškolskog uzrasta imaju pravo, ali ne i obavezu korištenja usluga POO. Drugim riječima, zakonsko pravo sve djece na POO ne podrazumijeva besplatno pružanje usluga, iako su javne predškolske ustanove u svim kantonima sufinancirane od nadležne obrazovne vlasti, kako bi njihove usluge bile pristupačnije što je moguće većem broju djece. U ovom kontekstu, treba istaći i da Okvirni zakon, najvjerojatnije s ciljem veće dostupnosti POO i pružanja jednakih životnih šansi svojoj djeci, normira obavezu uključivanja sve djece u godini pred polazak u osnovnu školu u POO (čl. 16. st. 1).

Navedena zakonska obaveza sadržana je i u svih osam aktualnih kantonalnih zakona iz ove oblasti, s tim da je situacija u dijelu njezinog provođenja, zavisno od kantona do kantona, različita. Tako npr, kako je to već ranije

istaknuto, u USK zakon o POO, koji je donesen 2010. godine, još uvijek se, zbog nedostatka financijskih sredstava, ne primjenjuje, čime su sve normirane obaveze postale samo mrtvo slovo na papiru, uključujući i realizaciju obaveznog POO za svu djecu u godini pred polazak u osnovnu školu. Isto se odnosi i na još dva kantona (HNK i ZHK), koja sve do danas nisu usvojila zakone iz ove oblasti, s tim da se, prema podacima u Informaciji o izvršenju Okvirnog zakona navodi da se djeca u HNK sporadično uključuju u ovaj program, „kroz različite projektne aktivnosti na nivou predškolskih ustanova, osnovnih škola i nevladinih organizacija“ (2017:5). Isti izvor navodi i da se program obaveznog uključivanja djece u godini pred polazak u osnovnu školu u POO provodi u svih preostalih sedam kantona, pri čemu je trajanje programa normirano u prosjeku od 150 do 180 sati, raspoređenih tijekom cijele godine na fond od dva sata sedmično, što je daleko manje od fonda sati koji je obavezan u većini europskih zemalja, o čemu će se više govoriti u narednim dijelovima ovog rada.

Razlike prisutne u provođenju obaveznog POO u godini pred polazak u školu u odnosu na kantone postoje i kod normiranja vrsta ustanova koje ga realiziraju. Tako, jedan broj kantonalnih zakona normira da se program POO za svu djecu u godini pred polazak u osnovnu školu realizira isključivo u okviru predškolskih ustanova (npr. ZDK i BPK), dok drugi kantonalni zakoni normiraju mogućnost da ove programe istovremeno mogu, pored predškolskih ustanova, realizirati i osnovne škole (npr. KS). S tim u vezi, bez ulaženja u daljnju analizu i moguće osvrte, ovdje ističemo podatak da se i u jednom, istina manjem, broju europskih zemalja (npr. Latviji, Litvi i Finskoj), uključivanje djece u POO u godini pred polazak u osnovnu školu može održavati u predškolskim ustanovama ili izvan tih ustanova, najčešće u osnovnim školama (Eurydice i Eurostat, 2014:34).

DRUGI DIO

KLJUČNI POKAZATELJI O PREDŠKOLSKOM ODGOJU I OBRAZOVANJU U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE KROZ STATISTIČKE POKAZATELJE

KLJUČNI POKAZATELJI O PREDŠKOLSKOM ODGOJU I OBRAZOVANJU U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE KROZ STATISTIČKE POKAZATELJE

Rano djetinjstvo predstavlja period u kome kvalitetni programi POO mogu izrazito pozitivno utjecati na razvoj svakog djeteta, posebno u oblasti jezika i kognitivnih sposobnosti, ali i u oblasti tzv. nekognitivnih vještina kao što su: društvenost, ostvarivanje konstruktivnih odnosa s drugima, samopoštovanje, autonomija, samokontrola itd. U ovom kontekstu, naučna i stručna javnost izražava gotovo jedinstven stav da POO: „može značajno pozitivno da utiče na razvoj sve dece; ima više pozitivnog uticaja na živote dece iz osjetljivih grupa (deca iz siromašnijih porodica, deca iz ruralnih zajednica, deca sa smetnjama u razvoju, deca pod rizikom, etničke manjine itd.), nego dece koja žive u povoljnijim uslovima, posebno kada se radi o smanjenju rizika od neuspjeha u okviru kasnijeg školovanja; može da smanji razlike u obrazovnim postignućima između dece iz osjetljivih grupa i dece iz bolje stojećih porodica – najbolje vreme za intervencije je u ranom uzrastu; daje odlične rezultate ako je visokog kvaliteta; može biti kvalitetno samo onda kada zaposleni u njemu imaju adekvatno obrazovanje i prilike za kontinuirani profesionalni razvoj“ (Vandekerckhove, A i dr, 2013:16).

Navedene spoznaje, zasnovane na različitim istraživanjima, koja su proteklih dvadesetak godina provedena na europskom nivou, poslužile su kao mjerodavni kriterij za nastojanja da se u ovom istraživanju sagleda stanje u oblasti POO u FBiH. S tim u vezi je i prezentacija odgovarajućih statističkih podataka, većinom Federalnog zavoda za statistiku (u daljem tekstu: FZS), koja će, zajedno s usporednom analizom ranije prezentiranih politika EU i prava djeteta u međunarodnim dokumentima i domaćem zakonodavstvu u oblasti POO, poslužiti realizaciji navedenog cilja, s posebnim osvrtom na ulogu POO u pružanju jednakih životnih šansi za svu djecu na području FBiH.

KOMPARATIVNA ANALIZA UKUPNOG BROJA DJECE MLAĐE OD ŠEST GODINA I OČEKIVANOG SMANJENJA OVE POPULACIJE U EUROPSKIM ZEMLJAMA, BOSNI I HERCEGOVINI I FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

Prema raspoloživim podacima, u 2013. godini u Europi je broj djece mlađe od šest godina bio nešto veći od 32 miliona (32 003 394), pri čemu u zemljama EU (EU - 28) djeca mlađa od šest godina čine, u prosjeku, 6,3% ukupne populacije. U većini europskih zemalja ova djeca su najvećim dijelom istovremeno i uključena u POO, odnosno imaju korist od usluga koje im se pružaju. Također, u više od jedne trećine europskih zemalja udio ove skupine djece bio je blizu navedenog prosjeka (6,3%), s tim da su primjetna odstupanja od prosjeka evidentirana u sljedećim zemljama: Turska je, s 9,9% djece mlađe od šest godina u odnosu na ukupan broj stanovnika, bila zemlja s najvišim postotkom ove dobne skupine, a potom slijede Irska s 9,6% i Island s 8,7% djece mlađe od šest godina u ukupnom broju stanovnika. Suprotno navedenom, Njemačka je imala najniži udio, 5,0%, djece mlađe od šest godina, dok je u Bugarskoj, Grčkoj, Italiji, Mađarskoj, Malti, Austriji i Portugalu ova dobna skupina bila zastupljena sa manje od 6,0% djece u ukupnom broju stanovnika.

Za BiH je karakteristično da se broj novorođenih iz godine u godinu smanjuje, što je posebno prisutno posljednjih dvadesetak godina, odnosno nakon završetka posljednjeg rata (1992 – 1995), pri čemu je i stopa prirodnog porasta stanovništva također u kontinuitetu negativna. U vezi s navedenim, treba istaći i podatak da je postepeno smanjenje broja djece mlađe od četiri godine evidentirano još unazad gotovo pet decenija o čemu govore sljedeći statistički pokazatelji, preuzeti iz četiri posljednja popisa stanovništva u BiH.

Tabela broj 1: Broj djece od 0 do 4 godine u ukupnoj populaciji BiH prema popisima stanovništva: 1971, 1981, 1991. i 2013.

Godina popisa stanovništva	1971.	1981.	1991.	2013.
Ukupno stanovništva	3.746.111	4.124.256	4.377.033	3.531.159
Djeca 0 – 4 godine	405.505	365.332	332.422	174.064
%	10.8	8.9	7.6	4.9

Izvor: Agencija za statistiku BiH, *Tematski bilten broj 02, 2017. godina*

Podaci prezentirani u tabeli broj 1 jasno pokazuju da se udio djece od 0 do 4 godine u ukupnoj populaciji u BiH kontinuirano smanjuje, još od popisa iz 1971. godine, pri čemu ukupan broj stanovnika u sva tri navedena (predratna) popisa bilježi kontinuirani porast, što najvjerojatnije upućuje na pad stope fertiliteta u prijeratnoj Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini.

Posljednji popis stanovništva u BiH (2013), u odnosu na popis stanovništva prije početka ratnih zbivanja (1991), pored drastičnog smanjenja ukupnog broja stanovništva, koje je većinom uzrokovano ratnim stradanjima i napuštanjem zemlje, bilježi i evidentan pad broja djece mlađe od četiri godine života. Pad broja ove populacije djece evidentiran je ne samo u odnosu na broj sadržan u tri prethodna popisa u BiH, nego i u odnosu na broj ove skupine djece u drugim europskim zemljama, tako da BiH danas najvjerojatnije spada u zemlje s najnižim postotkom ove dobne skupine u Europi.

U istom kontekstu, prema podacima posljednjeg popisa stanovništva u BiH (2013), na području FBiH bilo je ukupno 2.219.220 stanovnika, pri čemu je broj djece mlađe od četiri godine bio 114.843, ili nešto manje od dvije trećine ukupnog broja djece ovog dobnog uzrasta u BiH. Također, prema rezultatima posljednjeg popisa (2013), broj djece mlađe od šest godina u FBiH bio je 161.638 ili 7,3% u odnosu na ukupan broj stanovništva u ovom entitetu.

S druge strane, ukoliko ukupan broj živorođenih u posljednjih sedam godina na području FBiH promatramo u odnosu na broj živorođenih prema kantonima, ponovno dolazimo do pokazatelja koji također upućuju na kontinuirani pad stope nataliteta.

Tabela broj 2: Broj živorođene djece na području FBiH prema kantonima (2010–2016)

Kantoni	Živorodeni po godinama							Ukupno
	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	
USK	2.673	2.496	2.351	2.174	2.154	2.096	2.105	16.049
PK	241	228	220	167	212	193	144	1.405
TK	4.826	4.417	4.587	4.323	4.069	3.888	3.903	30.013
ZDK	3.980	3.760	3.807	3.416	3.391	3.438	3.452	25.244
BPK	231	191	216	236	268	214	234	1.590
SBK	2.444	2.300	2.361	2.184	2.090	1.965	2.135	15.479
HNK	1.903	1.817	1.901	1.831	1.824	1.762	1.833	12.871
ZHK	789	772	798	773	816	734	709	5.391
KS	4.704	4.722	4.682	4.550	4.566	4.619	4.774	32.617
K10	514	458	466	429	433	408	366	3.074
Ukupno	22.305	21.161	21.389	20.083	19.823	19.317	19.655	143.733

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilteni, brojevi: 158, 170, 184 i 249, 2011, 2012, 2013. i 2017. godina

Prezentirani podaci, koji se posredno mogu vezati i za ukupan broj djece predškolskog uzrasta starosti šest ili nešto više od šest godina života, pokazuju da je najveći broj živorođene djece u promatranom periodu evidentan na području KS, a potom na području TK i ZDK, ukupno 87.874 dijete, ili nešto više od 60% ukupnog broja (143.733) živorođene djece na području svih deset kantona u FBiH. U ovom kontekstu, pažnju skreće i podatak da je

također u tri kantona (PK, BPK i K10), za promatrani sedmogodišnji period, evidentirano ukupno samo 6.069 (4.21%) živorođenih, pri čemu je od svih deset kantona najmanji broj živorođenih evidentiran u PK, ukupno 1.405 djece (1%).

Tabela broj 2a: Broj umrlih u odnosu na kantone (2013 – 2016)

Kantoni	Umrli po godinama				Ukupno
	2013.	2014.	2015.	2016.	
USK	2.265	2.103	2.197	2.190	8.755
PK	469	505	465	502	1.941
TK	3.761	3.503	4.093	4.053	15.410
ZDK	3.348	3.356	3.525	3.444	13.673
BPK	282	322	313	318	1.235
SBK	2.213	2.198	2.280	2.342	9.033
HNK	2.166	2.164	2.368	2.222	8.920
ZHK	883	863	895	887	3.528
KS	4.031	4.215	4.469	4.295	17.010
K10	851	801	869	852	3.373
Ukupno	20.269	20.030	21.474	21.105	82.878

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten broj 249, 2017. godina

Usporedba podataka prezentiranih u tabelama brojevi 2 i 2a pokazuje da je u promatranom periodu ukupan broj umrlih u svih deset kantona (82.878) bio veći od ukupnog broja živorođenih (78.878) za 4.000 osoba, s tim da je tijekom 2016. godine registrirano 19.655 živorođene djece, što u odnosu na 2015. godinu pokazuje rast broja živorođenih za 338 djece. U istoj godini (2016) umrlo je 21.105, što u odnosu na 2015. godinu pokazuje pad broja umrlih za 369 osoba.

Tabela broj 2b: Podaci o broju živorođenih, broju umrlih i prirodnom priraštaju u FBiH (2013 – 2016)

Godina	Živorodeni	Umrli	Prirodni priraštaj
2013	20.083	20.269	-186
2014	19.823	20.030	-207
2015	19.317	21.474	-2157
2016	19.655	21.105	-1450
Ukupno	78.878	82.878	-4000

Izvor: Federalni zavod za statistiku, *Statistički bilten broj 249, 2017. godina*

Podaci prezentirani u tabeli br. 2b, koja u biti sadrži zbirne podatke većinom preuzete iz prethodnih tabela br. 2 i 2a, pokazuju da je u FBiH, za promatrani četverogodišnji period, u prve tri godine, zabilježen kontinuirani pad živorođenih, pri čemu se tek u 2016. godini, kada je registrovano 19.750 živorođene djece, bilježi blagi porast od 338 živorođene djece, ili 1,7% u odnosu na prethodnu 2015. godinu. Pri tome je, iako dalja analiza prezentiranih podataka za sve četiri godine pokazuje blage oscilacije u smanjenju/povećanju broja umrlih, gdje je npr. u 2016. godini broj umrlih (21.105) u odnosu na 2015. godinu kada je registrirano 21.474 umrle osobe, smanjen za 369 osoba, prirodni priraštaj u sve četiri promatrane godine kontinuirano negativan.

U istom kontekstu, jasno je da kontinuirani pad broja živorođene djece na području FBiH direktno utiče i na broj budućih korisnika POO, pri čemu gotovo da i ne postoje odgovarajuća demografska predviđanja koja bi ponudila relevantne procjene broja djece u dobnoj skupini 0 – 6 godina npr. za narednih deset godina. Naprotiv, pored nepoduzimanja neophodnih mjera za povećanje stope nataliteta, u FBiH se isto tako gotovo i ne provode opće porodične politike, vezane npr. za produžetak plaćenog odsustva za njegu djeteta, povećanje dječjeg doplatka, dodatne naknade za porodice koje imaju

više od jednog ili dva djeteta, besplatan i dostupan POO za svu djecu itd, što će najvjerojatnije, iako danas u ovoj oblasti postoji veća potražnja od ponude, u budućnosti dovesti do smanjenja potražnje usluga POO. Navedeno je moguće očekivati čak i ukoliko zanemarimo sve veći broj odlazaka mladih i cijelih porodica s djecom iz BiH, budući da se i u zemljama EU, zbog očekivanog pada broja djece mlađe od pet godina, koji će prema relevantnim procjenama biti ubrzan do 2030. godine, predviđa da će broj ove populacije 2030. godine biti niži za 7,6% u odnosu na 2012. godinu, ili ukupno 2,5 milijuna djece u EU manje u 2020. u odnosu na 2012. godinu (Eurydice i Eurostat, 2014:25).

OSNIVANJE I ORGANIZACIJA PREDŠKOLSKIH USTANOVA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

Predškolski odgoj i obrazovanje u svim kantonima na području FBiH organizira se u javnim i privatnim predškolskim ustanovama, pri čemu, u skladu s odredbama Okvirnog zakona, čl. 18, javne predškolske ustanove osnivaju nadležne obrazovne vlasti, dok privatne predškolske ustanove mogu osnovati domaće i strane fizičke i pravne osobe. Također, obje vrste ustanova osnivaju se sukladno principima, standardima i normativima, koji su utvrđeni Okvirnim zakonom, ali i ostalim zakonima i podzakonskim aktima u oblasti odgoja i obrazovanja.

Sa stanovišta organizacionih formi, POO se u svim kantonima ostvaruje u okviru jaslica, za djecu od šest mjeseci do navršene treće godine života, i u okviru vrtića, za djecu od navršene treće godine života do polaska u školu. U ovom kontekstu, Okvirni zakon normira i mogućnost organiziranja posebnih predškolskih odgojno-obrazovnih ustanova: „U slučajevima kada se za djecu predškolskog uzrasta s posebnim potrebama ne može organizirati odgojno-obrazovni rad u predškolskoj ustanovi, taj rad može se djelimično

ili u potpunosti obavljati u posebnim predškolskim odgojno-obrazovnim ustanovama“ (čl. 20).

Organiziranje odgojno-obrazovnog rada s djecom u svim predškolskim ustanovama na području FBiH, sukladno odredbama čl. 21. Okvirnog zakona, kao i odredbama kantonalnih zakona koji su s njim usklađeni, mora počivati na uspostavi/primjeni zajedničke jezgre cjelovitih razvojnih programa za rad u predškolskim ustanovama, koji trebaju:

- a) garantirati i osigurati kvalitetan odgoj i obrazovanje za svu djecu i dostizanje zadovoljavajućeg standarda znanja, vještina i sposobnosti,
- b) osigurati dosljednost kvaliteta standarda odgoja i obrazovanja u svim predškolskim ustanovama u Bosni i Hercegovini,
- c) osigurati primjenu programa koji odgovaraju razvojnim potrebama djece predškolskog uzrasta,
- d) osigurati da se kroz odgojno-obrazovni proces razvija pozitivan odnos i osjećaj pripadnosti državi Bosni i Hercegovini,
- e) osigurati zadovoljavajuću usklađenost programa, kao i njihovu prilagodljivost u skladu sa specifičnim potrebama predškolske ustanove i lokalne zajednice i
- f) osigurati slobodu kretanja i jednak pristup predškolskom odgoju i obrazovanju.

U svim predškolskim ustanovama, sukladno odredbama čl. 24. st. 1. Okvirnog zakona, na području FBiH realiziraju se programi odgojno-obrazovnog

rada namijenjeni djeci od rođenja do polaska u školu, kao i programi namijenjeni drugim korisnicima koji su zainteresirani za razvoj, odgoj, obrazovanje i opću dobrobit djece. Istim članom (st. 2) Okvirnog zakona normirano je i da se programima odgojno-obrazovnog rada sa djecom utvrđuju ciljevi i zadaci, sadržaj i vrsta, te profili školske spreme zaposlenih koji realiziraju svaki od pojedinačnih programa, a na osnovu prethodno pribavljene saglasnosti nadležnih vlasti. U ovom kontekstu, vrste programa koji se, sukladno odredbama čl. 23. Okvirnog zakona, koriste u predškolskim ustanovama su:

- „cjeloviti razvojni programi,
- specijalizirani razvojni programi,
- interventni, kompenzacioni i rehabilitacioni programi,
- programi jačanja roditeljskih kompetencija,
- programi za djecu pred polazak u školu ako nisu obuhvaćena nekim oblikom predškolskog odgoja i obrazovanja i
- programi za djecu državljana Bosne i Hercegovine u inozemstvu.“

Okvirni zakon, pored naprijed navedenih odredaba o osnivanju i organizaciji predškolskih ustanova, u svrhu njihovog što boljeg funkcioniranja i što je moguće veće zaštite djece koja su korisnici njihovih usluga, normira i niz drugih obaveza predškolskih ustanova kao što su: izrade i realizacije određenih programskih sadržaja, donošenje godišnjih programa rada, podnošenje godišnjih izvještaja o radu nadležnim vlastima, formiranje stručnih organa, upravljanje i rukovođenje, formiranje vijeća roditelja, vođenje evidencije i dokumentacije itd.

Tabela broj 3: Broj javnih i privatnih predškolskih ustanova u FBiH
(školska 2015./2016. i 2016./2017. godina)

Školska godina	Ustanove		Ukupno
	javne	privatne	
2015./2016.	110	80	190
2016./2017.	112	85	197

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilteni brojevi 234 i 248, 2016. i 2017. godina

Prezentirani podaci pokazuju da je u školskoj 2016./2017. godini u odnosu na školsku 2015./2016. godinu evidentirano povećanje ukupnog broja predškolskih ustanova na području FBiH, s tim da je broj novoformiranih privatnih predškolskih ustanova veći od broja novoformiranih javnih predškolskih ustanova. Ovaj podatak je očekivan kako zbog činjenice da je u pojedinim kantonima evidentirana veća potražnja od ponude za uključivanje djece u POO, tako i zbog nezainteresiranosti nadležnih vlasti u pojedinim kantonima, npr. u KS, ne samo za otvaranjem novih predškolskih ustanova⁹, nego i za stavljanje u funkciju već postojećih predškolskih ustanova devastiranih u ratu. S druge strane, u većini kantona, a posebno na području KS, pored registriranih igraonica, koje se tretiraju kao privatne predškolske ustanove, egzistira veliki broj neregistriranih ustanova koje pružaju usluge POO, tako da je početkom 2018. godine nadležno ministarstvo KS preduzelo određene aktivnosti kako bi ovaj problem riješilo u skladu sa zakonom.

⁹ Čl. 19. st. 2. Zakona o POO KS normira: „Predškolska ustanova kao javna ustanova... može se osnovati u skladu sa Zakonom o ustanovama kada Općinsko vijeće općina sa teritorije Kantona, Gradsko vijeće Grada Sarajeva, odnosno Skupština Kantona, ocijeni da za njeno osnivanje postoji javni interes.“

Tabela broj 4: Broj javnih i privatnih predškolskih ustanova u FBiH prema kantonima
(školska 2010./2011. i 2016./2017. godina)

Kantoni	Broj predškolskih ustanova u šk. 2010./2011. godini		Ukupno	Broj predškolskih ustanova u šk. 2016./2017. godini		Ukupno
	javne	privatne		javne	privatne	
USK	7	4	11	9	7	16
PK	3	-	3	3	-	3
TK	20	1	21	20	3	23
ZDK	18	3	21	13	20	33
BPK	2	1	3	1	1	2
SBK	7	10	17	9	8	17
HNK	10	6	16	18	9	27
ZHK	5	6	11	4	14	18
KS	31	9	40	31	21	52
K10	6	-	6	4	2	6
Ukupno	109	40	149	112	85	197

Izvori: Analiza stanja prava djece i njihovog provođenja u oblasti POO, Institucija ombudsmana za ljudska prava, 2011, str. 41 i Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten br. 248, 2017.

Usporedna analiza podataka prezentiranih u tabelama brojevi 4 i 4a pokazuje da je u 2016. godini, u odnosu na 2011. godinu, ukupan broj predškolskih ustanova na području FBiH povećan gotovo za jednu trećinu, pri čemu je broj privatnih, novoregistriranih predškolskih ustanova za samo pet godina više nego udvostručen. S druge strane, broj javnih predškolskih ustanova u istom periodu, promatrano u cjelini, povećan je samo za tri ove ustanove. Pri tome se, na osnovu poređenja prezentiranih podataka, može zaključiti da je u pojedinim kantonima broj predškolskih javnih ustanova u 2016. godini u odnosu na 2011. godinu vidljivo povećan, npr. u HNK za osam, a u SBK i USK za dvije javne predškolske ustanove.

Također, prezentirani pokazatelji za pojedine kantone govore i o evidentnom smanjenju broja javnih predškolskih ustanova u 2016. godini, koje u pravilu u enormnom broju zamjenjuju privatne predškolske ustanove. To je posebno karakteristično za ZDK, gdje je u 2016. godini, u odnosu na 2011. godinu, broj javnih predškolskih ustanova smanjen za pet, a broj privatnih povećan za 17 novih predškolskih ustanova. Slično stanje je i u ZHK, gdje je broj javnih predškolskih ustanova smanjen za jednu, a broj novoregistriranih privatnih predškolskih ustanova povećan za osam. S druge strane, npr. u HNK broj javnih predškolskih ustanova povećan je za osam, a broj privatnih smanjen za dvije predškolske ustanove.

Povećanje broja privatnih predškolskih ustanova moguće je tumačiti na više načina, npr. smanjenjem ili povećanje broja djece potencijalnih korisnika POO u pojedinim kantonima, ali i time da se roditelji sve više opredjeljuju za korištenje usluga POO u privatnim predškolskim ustanovama, najvjerojatnije, pored nedostatka mjesta u javnim predškolskim ustanovama u jednom broju kantona, zbog kvalitetnijih programa i poštivanja odgovarajućih standarda, vezanih posebno za broj odgajatelja i drugog stručnog kadra zaposlenog u ovim ustanovama.

U ovom kontekstu možda najspecifičnija situacija je u KS, gdje broj javnih predškolskih ustanova u promatranom periodu nije promijenjen, dok je broj privatnih predškolskih ustanova u 2016. godini, u odnosu na 2011. godinu, više nego udvostručen. Navedeno je najvjerojatnije uzrokovano velikim brojem mlađe djece koja su potencijalni korisnici POO, budući da je u ovom kantonu, prema raspoloživim podacima, potražnja veća od ponude.

Organizaciju javnih predškolskih ustanova na području FBiH, koje, kako je to ranije istaknuto, rade po jedinstvenom sistemu kao i privatne predškolske ustanove, pružajući usluge POO djeci svih dobnih skupina, pri čemu

svaka ustanova ima jedan rukovodni tim s gotovo identičnom kvalifikacionom strukturom zaposlenih, čini specifičnom egzistiranje više organizacionih jedinica, posebno u većim gradskim centrima. Tako, npr. u KS u okviru JU „Djeca Sarajeva“, Sarajevo, egzistiraju četiri organizacione jedinice (Stari grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad) s ukupno 31. vrtićem.¹⁰ Također, u KS, pored navedene javne predškolske ustanove, djeluju još tri javne specijalizirane ustanove/centri i to: Zavod za specijalno obrazovanje i odgoj djece “Mjedenica”, Centar za slijepu i slabovidnu djecu i omladinu i Centar „Vladimir Nazor“.¹¹

Sličnu organizaciju, kao u KS, u okviru javnih predškolskih ustanova imaju još neki kantoni u FBiH, tako, npr. u sastavu JU za predškolski odgoj i obrazovanje „Naše dijete“, Tuzla, radi 12 organizacionih jedinica, dok grad Mostar ima dvije javne ustanove POO: JU „Dječji vrtići – Ciciban“ i Ustanovu „Dječji vrtići“, u okviru kojih djeluje po pet vrtića.¹² Navedena organizacija javnih predškolskih ustanova u jednom broju kantona vjerojatno ima za cilj veću racionalizaciju i ekonomske uštede u smislu smanjenja broja rukovodnog kadra, postojanje jedinstvene kuhinje, jedinstvenog računovodstva itd, što nema nikakvog utjecaja na kvalitetu rada tzv. organizacionih jedinica, odnosno vrtića.

10 <http://www.djecasarajeva.edu.ba/o-nama>, pristup: 20.03.2018. godine.

11 Čl. 14. toč. 7 a) Pedagoških standarda i normativa za POO KS normira: „dijete sa težim razvojnim poteškoćama upućuje se na specijalni program u odgojnu grupu odgovarajuće ustanove za specijalni odgoj i obrazovanje.“

12 <https://www.mostar.ba/gradska-poduzeca.html> i <http://www.vrtici-mostar.ba/o-nama/>, pristup: 20.03.2018.

STATISTIČKI POKAZATELJI O UKLJUČENOSTI DJECE U PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

Okvirnim zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH normirana je obaveza nadležnih vlasti da utvrde pedagoške standarde i normative za POO, što je na nivou većine kantona i realizirano. S tim u vezi, odgovarajući propisi, pored ostalog, normiraju maksimalan broj djece u odgojnim grupama u predškolskim ustanovama, pri čemu postoji gradacija u smislu optimalnog, minimalnog i maksimalnog broja djece u odgojnoj grupi, zavisno od starosne dobi djece, s ciljem pravljenja razlike između mlađe djece (do tri godine) i starije djece (od navršene tri godine do polaska u školu).

Budući da je rana uključenost u POO od nemjerljive važnosti za cjelokupni razvoj djeteta, onda je s tim u vezi moguć i zaključak da kvalitetan POO, pored osobnog razvoja, predstavlja temelj za uspješno cjeloživotno učenje i socijalnu integraciju svakog djeteta pojedinačno. Navedeni pristup proizlazi i iz Zaključaka Vijeća EU (2011), koji uz isticanje važnosti ranog obuhvata djeteta POO, još jednom naglašavaju odrednicu da bi u zemljama EU do 2020. godine najmanje 95% djece, dobi između četiri godine i dobi potrebne za početak obaveznog obrazovanja, trebalo biti obuhvaćeno POO. S tim u vezi, zvanični statistički pokazatelji o uključenosti ove skupine djece u POO pokazuju da je BiH, a time i FBiH, daleko od navedenog cilja, iako je u većini kantona FBiH, posljednjih nekoliko godina, obuhvat djece obaveznim uključivanjem u POO u godini pred polazak u školu najvjerojatnije sve veći.

Tabela broj 5: Ukupan broj djece u predškolskim ustanovama, kao i broj djece koja nisu primljena zbog popunjenog kapaciteta u kantonima u FBiH (školska 2016./2017. godina)

Kantoni	Ustanove		Ukupno	Djeca koja nisu primljena zbog popunjenog kapaciteta		Ukupno
	javne	privatne		javne	privatne	
USK	1.039	312	1.351	100	9	109
PK	160	-	160	9	-	9
TK	2.041	296	2.337	50	40	90
ZDK	1.024	869	1.893	20	2	22
BPK		54	146	20	-	20
	92					
SBK	655	315	970	44	-	44
HNK	1.258	842	2.100	128	140	268
ZHK	435	416	851	-	56	56
KS	2.608	1.598	4.206	195	30	225
K10	270	121	391	9	8	17
Ukupno	9.582	4.823	14.405	575	285	860

Izvor: Federalni zavod za statistiku, *Statistički bilten broj 248, 2017. godina*

Prezentirani podaci pokazuju da je u svih deset kantona na području FBiH, u šk. 2016./2017. godini, ukupan broj djece koja su uključena u POO bio 14.405, što je u odnosu na ukupan broj živorođene djece (143.733) u FBiH, u periodu 2010-2016 (v. tab. br. 2), 10% sveukupne populacije djece mlađe od šest godina, odnosno djece predškolskog uzrasta. Navedeni podatak, budući da ne sadrži i odgovarajuće pokazatelje o broju djece po osnovu programa o obaveznom uključivanju u POO, u godini pred polazak u školu, razlikuje se od podatka sadržanog u Informaciji o izvršenju Okvirnog zakona (2017), gdje se navodi da obuhvat djece POO u BiH iznosi 15%

(2017:3). Ovakvo stanje, čak i pod pretpostavkom da je obuhvat djece POO na području FBiH 15%, a za vjerovati je i više, budući da u RS primjena ovog programa nije obavezna, upućuje na zaključak da je BiH daleko ispod europskog prosjeka po broju uključenosti djece mlađe od šest godina u POO.

U istom kontekstu, treba imati u vidu i podatak sadržan u Strateškim pravcima razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH iz 2004. godine, prema kome je u školskoj 2002./2003. godini ukupan broj djece uključene u POO bio 9.776, što je u odnosu na školsku 2016./2017. godinu manje za 4.629 djece. Pri tome, ovdje također treba imati u vidu da je do povećanja obuhvata djece POO u školskoj 2016./2017. godini na prvom mjestu došlo zbog negativnih demografskih trendova, o čemu je u prethodnim dijelovima ovog rada bilo govoreno opširnije.

S druge strane, podatak da ukupno 860 djece na području FBiH, u šk. 2016./2017. godini, nije bilo uključeno u POO zbog popunjenosti kapaciteta, govori sam za sebe i možda najbolje oslikava stanje u ovoj oblasti. S tim u vezi, iznenađuje podatak da je na području HNK broj djece koja nisu primljena u privatne predškolske ustanove zbog popunjenosti kapaciteta veći od djece koja iz istog razloga nisu primljena u javne predškolske ustanove. Inače, u ovom kantonu ukupan broj (268) neuključene djece u POO, zbog popunjenosti predškolskih ustanova, zajedno s ukupnim brojem neuključene djece u POO u KS (225), čini preko 50% od ukupnog broja djece (860) u svim kantonima koja zbog popunjenosti kapaciteta predškolskih ustanova nisu uključena u POO.

U istom kontekstu, iako se na prvi pogled može učiniti da broj od 860 djece, koja zbog popunjenosti kapaciteta nisu primljena u predškolske ustanove na području FBiH, nije posebno zabrinjavajući, činjenica da u svakom od deset kantona postoji određeni broj djece, koji se kreće od najmanje

devet (PK) do najviše 268 (HNK), nije primljen u predškolske ustanove, zapravo govori suprotno. To posebno, ukoliko se promatra iz ugla objektivnih financijskih mogućnosti većine roditelja, ali i dostupnosti predškolskih ustanova svoj djeci. Broj djece koja zbog popunjenosti kapaciteta nisu uključena u POO, također na svojevrsan način govori i o cjelokupnom odnosu društva, posebno nadležnih vlasti prema ovoj oblasti. Stoga, ovdje na prvom mjestu treba imati u vidu nizak postotak uključenosti djece u POO, koji upućuje na potrebu za zabrinutošću vlasti, čak i pod pretpostavkom da je u nekom od kantona evidentirano samo jedno jedino dijete koje zbog popunjenosti kapaciteta nije bilo uključeno u POO. U istom kontekstu, jedan od pokazatelja odnosa društva prema POO, kao i njegove svijesti o potrebi uključenosti što većeg broja djece u POO, jeste i činjenica da FZS još uvijek ne evidentira podatke o broju djece po osnovu obaveznog uključivanje u POO u godini pred polazak u osnovnu školu.

Analiza prezentiranih podataka, pored drastične razlike vezano za broj djece uključene u POO po kantonima, pokazuje i da je ukupan broj djece mlađe od tri godine, uključene u POO, znatno manji od ukupnog broja djece starije od tri godine. Ovakvo stanje je očekivano, budući da veliki broj zaposlenih roditelja malu djecu povjerava na čuvanje rodbini, ili drugim odraslim osobama, pri čemu u porodicama gdje jedan ili oba roditelja ne rade oni sami, većinom majka, brinu o djetetu. Također, jedan od razloga male uključenosti ove skupine djece, prema raspoloživim podacima, npr. rasprave u fokus grupama, je popunjenost predškolskih ustanova, posebno u većim gradovima, gdje je potražnja u pravilu veća od ponude.

Tabela broj 6: Ukupan broj djece uključene u P00 prema godini rođenja i spolu po kantonima (školska 2016./2017. godina)

Kanton	Godina rođenja i spol									Ukupno (ž)
	2010. i ranije (ž)	2011. (ž)	2012. (ž)	2013. (ž)	2014. (ž)	2015. (ž)	2016 (ž)	2016 (ž)	Ukupno (ž)	
USK	125(44)	372(169)	308(142)	255(133)	187(76)	101(43)	3(1)	3(1)	1351(608)	
PK	23(11)	40(27)	48(18)	27(14)	18(6)	4(1)	-	-	160(77)	
TK	569(257)	560(252)	483(252)	375(163)	245(109)	104(52)	1(-)	2337(1085)		
ZDK	247(118)	427(197)	433(204)	362(166)	275(157)	147(81)	2(2)	1893(925)		
BPK	9(4)	33(17)	41(27)	44(18)	19(12)	-	-	146(78)		
SBK	160(73)	226(115)	262(137)	183(86)	111(53)	28(11)	-	970(475)		
HNK	229(107)	619(309)	599(308)	397(176)	172(87)	81(39)	3(3)	2100(1029)		
ZHK	115(72)	245(117)	180(91)	152(65)	120(48)	39(21)	-	851(414)		
KS	395(163)	1188(627)	1119(534)	844(380)	418(191)	235(110)	7(3)	4206(1908)		
K10	13(9)	120(57)	119(65)	68(35)	49(25)	22(11)	-	391(202)		
Ukupno	1885(858)	3830(1787)	3592(1778)	2707(1236)	1614(764)	761(369)	16(9)	14405(6801)		

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten broj 248, 2017. godina

Tabela broj 7: Djeca uključena u P00 u odnosu na uzrast, spol i broj odgojnih grupa prema kantonima (školska 2016./2017. godina)

Kanton	Uzrast i spol djeteta u odgojnim grupama:						Ukupno (ž)	Broj odgojnih grupa
	do 3 godine (ž)	3-4 godine (ž)	4-5 godine (ž)	5-6 godine (ž)	mješovite grupe 3-6 godina (ž)	3-6 godina (ž)		
USK	320(137)	243(124)	208(86)	338(151)	242(110)	1351(608)	65	
PK	19(5)	-	-	-	141(72)	160(77)	9	
TK	409(186)	335(147)	410(199)	688(319)	495(234)	2337(1085)	89	
ZDK	471(267)	339(163)	350(164)	384(185)	349(146)	1893(925)	89	
BPK	29(17)	38(16)	40(27)	39(18)	-	146(78)	6	
SBK	195(89)	220(95)	196(98)	242(117)	117(76)	970(475)	47	
HNK	288(137)	302(150)	331(169)	364(176)	815(397)	2100(1029)	90	
ZHK	189(83)	164(81)	167(79)	199(106)	132(65)	851(414)	38	
KS	745(331)	787(339)	939(461)	1130(506)	605(271)	4206(1908)	166	
K10	86(45)	89(44)	118(62)	95(49)	3(2)	391(202)	19	
Ukupno	2751 (1297)	2517 (1159)	2759 (1345)	3479 (1627)	2899 (1373)	14405 (6801)	618	

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten broj 248, 2017. godina

Podaci prezentirani u tabeli broj 7, još jednom, konkretno pokazuju da je u POO, školska 2016./2017. godina, na području FBiH, slično kao i u većini zemalja EU (v. Eurydice i Eurostat, 2014: 65 i 66) bio uključen mali broj djece mlađe od tri godine, ukupno 2751 dijete, ili 19% od ukupnog broja 14.405 djece. Ovaj podatak je, pored veće potražnje od ponude, moguće objasniti i ranije navedenom činjenicom da se u velikom broju slučajeva roditelji opredjeljuju da mlađe dijete zadrže na čuvanje u kućnom ambijentu, o čemu je u okviru analize podataka sadržanih u tabeli broj 6 već govoreno.

Analiza ukupnog broja djece starije od tri godine (11.654 djece), koja su u prezentiranim podacima, zavisno od dobnog uzrasta, razvrstavana u tri odvojene i jednu „mješovitu“ odgojnu grupu, pokazuje da se uključenost djece u POO postepeno povećava s pomijeranjem dobnog uzrasta, pri čemu je uključenost najveća kad djeca napune pet godina. To prvenstveno govori o razvijenoj svijesti, istina manjeg broja roditelja, o značaju POO za dijete u godini/godinama prije polaska u školu. Pri tome, ovdje ponovno treba istaći i da prezentirani podaci ne sadrže broj djece po osnovu obaveznog uključivanja u POO u godini pred polazak u školu, budući da se ova djeca u zvaničnim statističkim podacima još ne evidentiraju.

Dalja analiza prezentiranih podataka o broju djece u odgojnim grupama i broju odgojnih grupa u predškolskim ustanovama po kantonima, pokazuje da se u jednoj odgojnoj grupi u prosjeku nalazi 23 djece, što je, kod odgojnih grupa djece koja su starija od četiri godine, približno stanju, odnosno broju djece ove dobnе skupine u odgojnim grupama u većini europskih zemalja. S druge strane, ukoliko broj odgojnih grupa analiziramo u odnosu na ukupan broj djece koja su uključena u POO za svaki kanton posebno, utvrđene razlike zavisno od kantona do kantona su evidentne. Tako, npr. u PK broj djece u odgojnim grupama iznosi u prosjeku oko 17, dok je u TK broj djece

u odgojnim grupama, u odnosu na PK, znatno veći i iznosi prosječno 26 djece u jednoj odgojnoj grupi.

Tabela broj 8: Broj djece u „jasličkim“ odgojnim grupama u odnosu na uzrast i spol prema kantonima (školska 2016./2017. godina)

Kanton	Uzrast i spol djeteta u odgojnim grupama:			Ukupno(ž)	Broj odgojnih grupa	Broj jaslica
	do 1 god(ž)	1-2 god(ž)	2-3 god(ž)			
USK	6(2)	113(42)	173(68)	292(112)	19	15
PK	-	5(1)	14(4)	19(5)	2	2
TK	5(2)	115(56)	198(91)	318(149)	16	14
ZDK	14(8)	219(117)	241(134)	474(259)	39	24
BPK	-	-	16(6)	16(6)	1	1
SBK	12(5)	28(14)	106(50)	146(69)	11	11
HNK	5(5)	99(46)	149(72)	253(123)	17	14
ZHK	9(5)	42(22)	64(26)	115(53)	9	8
KS	21(10)	257(120)	327(146)	605(276)	33	20
K10	4(2)	24(13)	25(11)	53(26)	3	2
Ukupno	76(39)	902(431)	1313(608)	2291(1078)	150	111

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten broj 248, 2017. godina

Podaci navedeni u tabeli broj 8 pokazuju da se broj djece mlađe od tri godine u odgojnim grupama u jaslicama postepeno povećava uporedo s porastom dobi djeteta, pri čemu je najmanji broj djece uzrasta do jedne godine, 76 djece, ili 3,3% od ukupnog broja 2291. dijete mlađe od tri godine. Ovaj podatak je očekivan, s obzirom da porodijski dopust traje do navršene prve godine života djeteta. U istom kontekstu, navedeni podatak o uključenosti 76 djece mlađe od jedne godine u POO djelomično je moguće

objasniti pretpostavkom da su se njihove majke, prije isteka zakonskog prava na korištenje porodiljskog dopusta, vratile radnim obavezama.

Prezentirani podatak da je u skupini djece mlađe od tri godine najveći broj njih u POO uključen u dobi od dvije do tri godine, također je očekivan, pored ostalog i zbog činjenice što su djeca ovog dobnog uzrasta putem obavezne imunizacije/vakcinacije stekla određeni imunitet protiv jednog broja zaraznih bolesti, što je kod većine roditelja najvjerojatnije od presudne važnosti za donošenje odluke da dijete boravi u kolektivu.

Podatak da je na području FBiH, odnosno u svih deset kantona u šk. 2016./2017. godini registrirano samo 111 jaslica, pri čemu je u istom periodu u FBiH registrirano 197 predškolskih ustanova (v. tabelu broj 4), najkonkretnije govori da veliki broj predškolskih ustanova (86), najvjerojatnije su to u većini privatne predškolske ustanove, nema neophodne pretpostavke za prijem djece mlađe od tri godine. Ovakvo stanje je ujedno i jedan od bitnih razloga što je potražnja za uključivanjem djece u POO, posebno za ovu dobnu skupinu, u cjelini gledano, veća od ponude. U istom kontekstu, i podatak da je ukupno 2291 dijete mlađe od tri godine razvrstano u ukupno 150 odgojnih grupa, što u prosjeku iznosi 15 djece u jednoj odgojnoj grupi, govori o maksimalnom broju ove skupine djece u odgojnim grupama, kako je to utvrđeno važećim pedagoškim standardima i normativima o POO u većini kantona. Međutim, i ovdje, sukladno prezentiranim podacima, postoje drastične razlike po kantonima. Tako npr, u predškolskim ustanovama na području PK broj djece mlađe od tri godine u odgojnim grupama je u prosjeku 8,5 djece, što je ispod minimalnog broja koji je utvrđen odgovarajućim pedagoškim standardima. Za razliku od navedenog, broj djece iste dobne skupine u predškolskim ustanovama na području KS po odgojnoj grupi u prosjeku iznosi 18,3 djece, što je prema važećim pedagoškim standardima

maksimalno, ali za djecu od jedne do tri godine, dok odgojne grupe djece od šest mjeseci do jedne godine maksimalno mogu imati 14 djece.

U poređenju s drugim europskim zemljama, gdje se u većini maksimalni broj djece u odgojnoj grupi određuje po zaposleniku, navedeno stanje je više nego nezadovoljavajuće. S tim u vezi, u okviru europskih zemalja najstrožiji propisi u odnosu na malu djecu primjenjuju se u Irskoj, Litvi i Malti, gdje jedan član osoblja može brinuti maksimalno o troje djece mlađe od jedne godine, dok se u Ujedinjenom Kraljevstvu ovo ograničenje primjenjuje na djecu mlađu od dvije godine. Isto tako, npr. u Estoniji, Hrvatskoj i Litvi, vezano za broj djece do jedne godine u odgojnim grupama, grupa ne može uključivati više od petero ili šestero djece mlađe od jedne godine (Eurydice i Eurostat, 2014:43).

UKLJUČENOST DJECE U NEPOVOLJNOM POLOŽAJU

Djeca u nepovoljnom položaju su pod rizikom da zbog različitih nepovoljnih uvjeta ostvaruju loš uspjeh ili napuste školovanje, što se u konkretnom slučaju, vezano za raspoložive statističke podatke, odnosi posebno na djecu koja žive u jednoroditeljskim porodicama, i porodicama s lošim socioekonomskim statusom. Stoga je ovoj skupini djece, radi preveniranja navedene mogućnosti, potrebna odgovarajuća pomoć kako bi svoj potencijal mogla ostvariti u punoj mjeri. U istom kontekstu, zajednička karakteristika za ovu i sve druge skupine djece u nepovoljnom položaju je njihova izloženost mogućnosti pojave socijalne isključenosti, koja se, zajedno s rizicima od lošeg uspjeha u obrazovanju, može prevenirati ili ublažiti ranim uključivanjem u programe POO. Ovakav pristup, koji predstavlja jedan od bitnih izazova za oblast POO, posebno je apostrofirani u Zaključcima Vijeća EU (2011): „Visoko kvalitetno obrazovanje i briga u ranom djetinjstvu pružaju širok

spektar kratkoročnih i dugoročnih prednosti za pojedinca i društvo. Zajedno s porodicom koja ima centralnu ulogu, POO postavlja suštinske osnove za učenje jezika, uspješno doživotno učenje, socijalnu uključenost/integraciju, osobni razvoj i mogućnost zaposlenja. Ako dijete u ranim godinama života dobije solidne temelje, kasnije učenje postaje efikasnije i češće se nastavlja tijekom života, povećavajući jednakost obrazovnih ishoda i smanjujući šanse da pojedinac bude nekoristan za društvo, a samim tim se smanjuju i javni troškovi za socijalnu zaštitu, zdravstvo, pa čak i sudstvo“ (toč. 1).

Budući da citirani zaključak upućuje na jedan od ključnih ciljeva obrazovne politike na nivou EU, poboljšanje pristupačnosti POO za svu djecu, zajedno s povećanjem njegove kvalitete, predstavlja poseban izazov ne samo za zemlje članice, nego i za sve ostale europske zemlje. U skladu s navedenim, većina europskih zemalja uvela je niz različitih mjera kako bi se djeci u nepovoljnom položaju obezbijedila što je moguće veća rana uključenost u POO, čime se zapravo postavljaju neophodni temelji za njihov budući uspjeh u školi i kasnijem životu, kako je to navedeno u naprijed citiranom zaključku.

U istom kontekstu, ukoliko realizaciju navedenog pristupa, kroz analizu poduzetih mjera, posebno za poboljšanje pristupačnosti POO i osiguranje veće uključenosti na prvom mjestu djece u nepovoljnom položaju, makar djelimično, pokušamo osvijetliti za područje FBiH, onda se sa sigurnošću može tvrditi da je prema postojećim podacima stopa njihove uključenosti manja od europskog prosjeka. Navedena tvrdnja se zasniva na podatku da u 28 zemalja EU prosječno 93% sve djece u dobi između četiri godine i dobi potrebne za početak obaveznog obrazovanja, što uključuje i djecu u nepovoljnom položaju, već sudjeluje u POO (Eurydice i Eurostat, 2014:61).

S tim u vezi, kao najznačajnije postignuće u FBiH izdvaja se započeta, iako još uvijek ne i sveobuhvatna, implementacija programa o obaveznom

uključivanju sve djece u POO u godini pred polazak u osnovnu školu. To posebno što je osnovni cilj ovog programa da se svakom djetetu pojedinačno, pod jednakim uvjetima pruži šansa za što uspješnije savladavanje školskog gradiva i uključivanje u školu i školske obaveze.

S druge strane, s obzirom da je u skladu s odredbama Okvirnog zakona navedeni program obavezan za svu djecu u godini pred polazak u školu, ovdje se otvara mogućnost za izdvajanje dvije skupine djece: djeca koja su ranije uključena u POO i djeca koja to nisu, što je u kontekstu djece u nepovoljnom položaju od nemjerljive važnosti, budući da je broj ove djece koja su ranije uključena u POO na području FBiH izrazito mali, što djelomično potvrđuju zvanični statistički podaci koji su nepotpuni/neartikulisani.

Prezentirani podaci u kontekstu djece u nepovoljnom položaju pokazuju da je za najmanje 3.181 dijete, ili više od 20%, od ukupnog broja 14.405 djece uključene u POO, moguće pretpostaviti da pripadaju skupini djece u nepovoljnom položaju. To se posebno odnosi na djecu koja, u manjoj ili većoj mjeri, žive u siromaštvu, npr. djeca čiji su roditelji nezaposleni, kao i djeca čiji je jedan roditelj zaposlen, naročito ukoliko je to majka, kao i većinu djece čiji su roditelji poljoprivrednici. Zasnovanost navedenih pretpostavki možda najbolje potvrđuju podaci o rasprostranjenosti siromaštva u BiH, prema kojima: „Ispod ustanovljenog praga siromaštva živi 17,8% populacije, dok trećina preostalog stanovništva živi blizu te granice; skoro polovina ljudi koji žive u bijedi (a njih je, po procjeni, 680 000) prima socijalnu pomoć, npr. porodice s troje ili više djece žive ispod praga siromaštva u zemlji. U 2011. godini siromaštvom je bilo pogođeno 23,4% djece, što je za 5% više u odnosu na 2009. godinu“ (Bubić, 2015:14).

Budući da u kontekstu navedenih pokazatelja o porastu siromaštva djece ne raspolažemo relevantnim statističkim podacima o broju djece

Tabela br. 9: Broj djece uključene u POU u odnosu na socioekonomski status i vrstu porodice po kantonima (školska 2016./2017. godina)

Kanton	Oba roditelja zaposlena	Zaposlen jedan roditelj: majka	otac	Oba roditelja nezaposlena	Roditelji individualni poljoprivrednici	Ukupno	Samohrani roditelj: majka	otac	Ukupno
USK	1048	106	180	17	-	1351	33	12	45
PK	122	17	15	6	-	160	7	-	7
TK	1723	282	263	58	11	2337	53	17	70
ZDK	1440	108	298	19	28	1893	31	4	35
BPK	137	2	5	1	1	146	1	3	4
SBK	765	35	138	20	12	970	19	3	22
HVK	1456	154	421	62	7	2100	22	3	25
ZHK	636	32	177	6	-	851	14	2	16
KS	3585	189	373	55	4	4206	63	18	81
K10	312	8	68	1	2	391	5	2	7
Ukupno	11224	933	1938	245	65	14405	248	64	312

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten broj 248, 2017. godina

predškolskog uzrasta koja žive u siromaštvu, ovdje se posebno nameću pitanja: zašto se u zvaničnim statističkim podacima odvojeno ne evidentiraju djeca bez roditeljskog staranja, djeca korisnika socijalnih primanja, djeca civilnih žrtava rata, djeca Roma itd. Jednom riječju, sve skupine djece za čije uključivanje u POO, prema zakonskim propisima, dio troškova sufinansira/osigurava nadležno tijelo za socijalnu zaštitu, odnosno osnivač?¹³ Ovo posebno što u predškolskim ustanovama na području FBiH ima uključen makar neznatan broj ove djece.

Podatak prezentiran u tabeli broj 9 o ukupnom broju od 312 djece koja žive u jednoroditeljskim porodicama, koja su istovremeno obuhvaćena pretpostavljenim ukupnim brojem djece u nepovoljnom položaju (3.181), govori sam po sebi, budući da za ovu skupinu djece u FBiH postoji povećan rizik od siromaštva. S tim u vezi, prema podacima sadržanim u Anketi o potrošnji domaćinstva u BiH 2011 (u daljem tekstu: Anketa 2011), od samohranih domaćinstava, kojih je u 2011. godini u FBiH bilo 8,3%, domaćinstva sa samohranom majkom čine 86,8%. Veličina siromaštva domaćinstava samohranih roditelja u 2011. godini iznosila je 17% (Anketa 2011:18, 19 i 66). Stoga, ukoliko navedene pokazatelje dovedemo u vezu s podacima prezentiranim u tabeli broj 9, onda se, gotovo sa sigurnošću, može govoriti o većoj stopi siromaštva u jednoroditeljskim porodicama s majkom, pri čemu određenu pažnju skreće i podatak da je broj majki iz ovih porodica čija su djeca uključena u POO u odnosu na broj očeva veći za gotovo četiri puta, što je, pored ostalog, moguće objasniti činjenicom da u našoj kulturi, npr. nakon razvoda braka ili prestanka vanbračne zajednice, djeca u najvećem broju slučajeva ostaju živjeti s majkom, koja je u pravilu manje obrazovana i manje plaćena na tržištu rada. S druge strane, iako o tome ne raspoložemo egzaktnim podacima, u skladu sa zakonskim propisima za pretpostaviti je da

13 V. čl. 44. i čl. 46. Okvirnog zakona.

za ove skupine djece dio troškova korištenja usluga POO sufinancira nadležni organ socijalne zaštite.

Tabela broj 10: Struktura djece uključene u POO u odnosu na ukupan broj djece u njihovim porodicama prema kantonima (školska 2016./2017. godina)

Kanton	Broj djece u porodici:					Ukupno
	jedno	dvoje	troje	četvero	petero	
USK	640	600	99	11	1	1351
PK	53	74	29	4	-	160
TK	993	1240	93	11	-	2337
ZDK	809	965	110	7	2	1893
BPK	57	76	9	4	-	146
SBK	243	493	196	35	3	970
HNK	709	975	324	74	18	2100
ZHK	237	417	145	42	10	851
KS	1702	2115	325	41	23	4206
K10	104	209	61	10	7	391
Ukupno	5547	7164	1391	239	64	14405

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten broj 248, 2017. godina

U BiH, prema podacima sadržanim u Anketi 2011, stopa siromaštva raste uporedo s povećanjem broja djece u domaćinstvima, i to: s jednim djetetom 12,7%, s dva djeteta 15,7%, s troje djece 19,7% (Anketa, 2011:66). U prilog navedenom, indirektno, govore i podaci prezentirani u tabeli broj 10, prema kojima je najmanji broj djece koja su uključena u POO evidentiran iz porodica koje imaju troje i/ili više djece. Djelomično neočekivan podatak je da je najveći broj djece, ukupno 7164, ili gotovo 50%, od ukupnog broja 14.405 djece koja su uključena u POO, evidentiran iz porodica sa dvoje

djece. Navedeno je, pored činjenice da većina predškolskih ustanova prakticira primjenu niže cijene koju plaćaju roditelji čije je dvoje djece istovremeno uključeno u POO, moguće vezati i za ranije stečena pozitivna iskustva roditelja, vezana za uključenost starijeg djeteta u POO.

U istom kontekstu, kao moguće razloge relativno malog broja djece iz porodica sa troje i više djece koja su uključena u POO, u odnosu na prve dvije u tabeli prezentirane skupine, pored za većinu ovih porodica visoke cijene koju plaćaju roditelji, najvjerojatnije treba vezati za radni status roditelja, pretežno majki koje su najčešće nezaposlene, tako da ova djeca u većini, sve do polaska u školu, ostaju u porodičnom ambijentu. S druge strane, koliko god ukupan broj djece uključene u POO na području FBiH bio na nezadovoljavajućem nivou i ispod evropskih standarda, činjenica je da on zapravo veoma upečatljivo odražava ukupnu sliku društva i njegov odnos posebno prema djeci koja su iz porodica s većim brojem djece, iako njihov broj na području FBiH pouzdano nije veliki.

UKLJUČENOST DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Djeca s teškoćama u razvoju, odnosno „djeca s invaliditetom“, kako se ova skupina djece naziva u UN Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom (u daljem tekstu: CRPD), zapravo su djeca za koju Okvirni zakon koristi termin „djeca s posebnim potrebama.“ Neusaglašenost terminologije, prvenstveno s ciljem da se u što je moguće većoj mjeri izbjegne stigmatizacija djeteta, prisutna je ne samo u svakodnevnoj praksi različitih profila stručnjaka, nego i u naučnoj i stručnoj javnosti, tako da se za određivanje ove skupine djece koriste različiti termini, najčešće u zavisnosti od naučne oblasti i aspekta proučavanja: „Tako se npr. u medicinskoj nauci, kao osnovni kriterij definisanja uzima uzrok nastanka invalidnosti, u socijalnom definiranju ključni kriterij

je nivo socijalne adaptacije, dok se kod pedagoškog određenja invaliditeta osnovnim smatra sposobnost djeteta za usvajanje vaspitno obrazovnog procesa“ (Miković, 2016:119). Budući da je POO, što proizlazi već iz naziva ove društveno organizirane oblasti, djelatnost koja u fokusu svojih aktivnosti ima odgoj i obrazovanje, njegu i zaštitu djeteta od rođenja pa do polaska u osnovnu školu, Okvirni zakon u dijelu normiranih principa koji karakteriziraju POO posebno ističe pravo pristupa svakog djeteta i jednake mogućnosti učenja u odgovarajućem odgoju i obrazovanju, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Pri tome, ovaj zakon, kako je to već rečeno, u svojim odredbama koristi pojam „djeca s posebnim potrebama“, koji u svom značenju, pored djece s teškoćama u razvoju, obuhvata i druge skupine djece, npr. nadarenu djecu, iako se iz odredaba ovog zakona može zaključiti da se navedeni pojam veže za skupinu djece koja imaju određene teškoće prvenstveno u intelektualnom razvoju (v. čl. 12, 20, 44. toč. b i 46. Okvirnog zakona).¹⁴ Uz navedeno, iako više odredaba Okvirnog zakona decidno naglašavaju jednaka prava sve djece na POO, normiranje mogućnosti formiranja „odjeljenja za djecu s posebnim potrebama pri odgovarajućim zavodima“ (čl. 46), pored toga što je u suprotnosti s odredbama CRPD, zapravo poriče i same odredbe Okvirnog zakona vezane za pružanje jednakih prava za svu djecu.

U ovom kontekstu, CRPD izričito normira: „Države potpisnice poduzet će sve potrebne mjere kako bi osigurale da djeca s invaliditetom potpuno

14 Prema odredbama čl. 14. st. 5. Pedagoških standarda i normativa za POO KS, poteškoćama u razvoju „smatra se: autistični spektar, djeca sa poremećajima u ponašanju (kompleksni i specijalni sindrom), djeca sa težim oštećenjima sluha i vida, cerebralna paraliza, tjelesna invalidnost (poremećaj motoričkog sistema), dijabetes, epilepsija, kardiovaskularne bolesti, hronična astma, poremećaji glasovno govorne komunikacije, mentalna insuficijencija, Down sindrom i druge poteškoće.“

U istom kontekstu, ovaj dokument koristi i pojam „djeca sa posebnim potrebama“, gdje u okviru organizacione forme predškolske ustanove normira: „Rad sa djecom sa posebnim potrebama se može djelimično ili u cjelini obavljati u ustanovama za specijalni odgoj u kojima se mogu zadovoljiti njihove odgojno-obrazovne i razvojne potrebe pružiti im poseban tretman“ (čl. 5. st. 3).

uživaju sva ljudska prava i temeljne slobode ravnopravno s drugom djecom“ (čl. 7. st. 1). U istom dokumentu naglašeno je i pravo svih osoba s invaliditetom, što uključuje i djecu, na obrazovanje bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti, uz obavezu država članica da „osiguraju inkluzivni sustav obrazovanja na svim razinama, kao cjeloživotno obrazovanje“ (čl. 24. st. 1). Nepoštivanje navedenog prava djece s teškoćama u razvoju možda najbolje pokazuje sljedeći citat: „Integracija djece u redovan rad vrtića odnosi se na lakše kategorije (slabovidost, naglušnost, lakši poremećaj psihomotorike, govorni poremećaj i dr), dok teži poremećaji zahtijevaju drugačiju organizaciju odgojno-obrazovnog rada“ (Analiza stanja prava djece i njihovog provođenja u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja, Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH, 2011: 51 – u daljem tekstu: Analiza Institucije ombudsmana).

Navedeni citat, iako zasnovan na odredbama Okvirnog zakona, u skladu s kojim se „za djecu s posebnim potrebama pripremaju i provode programi za integraciju“, zapravo više govori u prilog odgojno-obrazovnog rada s ovom djecom u posebnim specijaliziranim ustanovama/zavodima, npr. u Sarajevu JU Zavod za specijalno obrazovanje i odgoj djece „Mjedenica“, u okviru kojeg je organiziran i vrtić za djecu s teškoćama u razvoju.¹⁵ U istom kontekstu, Okvirni zakon normira da se djeca s posebnim potrebama uključuju u predškolske ustanove prema programima koji su prilagođeni njihovim individualnim potrebama, s tim da se za svako dijete treba izraditi individualni program prilagođen njegovim mogućnostima i sposobnostima (čl. 12. st. 1), što je u našim uvjetima teško izvodivo, o čemu konkretno govore i statistički podaci o broju ove skupine djece koja su uključena u POO.

15 Pedagoški standardi i normativi za POO KS u čl. 14. st. 7. toč. a) u okviru odredbe o formiranju odgojnih grupa u ustanovi za specijalni odgoj i obrazovanje normiraju: „dijete sa težim razvojnim poteškoćama upućuje se na specijalni program u odgojnu grupu odgovarajuće ustanove za specijalni odgoj i obrazovanje.“

Tabela broj 11: Broj i spolna struktura djece s teškoćama u razvoju uključene u POO po kantonima (školska 2016./2017. godina)

Kanton	Djeca s teškoćama u razvoju u odnosu na spol		Ustanova		Ukupno
	M	Ž	javna	privatna	
USK	30	12	40	2	42
PK	-	2	2	-	2
TK	7	8	15	-	15
ZDK	19	5	24	-	24
BPK	6	3	8	1	9
SBK	6	5	11	-	11
HNK	27	19	29	17	46
ZHK	8	10	9	9	18
KS	83	34	87	30	117
K10	-	1	1	-	1
Ukupno	186	99	226	59	285

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten broj 248, 2017. godina

Podaci prezentirani u tabeli broj 11 pokazuju da je broj djece s teškoćama u razvoju (285) u odnosu na ukupan broj (14.405) „tipične“ djece koja su bila uključena u POO u promatranom periodu izrazito mali, o čemu govori i podatak sadržan u Analizi Institucije ombudsmana, da je na području FBiH, 2011. godine, u POO bilo uključeno 317 djece (2011:43 i 44), što znači da je u 2016. godini broj ove djece smanjen za 10% ili 32 djece, od ukupnog broja evidentirane djece u 2011. godini.¹⁶ U istom kontekstu, budući da podaci

¹⁶ Prema podacima u Analizi Institucije ombudsmana, broj djece s poteškoćama u psihofizičkom razvoju uključene u POO, 2012. godine, po kantonima bio je: TK: 94; SBK: 11; BPK: 9; ZHK: 10; USK: 13; KS: 239 (2012: 43 i 44). U istoj Analizi se navodi i da je

prezentirani u tabeli broj 11 jasno govore da je u predškolskim ustanovama u svih deset kantona uključen određen broj djece s teškoćama u razvoju, koji se kreće u rasponu od najmanje jednog djeteta, u K10, do najviše 117 djece, u KS, određenu zabunu stvara podatak, sadržan u Informaciji o izvršenju Okvirnog zakona 2017, da se u tri kantona djeca s posebnim potrebama ne uključuju u predškolske ustanove (PK, BPK i K10), te da se u USK ona uključuju sporadično (2017:5).

Stoga, iako navedeni podatak možda najviše govori o odnosu nadležnih vlasti prema populaciji djece s teškoćama u razvoju, ovdje se neminovno postavlja pitanje točne evidencije uključenosti ove djece u POO, pri čemu u ovakvoj situaciji zvanične statističke podatke treba uzeti kao mjerodavne.

U daljnjoj analizi podataka, sadržanih u tabeli broj 11, određenu pažnju skreće i spolna struktura djece s teškoćama u razvoju, koja su u školskoj 2016./2017. godini bila uključena u POO, gdje je odnos dječaka i djevojčica gotovo 2:1 u korist dječaka. Ovaj podatak je, pored ostalog, djelomično moguće objasniti još uvijek prisutnim predrasudama kod jednog broja roditelja, npr. da djeci ženskog spola ne treba posebno obrazovanje, kao i da nije dobro da se izvan porodice zna da žensko dijete ima teškoće u razvoju.

Prezentirani podatak da je oko tri četvrtine djece s teškoćama u razvoju uključeno u javne predškolske ustanove je očekivan, pored ostalog, zbog činjenice da je cijena usluga POO koju plaćaju roditelji u privatnim predškolskim ustanovama veća nego u javnim predškolskim ustanovama, iako prema zakonu nadležno tijelo socijalne zaštite treba sufinancirati dio troškova za ovu skupinu djece.

na području USK, pored 13 djece „s posebnim potrebama“ u POO uključeno „i sedmero nadarene djece“ (str. 43).

FINANCIRANJE

Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH u svojim odredbama, točnije u čl. 40. st. 1, decidno normira: „Osnivač predškolske ustanove osigurava sredstva potrebna za osnivanje, rad i provođenje programa predškolskog odgoja i obrazovanja u skladu s pedagoškim standardima i normativima za predškolski odgoj i obrazovanje.“ Istim zakonom, u članu 41, normirano je i da programe POO, izuzev obaveznog predškolskog odgoja, financijski mogu podržati roditelji djece predškolske dobi, zavisno od socijalnog statusa, te da se ovi programi mogu podržati i putem donacija. Također, u čl. 42. Okvirni zakon normira: „Sredstva za realizaciju kraćih i specijaliziranih programa rada i troškove ishrane djece osiguravaju korisnici usluga“, s tim da je, sukladno odredbama čl. 43, obaveza nadležnih obrazovnih vlasti da osiguravaju: sredstva za nabavku dijela didaktičkog materijala, profesionalno usavršavanje kadrova u odgoju i obrazovanju, razvoj i predškolski program rada, evaluaciju ovih programa, dio sredstava za realizaciju specijaliziranih programa rada i izdavačku djelatnost. Uz navedeno, Okvirni zakon u čl. 44. decidno normira i obaveze nadležnog tijela socijalne zaštite, da sufinancira dio troškova za: djecu bez roditeljskog staranja, djecu s posebnim potrebama, djecu osoba s invaliditetom, djecu civilnih žrtava rata, djecu nezaposlenih roditelja, djecu samohranih roditelja, djecu korisnika socijalnih primanja i djecu redovnih studenata.

U istom kontekstu, u čl. 45. Okvirnog zakona normirane su i obaveze nadležnog ministarstva za zdravlje i/ili institucija da, sukladno odgovarajućim zakonima kantona osiguraju: financijska sredstava za provođenje različitih programa vezanih za pružanje određenih zdravstvenih usluga djeci predškolskog uzrasta, plaće zdravstvenog osoblja zaposlenog u POO itd.

Okvirni zakon u čl. 46, također, jasno utvrđuje i obavezu osnivača da iz budžeta osiguraju sredstva za: razvoj djelatnosti POO, financiranje odjeljenja

predškolskih ustanova u bolnicama, odjeljenja za djecu s posebnim potrebama pri odgovarajućim zavodima, za djecu nacionalnih manjina, posebno djecu Roma, kao i različite subvencije koje se svrstavaju u kategoriju domaćinstava.

Navedeni izvori financiranja, koji su u Okvirnom zakonu široko postavljeni, uz precizno utvrđene obaveze različitih učesnika, najvećim dijelom su definirani i aktualnim kantonalnim zakonima o POO, ali tako da se kod realizacije, s puno osnove, može postaviti pitanje njihove obaveznosti. S tim u vezi, analiza važećih kantonalnih zakona upućuje na zaključak da u praksi većinu financijskih obaveza zapravo ima osnivač predškolske ustanove. Drugim riječima, kantonalni zakoni gotovo u cijelosti sadrže odredbe preuzete iz Okvirnog zakona, ali bez decidnog navođenja fiksiranih obaveza drugih subjekata u obezbjeđenju financijskih sredstava koja su neophodna za provođenje kvalitetnih programa POO. U prilog ovome govore i podaci sadržani u Platformi: „Ako nadležno ministarstvo obrazovanja nema dovoljno budžetskih sredstava, ono neće izvršiti svoje obaveze prema predškolskoj ustanovi, ili će ih izvršiti djelimično.“ Navedeno stanje je gotovo isključivo uvjetovano time što su, u većini kantona, osnivači javnih predškolskih ustanova jedinice lokalne samouprave. „Stoga pojedini kantonalni budžeti uopšte ne sadrže stavku za POO – ono nije stabilan budžetski korisnik, finansijski projiciran na sličnim kriterijima po kojima se finansira osnovno ili srednje obrazovanje.“

Pored navedenog, u istom dokumentu se ističe i podatak da je od svih deset kantona na području FBiH jedino KS osnivač javnih predškolskih ustanova, s tim da pojedini kantoni izdvajaju određena sredstva, posebno za obavezni program u godini pred polazak u osnovnu školu, ali su to uglavnom interventne odluke vlasti iznad lokalnog nivoa koje se mogu ali i ne moraju donijeti. Stoga, budući da je financiranje javnih predškolskih ustanova

direktno uvjetovano razvijenošću i ekonomskom moći lokalnih zajednica, više je nego jasno da siromašne općine izdvajaju manje finansijskih sredstava za POO od onih koje su bogatije. Ovakvo stanje neminovno se odražava ne samo na cijenu koju roditelji plaćaju za uluge POO, nego i na smanjenje broja djece u predškolskim ustanovama na području siromašnijih općina. „Tako se krug siromaštva zatvara i dugoročno učvršćuje, nanoseći veliku štetu i društvu i porodici i pojedincu“ (Platforma, 2017: 14). Navedeno stanje i odnos društva prema POO, uz ostalo, jasno pokazuje da djeca mlađa od šest godina na području FBiH nemaju jednake šanse za uključivanje u POO, što može posredno utjecati i na postizanje njihovog uspjeha u školi, ali i daljnjoj budućnosti.

Nedostatak finansijskih sredstava, različito učešće osnivača i različita cijena koju roditelji plaćaju za POO, dovodi do prisustva razlika, ne samo među pojedinim kantonima, nego i među općinama unutar istog kantona, o čemu najkonkretnije govori podatak da se, npr. u 2012. godini na području HNK učešće osnivača u ukupnim troškovima javnih ustanova kretalo od 20% u općini Čapljina do 80% u općini Jablanica (Analiza Institucije ombudsmana, 2011:46).

U istom kontekstu, iako se većina javnih predškolskih ustanova na području FBiH financira isključivo sredstvima osnivača i uplatama roditelja, jedan manji broj javnih predškolskih ustanova financiran je iz više različitih izvora, npr. JU „Djeca Sarajeva“, o čemu će se više govoriti u narednim dijelovima ove studije, vezanim za kvalitativno istraživanje, odnosno raspravu u fokus grupama.

Za razliku od javnih predškolskih ustanova, privatne predškolske ustanove se većinom u potpunosti financiraju od uplata korisnika, čime je zapravo uvjetovana i mogućnost njihovog rada i opstanka, koji opet direktno zavise

od broja uključene djece. Određene donacije, naročito prisutne kod privatnih ustanova čije je osnivanje vezano za vjerske zajednice, ovim ustanovama omogućavaju lakše funkcioniranje, s tim da su cijene njihovih usluga u prosjeku veće nego u javnim predškolskim ustanovama. O svemu navedenom, također će se više govoriti kroz prezentiranje konkretnih pokazatelja putem rasprava u fokus grupama, u dijelu vezanom za kvalitativno istraživanje, koje je sastavni dio ovog rada.

Svi važeći kantonalni zakoni iz oblasti POO normiraju obavezu sufinansiranja usluga POO za određene skupine djece od različitih organa i tijela, čime se, ne samo osnivač, nego i roditelji oslobađaju dijela troškova, a u pojedinim slučajevima mogu se i u cijelosti osloboditi plaćanja. Nažalost, to se u praksi događa u gotovo zanemarljivom broju, o čemu govore sljedeći statistički podaci:

Tabela broj 12: Broj djece u predškolskim ustanovama u odnosu na cijenu plaćanja boravka prema kantonima (školska 2016./2017. godina)

Kanton	Djeca koja ne plaćaju boravak	Djeca koja plaćaju boravak:			Ukupno
		do 50% mjesečne uplate	više od 50% mjesečne uplate	puni iznos mjesečne uplate	
USK	16	56	104	1175	1351
PK	1	4	6	149	160
TK	1	10	180	2146	2337
ZDK	9	139	101	1644	1893
BPK	1	1	-	144	146
SBK	6	70	92	802	970
HNK	43	37	90	1930	2100
ZHK	21	27	140	633	851
KS	118	163	350	3575	4206
K10	2	2	23	364	391
Ukupno	218	509	1086	12592	14405

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten broj 248, 2017. godina

Podaci navedeni u tabeli broj 12 pokazuju da samo 218 djece, ili 1,5%, od ukupnog broja 14.405 djece uključene u predškolske ustanove na području FBiH, ima pravo na besplatno korištenje usluga. U ovom kontekstu, određenu pažnju skreće i podatak da je od ukupno 218 djece koja imaju pravo na besplatno korištenje POO njih 118, ili 54%, evidentirano u KS, pri čemu je najmanji broj ove djece evidentiran u TK, samo jedno, iako je to kanton koji poslije KS ima najveći broj djece koja su uključena u POO (v. tabelu br. 7). Daljnja analiza prezentiranih podataka također pokazuju da je do 50% mjesečne cijene korištenja usluga POO oslobođeno ukupno 509 djece, ili 3,5% od ukupnog broja 14.405 djece koja su na području FBiH

uključena u POO. U istom kontekstu, prezentirani podaci pokazuju da se u svim predškolskim ustanovama na području FBiH najveći broj djece čiji su roditelji oslobođeni plaćanja, odnosi na djecu čiji roditelji plaćaju više od 50% mjesečne cijene za korištenje usluga POO, njih 1.086, ili oko 7,5% od ukupnog broja (14.405) djece uključene u POO. Navedeni podatak se najvjerojatnije u većini odnosi na roditelje čije je dvoje ili više djece istovremeno uključeno u POO.

S duge strane, ukoliko prezentirane podatke promatramo u cjelini, dolazimo do zaključka da 13%, od ukupnog broja (14.405) djece uključene u POO u FBiH, ima umanjenu cijenu ili besplatno korištenje usluga u predškolskim ustanovama, što se, s obzirom na u zakonima normirane mogućnosti, ne može ocijeniti zadovoljavajućim. Također, na osnovu ovih, ali i svih ranije u ovom radu prezentiranih podataka, može se zaključiti da je u FBiH broj djece, izuzimajući program obaveznog uključivanja u godini pred polazak u školu, uključene u POO u direktnoj vezi s financijskim mogućnostima njihovih roditelja/porodica, čime se ova populacija djece diskriminira i dovodi u neravnopravan položaj, posebno u smislu umanjenja jednakih šansi za postizanje što boljeg uspjeha u budućnosti. Pored diskriminacije uzorkovane općim siromaštvom, djeca do šest godina starosti diskriminirana su i po drugim osnovama, npr. u odnosu na mjesto stanovanja (grad – prigradsko naselje – selo), zdravstveni status (npr. djeca s poteškoćama u razvoju), porodični status (djeca koja žive u jednoroditeljskim porodicama, djeca bez roditeljskog staranja itd), radni status roditelja (vezano za njihovu zaposlenost), pripadnost određenim etničkim grupama (npr. djeca Roma) itd.

Ovakvo stanje u oblasti POO dovodi do gotovo apsurdne situacije: najveći broj djece kojoj je to najpotrebnije nemaju nikakve šanse za rano uključivanje u POO. S druge strane, ne samo na nivou FBiH, nego i na državnom nivou, još uvijek ne postoje validni/precizni podaci s kojim udjelom ukupnih

troškova za POO prosječno učestvuju roditelji/domaćinstva, uključujući, pored cijene boravka djeteta u predškolskim ustanovama, i ostala plaćanja, npr. ishrana, uključivanje djeteta u različite programe, prijevoz do predškolske ustanove itd.

Za razliku od vrlo nepovoljnog stanja u oblasti POO, kako na entitetskom, tako i na državom nivou, kao i odsustva odgovarajućeg nivoa svijesti bosanskohercegovačkog društva o značaju ove društvene djelatnosti, vlade europskih zemalja sve više priznaju važnost ulaganja u visokokvalitetne programe POO dostupne svoj djeci, pri čemu veliki broj njih izdvaja značajna sredstva za financiranje ove oblasti. S tim u vezi, jedan broj europskih zemalja pružanje usluga POO mlađoj djeci prepušta privatnim predškolskim ustanovama i očekuje od roditelja pokriće troškova, dok su u drugim zemljama djeca u POO uključena besplatno od najranije dobi. Pri tome, javne predškolske ustanove su u vlasništvu javnih tijela na središnjem, regionalnom i lokalnom nivou, dok se privatne predškolske ustanove mogu samostalno financirati, dobivajući sredstva iz privatnih izvora, ili mogu biti subvencionirane iz javnih sredstava. Također, u većini europskih zemalja postoji mješovito financiranje POO, iz javnih i privatnih izvora, pri čemu privatne (samofinancirajuće) predškolske ustanove upisuju niske stope djece starijeg uzrasta (Eurydice i Eurostat, 2014:75).

U istom kontekstu, ukoliko financiranje POO u europskim zemljama promatramo u cjelini, može se zaključiti da je u ovim zemljama zastupljenija kombinacija financiranja POO na središnjem i lokalnom nivou, s tim da u nekim od njih, pored navedena dva nivoa, u financiranju POO učestvuje i regionalna vlast, kao treći nivo. Isto tako, u pojedinim zemljama, npr. Hrvatskoj, Danskoj, Poljskoj, Islandu i Norveškoj, lokalne vlasti su jedini izvor financiranja za cijelo razdoblje POO. Zajednička karakteristika, koju je za zemlje EU moguće izdvojiti, jeste da su se, prosječno u EU, između 2006.

i 2010. godine, troškovi za POO povećali u odnosu na BDP. To znači da su u EU prosječni ukupni javni rashodi za predškolsko obrazovanje povećani s 0,46% BDP 2006. godine na 0,52% BDP 2010. godine (Eurydice i Eurostat, 2014:79). S tim u vezi, iako ne raspolažemo relevantnim podacima o ukupnim javnim rashodima za POO u FBiH, vjerujemo da su oni manji nego u drugim nivoima obrazovanja, što na određeni način govori posebno o razvijenosti društvene svijesti o značaju i utjecaju ove oblasti ne samo na budućnost svakog pojedinačnog djeteta, nego i na budućnost samoga društva.

OSOBLJE

Bilo koja vrsta društveno organiziranog, stručnog i neposrednog rada s djecom zahtijeva visokokvalitetno osoblje/profesionalce, koji su kroz formalno obrazovanje stekli znanja i vještine da razumiju djecu, njihove različitosti, interesovanja, sposobnosti, ranjivost, potrebu za zaštitom i slično, uz poštivanje njihovog dostojanstva i najboljih interesa. Stoga, u oblasti POO odgojno-obrazovni rad, njegu, socijalnu i preventivnu zdravstvenu zaštitu obavljaju odgajatelji i drugi profili različitih stručnjaka, od čijih kompetencija zapravo zavisi i kvalitet POO. Navedeni pristup se posebno ističe u Zaključcima Vijeća EU (2011), s naglaskom da je privlačenje, obrazovanje i zadržavanje odgovarajućeg osoblja u oblasti POO veliki izazov, budući da čitav niz problema s kojima se susreće osoblje, kao i različitosti djece o kojima ovo osoblje brine, zahtijeva stalno promišljanje o pedagoškoj praksi kao i sistemski pristup profesionalizaciji.

Na tragu navedenog je i odredba Okvirnog zakona: „Različite programe predškolskog odgoja i obrazovanja u javnom i privatnom sektoru realiziraju odgajatelji, specijalizirani stručnjaci različitih profila (pedagozi, specijalni pedagozi, logopedi, psiholozi, ljekari, socijalni radnici) s visokom stručnom

spremom“ (čl. 29. toč. 2). U istom kontekstu, Okvirni zakon također normira: „Njegu i brigu o zaštiti i unapređenju zdravlja djece u dobi od šest mjeseci do polaska u školu realiziraju medicinski radnici sa završenim fakultetom, visokom ili srednjom medicinskom školom (čl. 29. st. 3).“

Uz pobrojano, isti zakon normira: „U realizaciji programa odgojno-obrazovnog rada mogu učestvovati i lica s visokom, višom i srednjom stručnom spremom vaspitno-obrazovnog i medicinskog smjera u svojstvu asistenta i volontera (čl. 30).“

Budući da je analiza odgovarajućih odredaba aktualnih zakona o POO na nivou kantona pokazala da su u ovom dijelu usklađeni s odredbama Okvirnog zakona, može se zaključiti da se u njima navedeni profili osoblja, koje kontinuirano radi s djecom u predškolskim ustanovama na području FBiH, najvećim dijelom, podudaraju s obrazovnim/stručnim profilom zaposlenih u POO u većini europskih zemalja. U ovom kontekstu, jedna od prisutnih razlika je što „otprilike polovica europskih zemalja zapošljava osoblje za njegu djece za rad s mlađom djecom, dok samo pet zemalja ima osoblje za njegu djece u ustanovama za stariju djecu: Njemačka, Mađarska, Finska, Švedska i Ujedinjeno Kraljevstvo (Eurydice i Eurostat, 2014:96).

Razlike, također, postoje i kod zakonski maksimalno dopuštenog broja djece po zaposleniku u odgojnim grupama, što je ranije, u prethodnim dijelovima ove studije, analizirano.

Tabela broj 13: Broj i struktura zaposlenih u P00 u odnosu na spol i vrstu posla, prema kantonima (školska 2016./2017. godina)

Kanton	Rukovodno osoblje (ž)	Odgajatelji (ž)	Stručni saradnici (ž)	Zbravstveni stručnjaci (ž)	Zaposleni u administraciji (ž)	Zaposleni u održavanju i operativa (ž)	Ukupno (ž)
USK	15(12)	90(89)	1(1)	17(17)	11(8)	64(52)	198(179)
PK	3(3)	13(13)	-	-	1(1)	9(7)	26(24)
TK	15(8)	116(112)	26(24)	38(38)	20(15)	63(51)	278(248)
ZDK	28(27)	116(115)	7(7)	40(40)	10(9)	57(49)	258(247)
BPK	2(1)	12(12)	4(4)	-	3(3)	10(7)	31(27)
SBK	13(12)	66(66)	4(4)	7(7)	6(6)	29(24)	125(119)
HMK	20(18)	152(152)	15(13)	13(13)	9(9)	54(47)	263(252)
ZHK	9(7)	76(76)	-	2(2)	3(3)	19(18)	109(106)
KS	23(16)	287(285)	39(38)	40(40)	21(20)	143(124)	553(523)
K10	4(3)	28(28)	1(1)	2(2)	6(5)	13(12)	54(51)
Ukupno	132(107)	956(948)	97(92)	159(159)	90(79)	461(391)	1895(1776)

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten br. 248, 2017. godina

Analiza prezentiranih podataka, kako je to i očekivano, već na prvi pogled, pokazuje da u predškolskim ustanovama na području FBiH, slično kao i na drugim slabo plaćenim poslovima, gotovo u potpunosti rade žene. U konkretnom slučaju je to 1.776 žena, ili 94%, od ukupnog broja (1.895) zaposlenih u javnim i privatnim predškolskim ustanovama na području FBiH.

Muškarci, kako to podaci prezentirani u tabeli broj 13 pokazuju, u najvećem broju rade na održavanju i operativi, njih 70, ili nešto manje od 60% od ukupnog broja (119) muškaraca koji su zaposleni u predškolskim ustanovama na području FBiH. Ovaj podatak je, ako se ima u vidu diskriminirajuća podjela na „ženske“ i „muške“ poslove, također očekivan, zajedno s podatkom da su od ukupno 132 zaposlenika na rukovodnim mjestima njih 25, ili nešto manje od jedne petine, muškarci, s tim da je broj zaposlenih muškaraca u administraciji ukupno 11, ili oko 12% od ukupno 90 zaposlenih na administrativnim poslovima.

Najmanji broj muškaraca, što je također očekivano, radi na poslovima odgajatelja i stručnog saradnika, njih 11, od ukupnog broja 1.052, što je nešto više od 1%. Jednom riječju, prezentirani podaci potvrđuju u društvu prevladavajuće mišljenje da je predškolski odgoj i obrazovanje „ženska“ oblast, odnosno da je bilo koji vid brige o djeci „ženski posao“, što je, pored BiH, karakteristično i za veliki broj drugih europskih zemalja, koje sve više razvijaju posebne programe, s ciljem povećanja muških odgajatelja, o čemu će se u ovoj studiji posebno govoriti u dijelu kvalitativnog istraživanja.

U istom kontekstu, podatak da su svi zaposleni zdravstveni radnici/stručnjaci u predškolskim ustanovama na području FBiH žene, također je očekivan, pri čemu određenu pažnju skreće podjednak broj zaposlenih zdravstvenih radnika u TK i KS (40), budući da KS ima više nego duplo predškolskih ustanova i, isto tako, gotovo duplo veći broj djece uključene u POO od TK (v.

table brojevi 4 i 5). Razlog za navedeno možda treba tražiti u kantonalnim pedagoškim standardima i normativima, koji normiraju broj zdravstvenih radnika u odnosu na odgojne grupe djece, ili moguće u višku zdravstvenih radnika uzrokovanom eventualnim smanjenjem broja djece uključene u POO na području TK.

Dalje, analiza prezentiranih podataka pokazuje i da se u podacima o zaposlenim u ustanovama POO ne nalaze evidentirani asistenti i volonteri, iako Okvirni zakon, u čl. 30, kao i važeći kantonalni zakoni, normiraju mogućnost njihovog angažiranja. Navedeni podatak je, u najmanju ruku, začuđujući s obzirom da se u BiH, odnosno u FBiH danas, više nego ikad prije, zagovara inkluzivno obrazovanje i što je moguće ranije uključivanje djece s teškoćama u razvoju u POO. Stoga bi zapošljavanje asistenata i angažiranje volontera, čiji je zadatak na prvom mjestu pomoći odgajateljima u provođenju različitih programa, odnosno većem uključenju ove djece u različite aktivnosti kako bi se, u što je moguće većoj mjeri, ostvarila njihova socijalna inkluzija i integracija, bilo neophodno. S tim u vezi, budući da se u zakonima posebno insistira na uključivanju djece s teškoćama u razvoju u predškolske ustanove prema programima koji su prilagođeni njihovim individualnim potrebama, pri čemu za svako dijete treba izraditi individualni program prilagođen njegovim mogućnostima i sposobnostima, primjena ovog pristupa u praksi uvjetovana je najmanje s dvije sljedeće pretpostavke:

Prvo, sintagma „djeca s posebnim potrebama“ u svom punom značenju, pored djece s teškoćama u razvoju, gdje prema najnovijoj općeprihvaćenoj naučnoj i stručnoj terminologiji, na prvom mjestu, spadaju djeca s intelektualnim teškoćama i duševnim smetnjama, kao i djeca s različitim oblicima invaliditeta, od senzornih do fizičkih, obuhvata i određene skupine druge djece, npr. posebno nadarenu djecu ili djecu s hiperaktivnim ponašanjem. Drugo, ukoliko se navedeno određenje djeteta s posebnim potrebama

dovede u kontekst s zakonskom sintagmom „djeca s posebnim potrebama“, onda se neminovno postavlja i pitanje neophodnosti obaveznog zapošljavanja asistenata, ali i dodatne edukacije odgajatelja za rad s ove dvije skupine djece, posebno s djecom s teškoćama u razvoju i nadarenom djecom.

S druge strane, ukoliko je zakonodavac pod sintagmom „djeca s posebnim potrebama“ imao u vidu isključivo djecu s teškoćama u razvoju, odnosno djecu s različitim oblicima invaliditeta, što najvjerojatnije i jeste, onda se zapošljavanje/učešće asistenata u radu s ovom djecom, na prvom mjestu s ciljem poštivanja njihovih najboljih interesa, postavlja kao *obaveza*, a ne mogućnost, kako je to Okvirnim zakonom, kao i važećim kantonalnim zakonima, normirano. Pri tome, mogućnost učešća u realizaciji programa odgojno-obrazovnog rada u predškolskim ustanovama u ovom slučaju treba ostaviti samo kod angažiranja volontera.

Stručno usavršavanje i kontinuirana edukacija profesionalaca zaposlenih u POO predstavlja ključnu pretpostavku njihovih kompetencija, kroz nadogradnju postojećih znanja, te stjecanje i razvijanje dodatnih vještina u radu s djecom. Ovakav pristup prepoznat je u različitim međunarodnim dokumentima, među kojima su i Zaključci Vijeća EU o ulozi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja te osnovnoškolskog obrazovanja u poticanju kreativnosti, inovativnosti i digitalne kompetencije, u kojima se, vezano za kreativnost i inovacije, ističe da modernizacija pedagoških pristupa, nastavnih materijala i okruženja za učenje, pored inicijalnog obrazovanja, zahtijeva i trajno stručno usavršavanje odgajatelja „koji im trebaju pružiti sposobnost da potiču dječju kreativnost i inovativnost tako što će te aspekte oživotvoriti u vlastitom podučavanju“ (toč. 4). U istom dokumentu, također vezano za kreativnost i inovacije, ističe se i potreba za trajnim stručnim usavršavanjem odgajatelja „u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju, s ciljem razvoja njihove sposobnosti da promiču djelotvorno i odgovorno služenje novim

tehnologijama u pedagoške svrhe te da djecu podupiru u razvoju digitalne kompetencije“ (toč. 7).

Okvirni zakon, u čl. 43, toč. b, kao i aktualni kantonalni zakoni, također normiraju obavezu profesionalnog usavršavanja kadra u POO od nadležnih obrazovnih vlasti, koja se u praksi gotovo u pravilu provodi kolektivno, većinom putem seminara koje organiziraju nadležni pedagoški zavodi i Društvo zaposlenika u predškolskim ustanovama, formirano na nivou FBiH. Mogućnost kvalitetne i kontinuirane edukacije, koja se u većini europskih zemalja, posebno za odgajatelja, tretira kao njihova profesionalna obaveza, u FBiH različita je od kantona do kantona, budući da obezbjeđenje financijskih sredstava većinom zavisi od nadležne lokalne vlasti, a ne od kantonalnog ministarstva obrazovanja. U ovom kontekstu, prema podacima navedenim u Informaciji o izvršenju Okvirnog zakona, tri kantona (TK, ZDO i BPK), pored drugih obaveza koje su taksativno nabrojane u čl. 43. Okvirnog zakona, financiraju profesionalno usavršavanje kadra u POO, s tim da PK i HNK ovu obavezu izvršavaju u skladu sa svojim financijskim mogućnostima (Informacija o izvršenju okvirnog zakona, 2017: 6).

Određenu vrstu edukacije, u smislu stjecanja novih pristupa, jedan manji broj zaposlenih u POO prolazi i kroz sporadično uključivanje u različite projektne aktivnosti, koje se provode u suradnji, posebno s poznatim međunarodnim nevladinim organizacijama, npr. *Save the Children*, Norveške i Ujedinjenog Kraljevstva. Možda najkonkretniji, zakonom obavezan vid edukacije, ako se to općenito gledano može i nazvati edukacijom, odgajatelji i drugi profesionalci u POO prolaze kroz programe pripravničkog staža, što istovremeno predstavlja i uvjet za stjecanje licence za samostalan rad. U istom kontekstu, može se govoriti i o sve prisutnijim intencijama da kontinuirano stručno usavršavanje i stjecanje novih spoznaja u oblasti POO, posebno za odgajatelje, budu uvjeti za njihovo relicenciranje i opstanak u struci.

S druge strane, nedostatak odgajatelja, problem koji sve više pogađa ne samo BiH, nego i većinu europskih zemalja, nametnuo je potrebu za iznalaženjem mogućih rješenja kako bi se postojeći kadar zadržao, ali i kako bi se mladi, posebno muškarci, privukli za obrazovanje i rad u POO. S tim u vezi, iako Okvirni zakon, u čl. 29. st. 2, normira da odgajatelji moraju imati visoku stručnu spremu, prelaznim odredbama ovog Zakona, čl. 54. st. 2, utvrđeno je da odgajatelji koji imaju više od 20 godina radnog staža, sa višom i srednjom školskom spremom, mogu ostati u odgojno-obrazovnom procesu do odlaska u penziju. U ovom kontekstu, određenu teškoću u provođenju odredaba koje su utvrđene Okvirnim zakonom čini i stanje da svi kantoni u FBiH još uvijek nisu usvojili svoje, s Okvirnim zakonom usklađene zakone, što opet ima za posljedicu da u oblasti POO na području FBiH postoji neujednačenost u pogledu stručne spremlje odgajatelja.

Navedeno dodatno usložnjava i činjenica da Okvirni zakon, osim propisanog roka za donošenje kantonalnih zakona, šest mjeseci nakon njegovog stupanja na snagu, nije utvrdio rok u kojem su odgajatelji koji ne ispunjavaju uvjete normirane članom 54, odnosno koji nemaju visoku stručnu spremu, dužni da tu spremu steknu. Također, i činjenica da je Okvirni zakon stupio na snagu prije uvođenja tzv. bolonjskog procesa u visokoškolskom obrazovanju, odnosno na većini bosansko-hercegovačkih univerziteta, zahtijeva njegove izmjene u smislu uvođenja odgovarajuće klasifikacije stručne spremlje svršenih studenata, sukladno diplomi koju dobivaju po završetku studija po „bolonjskom“ procesu.

Sve pobrojano upućuje na zaključak da se kontinuirana edukacija, posebno odgajatelja, ali i drugih profesionalaca zaposlenih u oblasti POO na području FBiH, ne provodi na odgovarajući i prema međunarodnim standardima prihvatljiv način. Stoga, osposobljenost i stručne kompetencije odgajatelja i drugih profila stručnjaka koji su zaposleni u POO, na prvom

mjestu zavise od njih samih, njihovih individualnih napora i želja/potrebe za cjeloživotnim učenjem.

Na sve to veći nivoi vlasti ostaju gotovo indiferentni, prepuštajući ovu aktivnost, kao i cjelokupni POO, lokalnim vlastima, s otvorenom mogućnošću kantonalnih vlasti da prema sopstvenom nahodaenju odluče da li će i koliko oblast POO financirati. Društvo u cjelini, čini se, zaboravlja da: „Rad sa malom djecom treba biti društveno vrednovan i adekvatno plaćen, da bi se privukla visoko kvalifikovana radna snaga, muškarci kao i žene. Od suštinskog je značaja da oni imaju zdravo i ažurno teorijsko i praktično razumijevanje dječjih prava i razvoja, da usvoje odgovarajuće prakse njege, kurikulume i pedagogije koji su usmjereni na dijete, i da imaju pristup specijaliziranim stručnim resursima, uključujući sustav nadzora i praćenja javnih i privatnih programa, institucija i službi“ (Opći komentar br. 7, toč. 23).

PROGRAMI

Bitna karakteristika odgojno-obrazovnih programa iz oblasti POO u FBiH je njihova namjena za sve dobne skupine djece, s tim da Okvirni zakon, pored principa i ciljeva, sadrži odredbe vezane za vrste programa, obavezu uspostave zajedničke jezgre programa, utvrđivanje i usvajanje standarda i normativa od nadležne obrazovne vlasti, te donošenje godišnjih programa rada i izvještaja o radu od predškolskih ustanova. Istim zakonom se utvrđuje upravljanje, rukovođenje stručnim ustanovama, vrste evidencija, nadzor itd, o čemu je već govoreno u prethodnom dijelu ove studije.

Slijedeći tradiciju i iskustva zakonodavstava drugih europskih zemalja, Okvirni zakon (čl. 4. – čl. 13) utvrđuje principe i ciljeve POO, koji su podijeljeni u dvije grupe: a) osnovni principi i ciljevi u koje spadaju: razvojni principi,

uvažavanje stepena razvoja djeteta i zabrana diskriminacije i b) principi i ciljevi koji osiguravaju osnovna prava djece i to: osiguranje najboljih interesa djeteta, osiguranje vlastitih vrijednosti, osiguranje optimalnog razvoja djeteta, pravo na jezik, poštivanje vjerskih sloboda, integracijski programi za djecu s posebnim potrebama i pravo roditelja i djece na izbor ustanove i odlučivanje.

Obje grupe principa i zakonom normirani ciljevi se međusobno prepliću i nadopunjuju, s tim da je njihovo ostvarenje, pored objektivnih društvenih mogućnosti i okolnosti, uvjetovano osobnim, emocionalnim i socijalnim razvojem djeteta, ali i njegovim jezičnim i komunikacionim vještinama, što istovremeno čini i ciljeve POO u smislu poticanja razvoja i obuhvata pobrojanih segmenata, tijekom POO kod svakog djeteta pojedinačno.

S druge strane, iako su odredbe Okvirnog zakona u većini usklađene s međunarodnim standardima iz oblasti POO i prava djeteta, gotovo sa sigurnošću, može se tvrditi da se u praksi primjena pobrojanih principa, ali i većeg broja zakonskih odredaba, uopće ne primjenjuje ili se primjenjuje djelomično. Primjeri kršenja prava djeteta, npr. pravo na obavezno uključivanje djece u predškolsko obrazovanje u godini pred polazak u školu, koje se u cijelosti provodi samo u pet kantona (TK, ZDK, KS, BPK i K10) na području FBiH, to potvrđuju (Informacija o izvršenju Okvirnog zakona 2017:5). Isto se odnosi i na pravo djeteta na jezik, budući da se odgojno-obrazovni rad s djecom nacionalnih manjina, npr. djecom Roma, niti u jednoj predškolskoj ustanovi na području FBiH ne organizira na njihovom maternjem jeziku (Informacija o izvršenju Okvirnog zakona, 2017: 4).

Obaveza uspostave zajedničke jezgre cjelovitih razvojnih programa, normirana u čl. 21. Okvirnog zakona, u svim predškolskim ustanovama na području BiH realizirana je usvajanjem Smjernice za implementaciju zajedničke

jezgre nastavnih planova i programa definisane na ishodima učenja (u daljem tekstu: Smjernice), koje je Odbor Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje usvojio tek 2015. godine. Smjernice posebno sadrže preporuku nadležnim obrazovnim vlastima da osiguraju njihovu primjenu prilikom implementacije Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa, definirane na ishodima učenja u Razvojne programe u POO u svim javnim i privatnim predškolskim ustanovama u BiH. U istom kontekstu, ističe se: „Razvojni program u predškolskom odgoju i obrazovanju naučno je utemeljen i praktično provediv dokument, namijenjen odgajateljima, direktorima, stručnim suradnicima i roditeljima.“ Stoga Smjernice i preporučuju sljedeću strukturu ovog dokumenta: principi i ciljevi programa, osnovna znanja o dječjem razvoju i učenju u predškolskoj dobi, što uključuje i inkluziju, ciljevi i ishodi učenja za određena razvojna područja, partnerstvo s roditeljima, školom i lokalnom zajednicom, te evaluacija cjelovitih razvojnih programa i unapređenje kvaliteta (toč. 3/ 3.1. – 3.5. Smjernica).

Svaki od pobrojanih segmenata treba biti sastavni dio programa odgojno-obrazovnog rada s djecom u predškolskim ustanovama ne samo u FBiH, nego i na području BiH. Ovakav pristup je u skladu i sa Sporazumom o zajedničkoj jezgri cjelovitih razvojnih programa u predškolskim ustanovama, koji su, pored predstavnika nadležnih organa vlasti Vlade Republike Srpske i Vlade Brčko Distrikta BiH, potpisali i ministri svih deset kantona u FBiH. S tim u vezi, Sporazum sadrži i odredbu da će se od početka školske 2009./2010. godine u svim predškolskim ustanovama u BiH odgoj i obrazovanje izvoditi u skladu sa Zajedničkom jezgrom cjelovitih razvojnih programa koja je osnova za izradu konkretnih predškolskih programa.

Ovakav pristup je, prema podacima navedenim u Informaciji o izvršenju Okvirnog zakona, realiziran u kantonima koji su donijeli/uskladili vlastite zakone o POO s Okvirnim zakonom. Slična situacija je i kod donošenja

programa odgojno-obrazovnog rada i metodologije izrade godišnjeg programa rada predškolske ustanove, koje su nadležne obrazovne vlasti, sukladno odredbama čl. 53. st. 1. Okvirnog zakona, bile obavezne donijeti u roku od 60 dana od dana stupanja na snagu Okvirnog zakona (Ministarstvo civilnih poslova BiH, 2017:6).

Raspoloživi podaci, dobiveni putem neposrednog kontakta s jednim brojem direktora i zaposlenih u javnim i privatnim predškolskim ustanovama, ali i kroz rasprave vođene u fokus grupama, koji će djelomično biti prezentirani u narednom dijelu ovog rada, upućuju na zaključak da su u POO u FBiH, sukladno odredbama čl. 24. Okvirnog zakona, različiti programi odgojno-obrazovnog rada namijenjeni djeci od šest mjeseci do polaska u školu, od programa namijenjenih drugim korisnicima koji su zainteresirani za razvoj, odgoj, obrazovanje i opću dobrobit djece. U ovom kontekstu, prema zakonskim odredbama, u predškolskim ustanovama bi se trebali koristiti sljedeći programi: cjeloviti razvojni programi, specijalizirani razvojni programi, interventni, kompenzacioni i rehabilitacioni programi, programi jačanja roditeljskih kompetencija, programi za djecu pred polazak u školu ako nisu obuhvaćena nekim oblikom POO i programi za djecu državljana BiH u inozemstvu. Pobrojane vrste programa, izuzev programa za djecu državljana BiH u inozemstvu, navedene su u svim važećim kantonalnim zakonima.

S druge strane, budući da se oblast POO na području FBiH u dobroj mjeri tretira različito, u zavisnosti od toga da li je na nivou kantona usvojen zakon o POO, to se neminovno odražava i na kvalitetu programa odgojno-obrazovnog rada u predškolskim ustanovama, što opet ima za posljedicu različit tretman i diskriminaciju djece.

Budući da bi analiza primjene svakog od pobrojanih programa u predškolskim ustanovama na području FBiH zahtijevala dodatna i sveobuhvatna

istraživanja, koja prelaze okvire i namjenu ovog rada, iako će se tijekom rasprava u fokus grupama tome posvetiti određena pažnja, zadržat ćemo se ukratko samo na onim programima koji se u pravilu provode u svim predškolskim ustanovama.

Cjeloviti razvojni program koji se prema Smjernicama zasniva na primjeni „principa jednakih mogućnosti i poštivanje različitosti među djecom, koja se postiže pružanjem jednakih uvjeta za optimalan razvoj svakog djeteta, uzimajući u obzir njihove individualne razlike u razvoju i učenju, što znači šire i fleksibilno, ali i profesionalno osiguranje uvjeta za stalno i povremeno uključivanje djece s posebnim obrazovnim potrebama u odjeljenja vrtića“ (toč. 3. Smjernica), predstavlja osnovni primarni program odgojno-obrazovnog rada. Njime se utvrđuje sadržaj i obim rada, metodologija i didaktičko-metodička uputstva za odgajatelje. Njegovu strukturu čini program njege i odgojnog rada s djecom od šest mjeseci do navršene treće godine života, program odgojno-obrazovnog rada za djecu u četvrtoj godini života, program odgojno-obrazovnog rada za djecu u petoj godini života, podsticanje razvoja za djecu koja se razvijaju usporeno, kako je to navedeno u Zakonu o POO KS, i obavezni odgojno-obrazovni program za djecu u godini pred polazak u školu.

Pored predškolskih ustanova, cijelorođvojni program se realizira u ustanovama socijalne zaštite za djecu bez rođiteljskog staranja ili u drugim odgojno-obrazovnim ustanovama u kojima se radi s djecom predškolskog uzrasta. Sam program koji, pored programa njege, odgoja i obrazovanja, obuhvata i program zdravstvene zaštite, ishrane i socijalne zaštite djece predškolskog uzrasta, realizira se sukladno s planom i programom koji propisuje nadležno ministarstvo.

Vremensko trajanje boravka djeteta u predškolskim ustanovama je najviše 11 sati,¹⁷ i to većinom radnim danima, pri čemu u pojedinim kantonima postoji i program produženog boravka namijenjen djeci koja pohađaju niže razrede osnovno škole, koji npr. u ZDK zakonski nije predviđen, za razliku od Zakona o POO TK (čl. 37. st. 2), koji normira mogućnost realizacije ovog programa.

Specijalizirani razvojni programi se, u manjoj ili većoj mjeri, realiziraju u svim predškolskim ustanovama na području FBiH i njih u većini kantona donosi ministar na prijedlog predškolske ustanove, npr. u KS, ili predškolska ustanova uz saglasnost ministra, npr. ZDK, odnosno uz prethodno mišljenje osnivača i stručno mišljenje pedagoškog zavoda, npr. TK. Ovi programi, koje u većini predškolskih ustanova plaćaju roditelji, sadrže kontinuirane ili povremene aktivnosti, a mogu se organizirati jednom ili više puta sedmično u trajanju od jednog, dva ili više sati, zavisno od potreba i interesa porodice i djeteta. Oni mahom sadrže odgojno-obrazovni rad iz muzičke, likovne i fizičke kulture, stranih jezika, lutkarstva, vjeronauke i drugih oblasti.

Program za djecu u godini pred polazak u školu je, prema odredbama važećih kantonalnih zakona, obavezujući za svu djecu koja nisu obuhvaćena nekim oblikom POO, što znači da se on odnosi isključivo na djecu koja ni na koji način nisu bila uključena u POO, a ona u FBiH zapravo čine većinu od ukupne populacije djece ovog uzrasta. Stoga, realizacija ovog programa ima za cilj pružanje šanse svakom djetetu da pod jednakim uvjetima bude obuhvaćeno POO i na taj način se, pored određene socijalizacije, pripremi za školu i školske obaveze u što je moguće većoj mjeri, odnosno da do polaska u školu razvije i ostvari svoje potencijale i kompetencije koliko je to moguće. Svjesnost o značaju ovog programa prisutna je u većini kantona na području FBiH, u kojima su nadležni organi vlasti usvojili i poseban dokument/program

17 V. čl. 6. st. 2. toč. a) Pedagoških standarda i normativa za POO KS.

vezan za provođenje ove zakonske obaveze. S tim u vezi, svaki od ovih programa, pored ciljeva i principa, sadrži i nastavna područja koja su predmet proučavanja, npr. tjelesni i zdravstveni odgoj, razvoj govora, komunikacija i stvaralaštvo, matematika, muzička i likovna kultura itd, kao i metodičko didaktičke upute odgajateljima.

U ovom kontekstu, u Obaveznom programu POO pred polazak u osnovnu školu, koji je usvojilo Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK, navodi se: „Kroz integraciju ovih nastavnih područja dijete će upoznati sebe i razumjeti svoj identitet. Učešćem u svakodnevnim aktivnostima, dijete spoznaje i razvija vještine koje su bitne za školu. I to da ima: koncentraciju, pažljivo sluša, pažljivo promatra, upoređuje... Kroz organizaciju aktivnosti ovog programa opći je zadatak razviti kod djece: kolektivizam i kolektivni duh; radne navike za učenje i organizaciju, higijenske i kulturološke navike; navike zdravog stila življenja kroz pravilnu izmjenu rada i odmora; vještine za građenje zdravih drugarskih odnosa; potencijale djeteta, pozitivnu sliku o sebi...” (2010: toč. 5).

Sadržaj sličan navedenom nalazi se i u programima POO pred polazak u školu, koji su doneseni u većini kantona na području FBiH. Također, kantonalni programi POO pred polazak u školu sadrže i sličan broj sati za realizaciju programskih zadataka, u prosjeku ukupno 150 sati, raspoređenih jednom ili više puta u sedmici, s maksimalnim dnevnim trajanjem od tri sata. S tim u vezi, ovdje se postavlja pitanje i neujednačenosti preambiciozno zacrtanih programskih aktivnosti i očekivanih rezultata, s objektivno malim ukupnim brojem sati, pri čemu je jedan od mogućih zaključaka da takvo stanje zapravo odražava želje i deklarativne ciljeve društva koje je u praksi, u tako kratkom vremenu, nemoguće ostvariti. Ovo posebno što: „Pedagoški i drugi stručnjaci ni fond od 300 sati ne smatraju adekvatnim za postizanje željenih rezultata” (toč. 1.5 Platforme).

U istom kontekstu, rezultati međunarodnih istraživanja govore da je prosjek sedmičnog fonda u EU 29 sati, s tim da program traje cijelu godinu, odnosno dvije godine za djecu do šest godina, pri čemu se broj sati besplatnog POO prilično razlikuje. Pojedine zemlje, npr. Irska, Švedska, neke federalne jedinice u Austriji, svi dijelovi UK i neki kantoni u Švicarskoj, imaju besplatno samo ograničen broj sati sedmično, točnije manje od 20 sati. Za razliku od ovih zemalja, Češka Republika, Grčka, Italija, Latvija, Mađarska, Rumunija i Slovačka imaju besplatno POO čitav dan. Međutim, većina zemalja se nalazi između ova dva ekstrema (Eurydice i Eurostat, 2014:66 i 83).

Navedeni pokazatelji možda najkonkretnije govore s koliko se neozbiljnosti i površnosti u FBiH pristupilo obaveznom uključivanju djece u POO u godini pred polazak u školu. Pri tome, ni u kom slučaju se ne može zanemariti, ranije u ovom radu navođen podatak, da u dva kantona (HN i ZK) predškolsko obrazovanje pred polazak u školu nije obavezno, budući da nisu usvojili zakone iz ove oblasti. Također, i podaci da se u svim kantonima koji su donijeli odgovarajuće zakone ova obaveza, npr. USK, još uvijek ne provodi, da se s realizacijom programa otpočelo tek prije 4-5 godina, zavisno od kantona do kantona,¹⁸ bez točne evidencije o obuhvatu broja djece, o organizaciji prevoza djece iz udaljenih sredina, načinu organiziranja ishrane itd, govore sami po sebi.

S druge strane, bez obzira na sve prisutne manjkavosti, kao i činjenicu da se trenutnim (ne) organiziranjem ovog programa u pojedinim kantonima, krši njegov osnovni cilj: pružanje jednakih šansi, ali i čini svojevrsna diskriminacija djece, može se reći da njegova primjena, u odnosu na prethodno stanje, predstavlja određene pomake koji, za vjerovati je, u ne tako dalekoj

18 Program obaveznog predškolskog obrazovanja u godini pred polazak u školu u potpunosti je uveden (obuhvat djece 100%) u TK, ZDK, KS, BPK od šk. 2015./2016. godine i u K10 od šk. 2016./2017. godine (Informacija o izvršenju Okvirnog zakona, 2017:5).

budućnosti stvaraju mogućnost jednakih šansi i ostvarivanja jednakih prava za ovu skupinu djece. Na tragu navedenog je i jedan od izrazito optimističkih ciljeva, zacrtan u Platformi, prema kome će do 2022. godine obuhvat djece POO u godini pred polazak u školu iznositi 100%, uz osiguranje kontinuiranog odgojno-obrazovnog rada u trajanju od najmanje tri sata (180 minuta) dnevno tijekom cijele pedagoške godine (toč. 6.2. Platforme). Navedenom treba dodati i podatak da je Platforma za razvoj POO u BiH za period 2017. – 2022. usvojena na sjednici Vijeća ministara BiH u decembru 2017. godine, iz čega proizlazi da njena primjena teče jednu godinu unazad, točnije od prvog januara 2017. godine, iako do kraja 2017. godine, u odnosu na 2016. godinu, kako je to pokazano u ovom radu, nisu zabilježeni bitni pomaci. Stoga je više nego začuđujuće da se provedba zadataka iz *Paketa aktivnosti 1 – Povećati obuhvat* (koji se odnosi na neophodnu analizu mreže javnih i privatnih predškolskih ustanova, analizu mreže osnovnih škola i njihove opremljenosti za izvođenje predškolskih programa, analizu broja i strukture stručnog kadra u predškolskim ustanovama, uspostavljanje i stalno osiguranje baze podataka za svu djecu predškolskog uzrasta, uključujući i djecu u godini pred polazak u školu itd), u smislu njihove vremenske realizacije, planira početkom 2017. godine (v. toč. 7.1. Platforme).

Ovakav pristup govori da je veoma teško očekivati da će se ne samo Paket aktivnosti 1 nego i četiri preostala paketa (osigurati kvalitet POO; osigurati redovno financiranje; ojačati inkluziju; senzibilizirati društvo), zacrtani ovim dokumentom, u potpunosti ostvariti u naredne četiri godine, budući da je to na prvom mjestu uvjetovano većim financijskim sredstvima, većom infrastrukturom, većim brojem stručnog kadra, većom količinom opreme itd.

TREĆI DIO

REZULTATI KVALITATIVNOG ISTRAŽIVANJA

REZULTATI KVALITATIVNOG ISTRAŽIVANJA

Istraživati ulogu predškolskog odgoja i obrazovanja, s fokusom na pružanje jednakih životnih šansi za svu djecu na području FBiH, predstavlja veoma složen i višedimenzionalan zadatak. To posebno što sam predmet istraživanja u svojoj kompleksnosti, s ciljem da se u što je moguće većoj mjeri sagleda postojeće stanje u ovoj oblasti i predlože odgovarajuće preporuke, zahtijeva kombiniranje raspoloživih statističkih/kvantitativnih pokazatelja i kvalitativnog istraživanja. Uz navedeno, kod opredjeljenja za ovaj pristup istraživanja, pošlo se od uvjerenja da će se njime, uz prezentaciju odgovarajućih statističko-demografskih, normativnih, organizacionih i drugih pokazatelja, doći i do podataka koji su vezani za neposredna iskustva/stavove kako roditelja, tako i profesionalaca zaposlenih u ovoj oblasti.

Naime, primjenom kvalitativnog istraživačkog pristupa, učesnici u radu dvije odvojene fokus grupe: a) fokus grupe sastavljene od roditelja i b) fokus grupe sastavljene od profesionalaca, dobili su mogućnost da neposredno iznesu i razmijene sopstvena iskustva i stavove, ali i iskustva drugih osoba iz njihovog neposrednog okruženja. S tim u vezi, ukazujemo i na mogućnost određenih nedostataka ovakvog istraživačkog pristupa koji se, na prvom mjestu, vežu za (ne)sposobnost verbalnog iskaza odgovarajućih stavova/iskustava od strane učesnika, ali i za činjenicu da su u radu fokus grupa s profesionalcima učestvovali i direktori ustanova, što je moglo imati utjecaja na iznošenje stavova i mišljenja ostalih članova (profesionalca) grupe, čime su djelimično stvorene pretpostavke za segmentirane uvide.

S druge strane, bez obzira na navedeno, metoda fokus grupa, za razliku, npr. od metode slučajnog uzorka kojom se dobija reprezentativno mišljenje, nesporno omogućava stjecanje uvida u tipično mišljenje određene sredine i na taj način predstavlja vjerodostojnu istraživačku metodu (Bašić, Miković, 2012:121).

Prije početka istraživanja, odnosno njegove neposredne realizacije, za rad navedenih fokus grupa (roditelji i profesionalci) pripremljeni su zasebni odgovarajući protokoli u kojima su, pored ključnih ciljeva istraživanja, uzorka i kriterija za odabir učesnika, navedena i pitanja za rad u grupama.

U okviru provedenog istraživanja, period decembar 2017. – januar 2018. godine, održano je ukupno osam fokus grupa (četiri fokus grupe s roditeljima i četiri fokus grupe s profesionalcima zaposlenim u ustanovama predškolskog odgoja i obrazovanja) u najveća četiri grada, sjedišta četiri najveća kantona u Federaciji BiH: Sarajevo, Tuzla, Mostar i Zenica.

Kontakt s učesnicima, odnosno regrutiranje članova za rad u fokus grupama, kao i terenski dio istraživanja, na osnovu pitanja koja je koncipirala autorica ove studije, ostvarila je Nezavisna agencija za istraživanje i ispitivanje javnog mnijenja (IPSOS d.o.o. Sarajevo), angažovana od *Friedrich Ebert Stiftung BiH*, za čije potrebe je istraživanje i urađeno.

Prema protokolima o radu u fokus grupama, učesnicima u obje grupe (roditelji i profesionalci) jednim dijelom postavljena su identična pitanja, s ciljem da se, usporednom analizom dobijenih odgovora, dođe do što validnijih pokazatelja vezanih za postojeće stanje u oblasti POO. Rasprave vođene u fokus grupama su snimane, a potom su napravljeni transkripti na osnovu kojih su urađeni izvještaji/rezultati istraživanja.

Glavni cilj istraživanja bio je da se, u što je moguće većoj mjeri, sagleda postojeće stanje u oblasti POO na području FBiH, kako bi se usporedbom dobijenih podataka s odgovarajućim pokazateljima drugih zemalja, odnosno međunarodnih istraživanja, došlo do odgovarajućih zaključaka i preporuka koje bi ovu oblast učinile visokokvalitetnom i dostupnom svoj djeci predškolskog uzrasta, što istovremeno čini ključnu pretpostavku za pružanje jednakih

životnih šansi ovoj populaciji. S tim u vezi, fokus istraživanja bio je usmjeren na sljedeća pitanja:

- Mogućnost/pristupačnost korištenja usluga POO za svu djecu;
- Cijene i način financiranja;
- Kvalifikacije i stručno usavršavanje osoblja;
- Kvaliteta programa POO, s posebnim osvrtom na program obaveznog uključivanja djece u POO u godini pred polazak u školu;
- Organizacija rada u odgojnim grupama i uključivanje djece s teškoćama u razvoju;
- Utjecaj POO na dalje školovanje i život djeteta;
- Mjere pomoći za djecu u nepovoljnom položaju;
- Zapošljavanje muških odgajatelja u ustanovama POO;
- Pružanje usluga POO u kući.

Analiza podataka/rezultata dobijenih kvalitativnim istraživanjem, prema strukturi koja je utvrđena protokolom, u ovom dijelu rada, pored analize opisanih tematskih cjelina, sadrži i uvid u citate izjava roditelja i profesionalaca, učesnika u radu fokus grupa.

FOKUS GRUPE S RODITELJIMA – REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Kod formiranja fokus grupa s roditeljima ispoštovan je kriterij da u njihovom radu zajedno učestvuju roditelji čija djeca pohađaju javne i privatne predškolske ustanove s područja četiri ranije navedene gradske sredine:

- Sarajevo: JU „Djeca Sarajeva“ (vrtići: „Lane“, „Skenderija“ i „Rosica“) s po dva roditelja. Privatne predškolske ustanove: „Sveti Josip“ i „Leptirić“, također s po dva roditelja.
- Tuzla: JU „Naše dijete“ (vrtići: „Povjetarac“ i „Sunčica“), s ukupno šest roditelja. Privatne predškolske ustanove: „Maštaonica“ i „Aladin“, s po dva roditelja.
- Zenica: JU Predškolski odgoj i obrazovanje (vrtići: „Radost“, „Dunja“ i „S. Škrgo“) s ukupno šest roditelja. Privatne predškolske ustanove: „Dječja Montessori kuća“ i „Alem“ s po dva roditelja.
- Mostar: JU Dječji vrtići Mostar (vrtići: „Radobolja“, „Zvončić“ i „Kuća od kamena“) s ukupno šest roditelja. Privatne predškolske ustanove: „Čudesna šuma“ i „Zemzem“ s ukupno 3 roditelja.

Od ukupno 39 roditelja, pet roditelja u POO ima uključeno po dvoje djece, među kojima je i par blizanaca.

Broj roditelja u fokus grupama u pravilu je bio deset (samo jedna fokus grupa imala je devet učesnika), s tim da je broj roditelja čija djeca pohađaju javne predškolske ustanove (6) bio veći od broja roditelja čija djeca pohađaju privatne predškolske ustanove (4).

Planirani kriterij za sastav ovih fokus grupa, vezan za starosnu dob djeteta koje pohađa predškolsku ustanovu, bio je da odnos bude 7:3 ili 6:4 u korist roditelja djece starije od tri godine, što je u većini ispoštovano. U istom kontekstu, spolnu strukturu roditelja/učesnika u radu fokus grupa većinom čine žene/majke, njih 38 od ukupnog broja 39, čime planirani kriterij o što je moguće većem broju očeva (najmanje jedna trećina), iz očitih razloga (neodaziv očeva), nije ispoštovan. Ovakav odnos na svojevrsan način govori o ulozi žene u porodici, prema kojoj je briga o djeci, u bilo kojem smislu, na prvom mjestu njezina obaveza.

RAZLOZI/MOTIVI RODITELJSKIH ODLUKA DA DIJETE UKLJUČE U PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

U BiH, prema raspoloživim podacima, obuhvat djece POO je daleko ispod europskog prosjeka, o čemu govori i podatak, sadržan u Platformi, da se od svih država Centralne i Istočne Europe, BiH po broju neupisane djece od tri do šest godina u predškolske ustanove nalazi na drugom mjestu, poslije Tadžikistana (toč. 1.5 Platforme). Ovakvo stanje se, i pored sveprisutnog siromaštva, nedovoljne rasprostranjenosti i dostupnosti predškolskih ustanova koje su blizu mjesta življenja djeteta, male financijske priuštivosti itd, ne može obrazložiti/pravdati samo navedenim faktorima. Na njega, isto tako, najvjerojatnije utječe ne samo nedovoljno razvijena društvena svijest, nego i nedovoljno razvijena svijest velikog broja roditelja o značaju i utjecaju POO na razvoj i dobrobit djeteta. U istom kontekstu, gotovo nevjerojatnim čini se podatak da u većini gradskih sredina, gdje je mreža predškolskih ustanova i najrazvijenija, postoji veća potražnja za korištenjem usluga POO od ponude, što se posebno odnosi na javne predškolske ustanove.

Ovakvo stanje, za pretpostaviti je, ima utjecaja i na pojavu da financijski bolje stojeći roditelji većim dijelom djecu uključuju u privatne predškolske

ustanove, dok se drugi jednostavno odlučuju za čuvanje djeteta u kućnom ambijentu, kao i većina nezaposlenih roditelja, čija djeca najčešće sve do polaska u školu ostaju u porodičnom okruženju, s tim da se to u pojedinačnim slučajevima događa čak i u uvjetima kad bi porodica financijski mogla podnijeti uključivanje djeteta u POO.

Navedeno stanje, iako svaki roditelj ima svoje osobne razloge da dijete uključi ili ne uključi u POO, opredijelilo nas je da fokus grupama s roditeljima postavimo pitanje: Koji je ključni razlog/motiv vaše odluke da dijete uključite u predškolski odgoj i obrazovanje, odnosno u predškolsku ustanovu?

„Moj osnovni motiv da dijete upišem u vrtić je nepovjerenje prema strancima u kući ili vođenje djeteta nekome... i to se stvarno pokazalo kao super, mislim da jaslice nisu baš dobre jer su djeca premala, treba im još uvijek bliskost...“ (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Ako dijete ne ide u vrtić, nema socijalizacije, ne nauči pjesmicu, ne zna držati vilicu ili žlicu u ruci... Kad je moje dijete došlo u vrtić, našlo je prijatelje, ono radosno dolazi iz vrtića...“ (otac djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Odlučila sam da dijete upišem u vrtić s ciljem da sutra bude samostalan čovjek, da se zna snaći u životu, da bude sposobno da se izbori za sebe i niz drugih stvari, a na kraju krajeva provodi svoje vrijeme s educiranim ljudima“ (majka djeteta od 2.5 godine, privatna predškolska ustanova, Zenica).

„Ja nisam imala nikoga od članova familije koji bi mi čuvao djevojčicu pa sam krenula s nekim tetama u ranom uzrastu. To se pokazalo

kao dosta loša opcija. Onda sam odlučila upisati je u vrtić i mislim da sam napravila pravu stvar. Danas je ona zaista sretno dijete, koje voli da se druži“ (majka djeteta od 5 godina, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

Prezentirani citati pokazuju da roditelji kao najbitniji razlog uključenja djeteta u predškolsku ustanovu navode njegovu socijalizaciju, uz obrazloženje da je djetetu potrebno društvo vršnjaka, gdje ono kroz igru i druženje uči i spoznaje svijet. Roditelji također ističu i pozitivan utjecaj programa predškolskog odgoja i obrazovanja na dijete, njegov razvoj te kontinuirano stjecanje određenih znanja i vještina neophodnih za veću samostalnost djeteta. Iz diskusija učesnika, o čemu govore i prezentirani citati, može se isto tako zaključiti i da boravak djeteta u predškolskoj ustanovi djeluje smirujuće na roditelje, posebno kroz spoznaju da je njihovo dijete sigurno i adekvatno zbrinuto, zadovoljno i sretno, te da o njemu brinu „educirani ljudi“. Taj osjećaj sigurnosti, koji na prvom mjestu proizlazi iz povjerenja roditelja u predškolsku ustanovu, odnosno osoblje, možda predstavlja ključni razlog što djeca koja su u ranoj dobi uključena u POO, u pravilu, u istoj predškolskoj ustanovi ostaju sve do polaska u školu.

RAZLOZI OPREDJELJENJA RODITELJA: JAVNA ILI PRIVATNA USTANOVA

„Ja sam se odlučila za ovaj vrtić jer sam vidjela da imaju termine po 4 sata, što je meni odgovaralo. I naravno, cijena mi je bila prihvatljiva... Htjela sam da to ide postepenije i jako sam zadovoljna vrtićem...“ (majka dvoje djece od 4 i 3 godine, privatna predškolska ustanova, Zenica).

„Zbog lošeg iskustva s privatnim ustanovama, odlučila sam se za državni vrtić. Oni su svakih 15 dana imali drugu tetu, to je bilo čudno za mene, a ne za dijete... Mala je u državnom vrtiću bila na listi čekanja, ali smo čekali i nije mi padalo na pamet ponovo ići tamo“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Vjerovatno ću odlučiti i da treće dijete, kad krene u jaslice, upišem u privatno obdanište, gdje je manja grupa. Potom, pred školu prebacit ću ga u javnu ustanovu, gdje je edukativni pristup djeci. Djeca se druže, uvežu i krenu zajedno u školu“ (majka djeteta od 5 godina, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

Na samom početku diskusije u fokus grupama bilo je jasno da se roditelji, kod donošenja odluke da li dijete upisati u javnu ili privatnu predškolsku ustanovu, rukovode nizom razloga. S tim u vezi, čini se da svi roditelji na prvom mjestu polaze od interesa djeteta, onoga što je najbolje za dijete, stavljajući u prvi plan adaptaciju djeteta na novu sredinu koja se bitno razlikuje od porodičnog ambijenta. Ovo, također, podrazumijeva uspostavu bliskog, kontinuiranog odnosa djeteta sa odgajateljicama/odgajateljima, pri čemu je taj odnos prožet i povjerenjem roditelja, što je posebno naglašeno za djecu „jasličkog“ uzrasta. U ovom kontekstu, iz diskusija učesnika može se zaključiti da za djecu mlađu od tri godine, posebno u situaciji kad u javnim predškolskim ustanovama „jasličke“ grupe imaju veliki broj djece, roditelji preferiraju privatne ustanove.

Ovakav pristup prisutan je i u velikom broju europskih zemalja, gdje „privatni (samofinancirajući) sektor upisuje prilično niske stope starije djece“ (Eurydice i Eurostat, 2014:75), što se u našim uvjetima ne može uzeti kao mjerodavan kriterij u odnosu na privatne i javne predškolske ustanove, budući da su iskustva roditelja različita i podijeljena. To se posebno odnosi

na pojedine kantone, odnosno veće gradske sredine, gdje je potražnja za uključivanjem djece u javne predškolske ustanove veća od ponude, npr. Sarajevo, Mostar i Tuzla, o čemu govore sljedeće percepcije roditelja:

„U javnim ustanovama nema dovoljno mjesta. Imaju liste čekanja“
(majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Mislim da je nedostatak mjesta generalni problem. I jaslice i vrtići i sve. I nedostatak kadra, nedostatak prostora, a veliki broj djece“
(majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„U Mostaru je potražnja za boravak djece u predškolskim ustanovama puno veća od ponude“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Ja mislim da u Zenici ima dovoljno mjesta u predškolskim ustanovama za svu djecu“ (majka djeteta od 5 godina, privatna predškolska ustanova, Zenica).

Prezentirana iskustva roditelja su gotovo u potpunosti podudarna sa zvaničnim statističkim pokazateljima (v. tabelu broj 5), prema kojima se 50% od ukupnog broja djece koja, zbog popunjenosti kapaciteta, nisu primljena u predškolske ustanove, nalazi u KS i HNK. S tim u vezi i percepcije roditelja čija su djeca uključena u POO na području Zenice također potvrđuju zvanične statističke pokazatelje, budući da na području ZDK samo 22 djece zbog popunjenosti kapaciteta nije primljeno u predškolske ustanove. Stoga je moguće pretpostaviti da percepcija roditelja o dovoljnom broju mjesta u predškolskim ustanovama, bez listi čekanja, na području Zenice zapravo ne govori o prisustvu dovoljnog broja predškolskih ustanova u odnosu na ukupan broj djece mlađe od šest godina u ovom gradu, nego prije o tome

da se veliki broj roditelja ne odlučuju da dijete uključi u POO. U ovom kontekstu, kao mogući razlog navedenog stanja treba tražiti, pored visine cijene boravka djeteta u predškolskoj ustanovi koju plaćaju roditelji, i u velikoj stopi nezaposlenosti roditelja, posebno majki, što ima za posljedicu da najveći broj djece mlađe od šest godina do polaska u školu ostaje u porodičnom ambijentu.

STAVOVI RODITELJA O VISINI MJESEČNE CIJENE KOJU PLAĆAJU ZA USLUGE PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Predškolski odgoj i obrazovanje u svim kantonima na području FBiH realizira se u okviru javnih i privatnih predškolskih ustanova. S tim u vezi, aktualni kantonalni zakoni iz ove oblasti normiraju da osnivač predškolske ustanove obezbjeđuje potrebna sredstva kako za osnivanje ustanove, tako i za provođenje odgovarajućih programa POO, u skladu s utvrđenim pedagoškim standardima i normativima za POO. Drugim riječima, način financiranja predškolskih ustanova na području FBiH zavisi od toga da li se radi o javnoj ili privatnoj predškolskoj ustanovi, tako da je kod javnih predškolskih ustanova glavni financijer nadležni organ vlasti, a kod privatnih predškolskih ustanova roditelji djece koja koriste usluge ovih ustanova. Navedeno stanje u praksi dovodi do enormnih razlika u visini mjesečne cijene koju plaćaju roditelji djeteta koje je uključeno u POO, pri čemu je cijena usluga POO u privatnim predškolskim ustanovama najčešće neuporedivo veća od cijene u javnim predškolskim ustanovama. Rasprava u fokus grupama o ovoj temi iskristalizirala je sljedeće stavove:

„Ja sam se pretežno odlučila za javno obdanište zbog cijene“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Djeca imaju dva obroka i jedan voćni. Ja računam to je 8 KM dnevno, a kutija cigara je 5 KM“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„U javnim ustanovama cijena je prihvatljiva 160 KM, za dvoje djece daju popust“ (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Mi pričamo ovdje o mostarskim vrtićima, a kad bismo otišli u druge općine, npr. u Jablanicu, gdje je jeftinije nego u Mostru, u Stocu je još jeftinije. Oni se bore za svako dijete, zato što nemaju dovoljno djece“ (otac dvoje djece od 4 i 6 godina, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Ako ćemo realno, kako je inflacija i cijene svega rastu, cijena vrtića 160 KM je prihvatljiva“ (majka dvoje djece od 2 i 4 godine, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

Iz diskusija učesnika može se zaključiti da je cijena usluga POO u javnim predškolskim ustanovama koju plaćaju roditelji približno ista u sve četiri istraživane sredine, iako ima naznaka da je ona, zavisno od veličine određenog mjesta i broja uključene djece u POO, u nekim sredinama manja od uobičajenog prosjeka. Također, svi učesnici, što se može iščitati iz prezentiranih citata, smatraju da je cijena koju plaćaju za korištenje usluga POO u potpunosti prihvatljiva, pri čemu je za neke od njih visina cijene bila ključni motiv za donošenje odluke da dijete upišu u javnu predškolsku ustanovu. Uz navedeno, roditelji su najvjerojatnije raspolagali i saznanjem da se cijena usluga u odnosu na uzrast djeteta, odnosno zavisno od toga da li je dijete mlađe ili starije od tri godine, u svim javnim predškolskim ustanovama na području FBiH gotovo i ne razlikuje.

Budući da se većina privatnih predškolskih ustanova u FBiH financira isključivo iz privatnih sredstava, odnosno od sredstava koja za korištenje njihovih usluga plaćaju roditelji djece, učesnici su kroz raspravu u fokus grupama iznijeli i sljedeće stavove:

„Za ono što dobivam, ja sam prezadovoljna“ (majka djeteta od 4 godine, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Privatni su poskupi. Zato što ih ne finansira država. Ako se odlučite za privatni vrtić, osuđeni ste da plaćate više... Ima vrtića po 500, 600 KM“ (majka djeteta od 5 godina, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„250 KM je za jedno dijete, a ja plaćam 400 KM za dvoje s nekim popustom“ (majka dvoje djece od 2 i 5 godina, privatna predškolska ustanova, Zenica).

Citirani stavovi upućuju na zaključak da je korištenje usluga POO u privatnim predškolskim ustanovama na prvom mjestu uvjetovano financijskim mogućnostima roditelja, ali vjerojatno i stanjem da li u određenoj sredini postoje liste čekanja u javnim predškolskim ustanovama. Naime, za pretpostaviti je da bi se u sredinama gdje za javne predškolske ustanove postoje liste čekanja, jedan broj roditelja čija djeca koriste usluge POO u privatnim predškolskim ustanovama, prvenstveno zbog financijskih razloga, opredijelio za javnu predškolsku ustanovu.

S druge strane, iako jedan broj privatnih predškolskih ustanova, posebno one koje su organizirane u okviru vjerskih zajednica, zahvaljujući različitim donacijama, legatima, poklonima, zavještanjima itd, nastoji u što je moguće većoj mjeri smanjiti cijenu koju plaćaju roditelji i približiti je cijeni u javnim

predškolskim ustanovama, ona je u prosjeku veća od cijene u javnim predškolskim ustanovama. U istom kontekstu, ako navedenom dodamo i podatak da pojedine privatne predškolske ustanove rade po različitim međunarodnim programima s većim brojem programskih sadržaja, uz, za naše prilike, enormno visoke cijene usluga, onda se može zaključiti da su te ustanove najčešće iznad financijskih mogućnosti porodica s nižim primanjima kojih je u bosanskohercegovačkom društvu i najviše.

PERCEPCIJE RODITELJA O BROJU DJECE U ODGOJNIM GRUPAMA I ORGANIZIRANJU RADA U ODNOSU NA BROJ ODGAJATELJA

Javne i privatne predškolske ustanove na području FBiH, sukladno važećim zakonskim propisima, djecu koja su uključena u njihove odgojno-obrazovne programe, zavisno od dobnog uzrasta djeteta, mogu razvrstati na sljedeće dvije grupe: djeca od šest mjeseci do tri godine i djeca starija od tri godine. Budući da svaki kanton, odnosno nadležne obrazovne vlasti, utvrđuju sopstvene pedagoške standarde i normative za oblast POO, djeca se, zavisno od raspoloživih kapaciteta i broja upisanih kada je u pitanju dob do tri godine, najčešće raspoređuju u dvije jasličke odgojne grupe: jaslička odgojna grupa jedan (od šest mjeseci do tri godine) i jaslička odgojna grupa dva (od dvije do tri godine, s tim da djeca često u ovoj odgojnoj grupi ostanu i do četiri godine zbog popunjenosti kapaciteta).

Djeca od tri do šest godina najčešće se razvrstavaju u sljedeće odgojne grupe: mlađa vrtićka odgojna grupa (od tri do četiri godine), srednja vrtićka odgojna grupa (od četiri do pet godina), starija vrtićka odgojna grupa (od pet do šest godina). Pri tome, u pojedinim kantonima u predškolskim ustanovama postoje i školske grupe, odnosno produženi boravak za djecu koja pohađaju osnovnu školu. Također, prema važećim pedagoškim standardima

i normativima, u većini kantona broj djece u odgojnim grupama određuje se u smislu optimalnog, minimalnog i maksimalnog broja, pri čemu se, uz primjenu istog kriterija, dozvoljeni broj „tipične“ djece smanjuje najčešće za dvoje, ukoliko je u nekoj odgojnoj grupi jedno dijete s teškoćama u razvoju.

Pored navedenih odgojnih grupa, pedagoški standardi i normativi normiraju i mogućnost formiranja tzv. mješovitih odgojnih grupa, koje mogu biti sastavljene od djece uzrasta šest mjeseci do tri godine, za jasljučku dob, ali i od „mješovitih“ odgojnih grupa s jasljučkim i predškolskim uzrastom, kao i „mješovitih“ odgojnih grupa djece od tri godine do polaska u školu, koje se, kako je to npr. normirano Pedagoškim standardima i normativima za predškolski odgoj i obrazovanje KS (u daljem tekstu: Pedagoški standardi i normativi za POO KS), u posebnim okolnostima, npr. prigradske i ruralne sredine,¹⁹ mogu formirati samo izuzetno. U istom kontekstu, sukladno odgovarajućim propisima, broj djece u odgojnim grupama zavisno od kantona do kantona je različit, s tim da u prosjeku za djecu mlađu od tri godine taj broj iznosi maksimalno 18, a za djecu stariju od tri godine 28 djece. U ovom kontekstu percepcije roditelja iznesene kroz raspravu u fokus grupama su sljedeće:

„Išla sam ja u sve vrtiće i svi su otprilike isti. Znači, 28 djece je donja granica... U svim obdaništima je veliki broj djece“ (majka djeteta od 5 godina, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Sada ima 36 beba, a grupa od 3 godine do polaska u školu ima 24 djece“ (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

19 V. čl. 14. st. 4. Pedagoških standarda i normativa za POO KS.

„Kod nas je specifično jer je to miješana grupa, ima svih uzrasta, mislim da oni sad nemaju jasličke djece, trenutno ih je 35, a mislim da imaju čak i dvoje djece s posebnim potrebama“ (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Kod nas je skupina od nekih 27 djece... a u toj skupini ima i jedno dijete s posebnim potrebama“ (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Mostar).

Diskusija u fokus grupama o veličini odgojnih grupa, odnosno broju djece u odgojnim grupama u predškolskim ustanovama, pokazuje da se predškolske ustanove većinom ne pridržavaju utvrđenih pedagoških standarda, pri čemu, iako to pedagoški standardi dozvoljavaju, posebnu pažnju skreću tzv. mješovite odgojne grupe, sastavljene od različitih dobnih skupina djece, od jasličkog uzrasta do starije djece koja su pred polazak u školu. Također, prvenstveno u javnim predškolskim ustanovama, u pojedinim vrtićkim odgojnim grupama djece nalazi se i jedan manji broj djece s teškoćama u razvoju, pri čemu standardi o smanjenju broja tzv. tipične djece nisu uvijek ispoštovani.

Dodatnu pažnju kod broja djece u odgojnim grupama skreće i podatak da je on, gotovo bez izuzetka, veći čak i od dozvoljenog maksimuma, što upućuje na zaključak da veličina odgojne grupe u predškolskim ustanovama najčešće zavisi od potražnje, odnosno broja prijavljene i primljene djece. U istom kontekstu, zabrinjava i nepoštivanje pedagoških standarda i normativa kod formiranja odgojnih grupa u kojima se nalaze i djeca s teškoćama u razvoju, budući da se takvo postupanje može negativno odraziti na kvalitetu i mogućnost provođenja odgovarajućih programa, posebno mogućnost individualnog pristupa ovoj djeci, što može imati negativan utjecaj na proces njihove integracije i socijalnog uključivanja.

Različite programe odgojno-obrazovnog rada s djecom u svim predškolskim ustanovama na području FBiH realiziraju različiti profili stručnjaka, čiji je broj u odnosu na broj djece u predškolskim ustanovama normiran odgovarajućim zakonskim propisima. S tim u vezi je u svim kantonima, pored obaveznog zapošljavanja odgajatelja, normirana i obaveza zapošljavanja drugih specijaliziranih stručnjaka različitih profila, kao što su: pedagozi, psiholozi, logopedi, defektolozi, socijalni radnici itd. Svi oni, prema važećim zakonskim propisima, moraju imati visoku stručnu spremu. Njegu i brigu o zaštiti i unapređenju zdravlja djece, također, u skladu sa zakonskim propisima, u predškolskim ustanovama realiziraju medicinski radnici sa završenim fakultetom, višom ili srednjom medicinskom školom.

Budući da je ovo istraživanje posebno fokusirano na odgojnoobrazovni rad predškolskih ustanova, gdje se kao temeljna izdvaja profesija odgajatelja, od čijeg svakodnevnog rada i neposrednog kontakta s djecom u dobroj mjeri zavisi i sama kvaliteta odgoja i obrazovanja djeteta, u fokus grupama inicirana je rasprava o temi koliki broj odgajatelja u predškolskim ustanovama radi s određenim odgojnim grupama djece i kakva su saznanja roditelja o navedenom:

„Na tridesetoro djece dvije vaspitačice, rade dvije smjene ali se preklapaju 1.5h ujutro“ (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ujutro i popodne je po jedna, a samo ima međusmjena“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Kod nas je preklapanje, ujutru je jedna, od 11 do 13h su dvije“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Jedna odgajateljica bude ujutro na prijemu, a druga dođe u 11h. Onda ova koja je došla ujutro ide u 15h, a druga ostaje do 17h, dok sva djeca ne odu“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Koliko sam mogla vidjeti, uvijek su dvije tete. Jedna je na prijemu, jedna je unutra i rade skupa“ (majka dvoje djece od 4 i 5 godina, privatna predškolska ustanova, Zenica).

„Budu po dvije tete po grupama ali uvijek je tu i pedagogica, i uvijek imaju još jednu tetu da im pomogne, ako zatreba“ (majka djeteta od 2 godine, privatna predškolska ustanova, Mostar).

Navedeni citati govore da se, za razliku od privatnih predškolskih ustanova, u javnim predškolskim ustanovama ne pridržavaju zakonski utvrđenog broja odgajatelja na jednu odgojnu grupu djece. Naime, prema odgovarajućim standardima, u većini kantona kao optimalan broj djece u „jasličkim“ grupama normiran je 14, dok je u „vrtićkim“ grupama taj broj oko 23 djece, pri čemu bi tijekom cjelodnevnog boravka (8 – 11 sati) s djecom trebala raditi dva odgajatelja, kako je to normirano npr. u Pedagoškim standardima i normativima za POO KS (v. čl. 15).

Međutim, s obzirom da radno vrijeme odgajatelja ne traje deset sati, u većini javnih predškolskih ustanova, do dolaska odgajateljice koja radi u popodnevnoj smjeni, jedna odgajateljica, većinom tri do četiri sata u jutarnjim satima, ostaje sama s određenom odgojnom grupom. Navedeno stanje uzrokovano je isključivo nemogućnošću zapošljavanja optimalnog broja odgajatelja, ali i drugog stručnog kadra, financiranog od nadležnih organa vlasti. U ovom kontekstu, budući da privatne predškolske ustanove same financiraju svoj kadar, te da se zbog mogućih sankcija moraju pridržavati

odgovarajućih standarda i normativa, broj odgajatelja u ovim predškolskim ustanovama, u odnosu na broj djece u odgojnoj grupi, je zadovoljavajući. S tim u vezi, određenu pažnju skreće i sljedeća izjava jedne od učesnica:

„Četiri vaspitačice, plus peta direktorica koja isto uskače, 40 djece, koja su podijeljena u dvije grupe, stariju i mlađu, dvije učiteljice po grupi... Direktorica, koliko znam, kuha, a njih 4 rade s djecom“ (majka djeteta od 4 godine, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

Citirana izjava možda najkonkretnije govori o položaju privatnih predškolskih ustanova, pri čemu podatak da direktorica predškolske ustanove istovremeno priprema/kuha hranu za djecu više govori o radu nadležnih inspekcijских organa u oblasti POO, nego o privatnim predškolskim ustanovama.

STAVOVI O INKLUZIJU DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU U PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

Djeca s teškoćama u razvoju pripadaju skupini djece s invaliditetom, pri čemu su kod ove populacije, pored različitih oblika tjelesnog invaliditeta, najčešće intelektualne teškoće koje se, u našim uvjetima, u veoma malom broju otkrivaju u ranom djetinjstvu. U istom kontekstu, ova populacija je prema međunarodnim dokumentima, koje je BiH implementirala u svoje zakonodavstvo, u svim pravima izjednačena sa „tipičnom“ djecom. Drugim riječima, djeca s teškoćama u razvoju u oblasti POO imaju ista prava kao i druga djeca, s tim da se, sukladno odgovarajućim zakonskim propisima u okviru kantona, broj djece u odgojnim grupama formiranim od djece starije od tri godine, npr. u KS, smanjuje u prosjeku za dvoje „tipične“ djece po jednom djetetu s teškoćama u razvoju.

Slično je npr. u HNK, gdje se u jednu odgojnu grupu također može uključiti jedno dijete s lakšim teškoćama u razvoju, ukoliko se broj „tipične“ djece smanji za dvoje, s tim da se također u jednu odgojnu grupu može uključiti samo jedno dijete s većim ili kombinovanim oštećenjem u razvoju, ako je nedovoljan broj djece za organizaciju odgojne grupe s posebnim potrebama i tada se broj „tipične“ djece smanjuje za četvero.²⁰ Uz navedeno, zakonski propisi u svim kantonima normiraju mogućnost učešća asistenata i volontera u realizaciji programa odgojno-obrazovnog rada, kako bi se, u što je moguće većoj mjeri, realizirao individualni pristup i program prilagođen djetetovim mogućnostima i potrebama, što se u praksi veoma rijetko događa (v. stavove profesionalaca u fokus grupama). U istom kontekstu, iako je u predškolskim ustanovama na području FBiH uključen relativno mali broj djece s poteškoćama u razvoju, njihova inkluzija je otežana zbog niza nepovoljnih okolnosti, gdje pored nedovoljnog individualnog rada i malog broja asistenata, prevladava i problem nedovoljnog broja odgajatelja. Također, u javnosti prevladava mišljenje da roditelji „tipične“ djece imaju određene predrasude i da ne podržavaju mogućnost da njihova djeca zajedno s djecom s teškoćama u razvoju budu u istoj odgojnoj grupi. S tim u vezi, rasprava u fokus grupama pokazala je sljedeće stavove učesnika/roditelja isključivo „tipične“ djece:

„Nemam ništa protiv, inkluzija je super s tim da bi neko posebno stručan trebao da radi s djecom“ (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Zenica).

20 Prema Pedagoškim standardima i normativima za predškolski odgoj i obrazovanje HNK, pored mogućnosti uključivanja djece s teškoćama u razvoju u odgojne grupe djece koje su sastavljene od tzv. „tipične“ djece, postoji mogućnost i organiziranja odgojnih grupa posebnog programa za djecu s teškoćama u razvoju u dječjim vrtićima i posebnim ustanovama u odnosu na dob i vrstu teškoće. Također, u jednoj odgojnoj grupi broj djece s istom vrstom teškoća u dobi do dvije godine može biti najviše troje, a u dobi od 4 – 7 godina najviše šestoro djece u jednoj odgojnoj grupi. Za razliku od ove skupine, djece s autizmom, npr. 6-7 godina, u jednoj odgojnoj grupi može biti najviše troje (2008:19).

„U grupi u kojoj je moja kćerka ima jedno dijete sa teškoćama u razvoju, pa je onda ukupan broj članova grupe bio manji za jedno ili dvoje djece nego u ostalim grupama. Problem je što nije bio veći broj odgajatelja jer je ovo dijete trebalo jako puno pažnje. Znači, nije bio problem u komunikaciji sa drugom djecom, oni su jako voljeli tog svog druga“ (majka djeteta od 6 godina, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Djeca od rane mladosti trebaju vidjeti različitost, kakva su to djeca i da ih prihvate takve... Bitno je da u vrtićima imaju nekog asistenta...“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Smatram da svako dijete treba ići u predškolsku ustanovu, s tim da dijete s teškoćama u razvoju treba da ima pomoć“ (majka djeteta od 5 godina, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

Prezentirani citati, odnosno rasprave u fokus grupama govore ne samo o nepostojanju bilo kakvog diskriminirajućeg odnosa ili predrasuda prema djeci s teškoćama u razvoju, nego i o osviještenosti roditelja tzv. tipične djece da sva djeca imaju ista prava, iste potrebe i želje, što je djelomično očekivano. Uz navedeno, učesnici su istakli da je za punu uključenost djece s teškoćama u razvoju neophodna dodatna pomoć profesionalaca/asistenata, kako bi ova djeca što je moguće bolje savladala određene zadatke i obaveze, što je nažalost u praksi rijetko prisutno. Tijekom rasprava, kako je to navedeno i u prezentiranim citatima, posebnu pažnju skreću izjave roditelja da sama djeca ne prave nikakve međusobne razlike, pri čemu „tipična“ djeca svoje vršnjake s teškoćama u razvoju prihvaćaju bez ikakve netrpeljivosti, kao i ostale u odgojnoj grupi. Također, jedan od zaključaka, koji je na osnovu rasprava vođenih u svim fokus grupama moguće izdvojiti je: djeci

s teškoćama u razvoju za ravnopravno učešće i rad u odgojnoj grupi, kao i za potpuno odvijanje programskih aktivnosti, neophodna je odgovarajuća pomoć dodatnih odgajatelja, asistenata, kako je to važećim kantonalnim zakonima i normirano.

PERCEPCIJE O KVALITETI PROGRAMA PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Značaj kvalitetnih programa, kao i drugih temelja uspješnosti POO, prepoznat je posebno u Okvirnom zakonu, koji u svojim odredbama, pored uspostave zajedničke jezgre programa za rad u svim predškolskim ustanovama (čl. 21. st. 1), normira: vrste programa (čl. 23), namjenu i sadržaj programa (čl. 24), kao i obavezu usvajanja pedagoških standarda i normativa za POO od nadležnih obrazovnih vlasti (čl. 25. st. 2). Za područje FBiH su to kantonalna ministarstava obrazovanja, o čemu je u ovom radu ranije bilo govora. Budući da važeći kantonalni zakoni u svojim odredbama normiraju listu različitih programa, počev od programa njege i odgojnog programa s djecom od šest mjeseci do navršene tri godine, preko programa odgojno-obrazovnog rada s djecom od tri do šest godina, do programa podsticanja razvoja za djecu kod kojih je razvoj usporen, u fokus grupama s roditeljima inicirana je rasprava o kvaliteti odgojno-obrazovnih programa koji se primjenjuju u predškolskim ustanovama:

„Mislim da roditelji nisu upoznati i da ne shvataju šta se sve uči. Ja prva ne znam jer moja curica neće apsolutno ništa da kaže...” (majka djeteta od 6 godina, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Ima odgajatelja koji se baš puno trude. Konkretno, moje dijete je proteklog mjeseca bilo u laboratoriji hemijske škole i laboratoriji

tehničke škole. Mene to oduševljava...” (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Širok je dijapazon mogućnosti, engleski, ples, ritmička gimnastika. Ima sve što poželiš” (majka djece od 2 i 4 godine, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Ja bih kvalitet programa predškolskog odgoja i obrazovanja ocijenio ocjenom četiri” (otac djece od 4 i 6 godina, javna predškolska ustanova, Mostar).

Prezentirani citati pokazuju da roditelji, iako, gledajući u cjelini, kvalitetu odgojno-obrazovnih programa u predškolskim ustanovama ocjenjuju pozitivno, ne razlikuju cjelovite razvojne programe od npr. specijaliziranih razvojnih programa, pa u tom kontekstu nije bilo moguće sa sigurnošću niti zaključiti koliko i da li su upoznati sa vrstama programa, njihovim sadržajem i koliko su, posebno u edukativnom dijelu, programi prilagođeni djeci. Također, na osnovu diskusija u fokus grupama, moguće je zaključiti i da se cjeloviti razvojni programi u predškolskim ustanovama, provode na principu grupnog rada, bez posebnog individualnog pristupa, što je najvjerojatnije uvjetovano nedovoljnim brojem odgajatelja, ali i drugih profila stručnjaka.

Zajedničko u diskusijama svih učesnika je njihova osviještenost o ulozi i odgovornosti odgajatelja u provođenju odgojno-obrazovnih programa, kako onih koji su vezani za njegu i brigu o mlađoj djeci, tako i odgojno-obrazovnih programa koji se odnose na djece stariju od tri godine. U istom kontekstu, učesnici posebno naglašavaju pozitivan utjecaj na dijete, njegov odgoj i obrazovanje realizaciju specijaliziranih programa, kroz posjete različitim kulturnim i obrazovnim institucijama i izletištim, ali i kroz učenje stranih jezika, plesa, ritmičku gimnastiku itd. S tim u vezi, iako roditelji pozitivno ocjenjuju kvalitet

odgojno-obrazovnih programa, može se postaviti i pitanje, što su to u našim uvjetima kvalitetni odgojnoobrazovni programi. Kompleksnost odgovora na ovo pitanje, ako se ima u vidu da predškolski programi trebaju, pored sadržaja odgoja i obrazovanja, sadržavati ciljeve i rezultate, odnosno nivo postignuća, kao i smjernice za pedagoške pristupe, aktivnosti učenja i metode ocjenjivanja, zahtijeva posebno istraživanje. To posebno što se kvaliteta programa uvijek mora vezati za optimalan broj potrebnog kadra, na prvom mjestu odgajatelja i njihove osposobljenosti, kao i strategije za njegovo ostvarivanje, što u FBiH, najblaže rečeno, varira od kantona do kantona.

PERCEPCIJE O KOMPETENCIJAMA I MOGUĆNOSTIMA KONTINUIRANE EDUKACIJE ODGAJATELJA

Kontinuirana edukacija profesionalaca, posebno odgajatelja, u oblasti POO ima nezamjenjivu ulogu u povećanju njihovih kompetencija, čemu se posljednjih godina u BiH posvećuje sve više pažnje. U prilog ovome govori, npr. podatak da je Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (u daljem tekstu: APOSO) izradila Standarde kvaliteta rada odgajatelja, pedagoga i ravnatelja u predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH i donijela odgovarajuće Preporuke za unapređenje postojećih i izradu novih cjelovitih razvojnih programa.

Ovi standardi, pored ostalog, zasnovani su na profesionalnim kompetencijama i zamišljeni su kao razvojni dokument koji će se, u zavisnosti od prisutnih specifičnosti u POO, mijenjati i dopunjavati. U istom kontekstu, bez obzira na ove prve, početne korake, može se s puno osnova reći da danas u BiH, a time ni u FBiH, još uvijek ne postoje obavezujući, zakonom propisani standardi o profesionalnim kompetencijama odgajatelja, kao ni standardi kompetencija kontinuiranog profesionalnog usavršavanja, koji

su međusobno usklađeni. Rasprava u fokus grupama o kompetencijama i mogućnostima kontinuirane edukacije profesionalaca, posebno odgajatelja zaposlenih u predškolskim ustanovama, pokazala je sljedeće:

„Mislim da je većina roditelja, bilo privatnih ili državnih ustanova, mišljenja da su odgajatelji dobri i educirani...“ (majka djeteta od 5 godina, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Naše učiteljice često idu na radionice poslije radnog vremena, što im ustanova obezbjeđuje. Čak nekad idu i preko nekih programa, projekata ministarstva. Stalno su na nekim radionicama, doškoloavanju... Svake godine kad dođu novi roditelji, učiteljica se predstavi, šta je završila i koliko ima radnog iskustva“ (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Vaspitačice idu redovno na edukaciju. One se najviše od svih drugih oblasti, npr. osnovnog i srednjeg obrazovanja, educiraju. Čak i nas roditelje pozivaju...“ (majka dvoje djece od 5 i 2.5 godine, privatna predškolska ustanova, Mostar).

„Educiranost odgajateljica mogla bi biti bolja. Kakvo je stanje u državi, tako se i one educiraju. Znam da tete iz javnih vrtića idu na seminare često, ali bi moglo i više“ (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Zenica).

Citirane izjave pokazuju da su percepcije učesnika o stručnim kompetencijama i educiranosti odgajatelja u većini pozitivne, što je djelomično očekivano, budući da je teško i zamisliti da bi neki roditelj svoje dijete na odgoj i obrazovanje povjerio predškolskoj ustanovi u kojoj zaposleni nemaju odgovarajuće kompetencije i nisu educirani. Također, iz citiranih stavova

može se zaključiti da većina roditelja vjeruje da zaposleni u POO, posebno odgajatelji, imaju kontinuiranu edukaciju. S druge strane, čini se da jedan broj roditelja ne pravi razliku između formalnog obrazovanja i kontinuirane edukacije, odnosno cjeloživotnog učenja, vjerujući da svakodnevni rad s djecom i iskustva u odgojnoj praksi, zajedno s kontinuiranim pojedinačnim praćenjem novih teorijskih spoznaja, sigurno najvećem broju odgajatelja daju odgovarajuće kompetencije i stručnost, čak i u slučajevima kad kvalitetna i odgovarajuća organizirana/obavezna edukacija nije moguća. Stoga i ne čudi što su percepcije roditelja o kompetentnosti i mogućnostima kontinuirane edukacije odgajatelja, gledajući u cjelini, pozitivne.

UTJECAJ PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA NA DJECU U NEPOVOLJNOM POLOŽAJU

Djeca koja su u nepovoljnom položaju, npr. zbog nezaposlenosti ili nesigurnih primanja roditelja, loših uvjeta stanovanja, niskog obrazovnog nivoa roditelja itd, nalaze se u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti, što s njihovim polaskom u školu može utjecati na pojavu lošeg uspjeha, pa da će im u tom slučaju trebati dodatna pomoć u savladavanju školskih obaveza. Navedena mogućnost zahtijeva dodatno angažiranje društva da ova skupina djece bude što je moguće ranije uključena u programe POO.

Budući da raspoloživa saznanja upućuju na zaključak da je većina kantona usvojila neophodne zakonske mjere za pružanje zaštite i pomoći takvoj djeci, one se, u smislu pristupa ciljnim skupinama djece koja su u nepovoljnom položaju, u manjoj ili većoj mjeri provode. Pri tome se čini da su među najrizičnijim skupinama u društvu djeca Roma, čiji je obuhvat programima POO na području FBiH veoma nizak. Isto se odnosi i na obuhvat drugih skupina djece u nepovoljnom položaju, npr. djeca bez roditeljskog staranja, djeca s teškoćama

u razvoju, djeca koja žive u siromaštvu itd, iako važeći kantonalni zakoni normiraju obavezu nadležnih ministarstava za socijalna pitanja da dio troškova za korištenje usluga POO za ove skupine djece sufinanciraju, o čemu je ranije govoreno u ovom radu. Rasprava u fokus grupama o percepcijama roditelja koliko i na koji način, posebno rano uključivanje u programe POO, utiče na populaciju djece koja su u nepovoljnom položaju, pokazala je sljedeće:

„Za svako dijete vrtić igra veliku ulogu, pa time i za djecu koja npr. dolaze iz siromašnih porodica. Postati siromašan, kod nas je lako. Svi mi možemo postati siromašni, ako ostanemo bez posla“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Socijalizacija, druženje, uklapanje... Djeca koja su u nepovoljnom položaju u obdaništu će upoznati različite ljude... Dijete će se izgraditi, neće mu biti teško kasnije u školi da se nastavi uklapati“ (majka djeteta od 4 godine, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Socijalizacija, ja mislim da je to ključno... Polaskom u vrtić tačno se na djetetu vidi razlika... Kad oni vide da su s djecom i da su svi jednaki, da neće dobiti nešto na lijepe oči, nego ako zasluže, mislim da je to ključno“ (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Da li se u vrtiću mogu izjednačiti neka osnovna znanja djeteta koje živi u nepovoljnim uslovima i nadoknaditi ono što dijete nema u porodici, zavisi od toga koliko vremena dijete provodi u porodici, a koliko u vrtiću.... Naravno, ima pozitivnih primjera, ali da je sve-moguć sam vrtić i tete, to sigurno nije“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Mostar).

Citirane izjave pokazuju da učesnici, na osnovu sopstvenog iskustva, stečenog kroz praćenje utjecaja POO na razvoj njihovog sopstvenog djeteta, smatraju da uključivanje djeteta u nepovoljnom položaju u POO ima izrazito pozitivan utjecaj na dijete i to kako na njegovu socijalizaciju, tako i na stjecanje i savladavanje određenih znanja, vještina i navika. Navedeno se, na prvom mjestu, stječe u okviru odgojne grupe, odnosno kroz grupe aktivnosti koje su protkane druženjem, zajedničkim savladavanjem i dijeljenjem obaveza i odgovornosti, s naglaskom na učenje prosocijalnom ponašanju.

Uključenost u POO također ima bitnog utjecaja i na ublažavanje negativnih posljedica prisutnih kod velikog broja ove skupine djece, što djelomično zavisi od starosne dobi djeteta, odnosno vremenskog trajanja njegove uključenosti u POO. Ovakve percepcije su na tragu opredjeljenja i preporuka sadržanih u različitim međunarodnim dokumentima i zaključcima, prema kojima je rano uključivanje što većeg broja djece u nepovoljnim uvjetima u POO jedan od prioriteta europske politike u ovoj oblasti.

UTJECAJ PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA NA BUDUĆE ŠKOLOVANJE I ŽIVOT DJETETA

Različita međunarodna istraživanja pokazuju da rana uključenost djeteta u POO ima bitan utjecaj u pripremi djeteta za školu i školske obaveze, budući da djeca koja su pohađala POO postižu bolje školske rezultate. Ova istraživanja također pokazuju i da postoji određena povezanost između uključenosti djeteta u POO i njegovih učeničkih rezultata. To je posebno dokazano u sljedeća dva međunarodna istraživanja o postignućima učenika: Međunarodna procjena učeničkih postignuća (*Programme for International Student Assessment*) provedena 2012. godine (u daljem tekstu PISA), čije

je istraživanje znanja i vještina petnaestogodišnjih učenika bilo usmjereno na matematiku i Međunarodno istraživanje razvoja čitalačke pismenosti (*Progress in International Reading Literacy Study*) provedeno 2011. godine (u daljem tekstu: PIRLS), koje mjeri postignuća u čitanju učenika četvrtog razreda, mahom desetogodišnjaka (Eurydice i Eurostat, 2014:21).

Navedena istraživanja su, pored pokazatelja o korisnosti uključenosti djece u POO, pokazala kako učenici koji su pohađali POO duže od jedne godine postižu bolje rezultate u matematici od onih koji su POO pohađali manje od jedne godine ili ga uopće nisu pohađali (PISA), kao i da djeca koja su duže bila uključena u POO bolje čitaju kad pođu u osnovnu školu, ali i da uključenost u POO ima veći učinak na rezultate čitanja kod djece u nepovoljnom položaju (PIRLS). Također, rezultati ovog istraživanja pokazali su i da POO može pružiti svoj djeci, nezavisno od njihovog porijekla, dobre temelje za cjeloživotno učenje (Eurydice i Eurostat, 2014:70). Rasprava u fokus grupama o utjecaju POO na dalje školovanje djeteta i njegove rezultate u školi pokazala je sljedeće:

„Učenje je individualno, ali je socijalizacija puno bolja kod djece koja su išla u vrtić... Prije nego što je uveden ovaj obavezni predškolski dio, bila je velika razlika“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Razlika je u početku vidljiva. Dijete koje je išlo u vrtić startat će puno bolje, imat će nekakvo relativno predznanje, nekakve navike... Više će usmjeriti pozornost na satu nego dijete koje je bilo u obiteljskom okruženju. Ja sam radila u osnovnoj školi, devetogodišnje obrazovanje je počelo, i nakon 15 minuta dijete je ustalo i reklo: a, žene moje, što me ne gonite kući. Odraslo je s bakama“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Djeca koja su pohađala vrtić u školu dođu spremna, na primjer, spremna su da će ih roditelji tu ostaviti i da će biti s učiteljicom, spremna su na disciplinu i na sve ostalo. Navest ću primjer dječaka koji ide sa mojim djetetom u razred. Njegov tata je morao sve vrijeme nastave sjediti ispred učionice, a on je svako malo pitao učiteljicu može li izaći da vidi je li tata tu. To je benefit vrtića“ (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Djeca iz obdaništa će biti samostalnija. Mislim da djeca koja ne idu u obdanište nisu stigla ovu djecu. Djeca iz obdaništa su bila puno s djecom, stvorila su imunitet, nisu u školi bolesna kao djeca koja tek krenu u školu“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Tuzla).

Prezentirani citati konkretno odražavaju percepcije učesnika, ne samo kao roditelja, nego u manjem broju i kao prosvjetnih radnika, o utjecaju POO na dijete, gdje se na prvom mjestu izdvaja bolja adaptacija djeteta na školu i školske obaveze, njegova samostalnost, stečeni imunitet na određene bolesti, ali i lakše savladavanje školskog gradiva. Drugim riječima, upis u školu i pohađanje nastave čini se da je, prema percepcijama roditelja, za ovu djecu samo nastavak ranijih obaveza i stjecanje novih znanja.

Navedeno je, kroz diskusije, ali i u prezentiranim citatima, potkrijepljeno i upečatljivim primjerima ponašanja djece na času koja prije polaska u školu nisu bila uključena u POO. S tim u vezi, učesnici su posebno podržali realizaciju programa obaveznog uključivanja sve djece u POO u godini pred polazak u školu. S druge strane, manji broj roditelja, vezano za kvalitetu stečenog znanja u POO, imao je neočekivana saznanja, o čemu govori sljedeća tvrdnja:

„...učiteljice u školi imaju problem što djeca neispravno nauče u obdaništu da pišu... veći im je problem kasnije u školama ispravljati

ono što je naučeno pogrešno“ (majka djeteta od 4 godine, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

Navedeni citat, čiji je sadržaj, blago rečeno, nedovoljno razumljiv, posebno u dijelu „da djeca u obdaništu pogrešno nauče da pišu“, čini se da više govori o odnosu školskog učitelja prema djetetu koje raspolaže određenim predznanjem, npr. poznavanjem slova, brojeva, najjednostavnijih matematičkih radnji itd, nego o kvaliteti programa POO. Stoga je, sukladno navedenom, moguće za pretpostaviti da su školski programi za „prvačice“ koncipirani i namijenjeni prvenstveno za djecu koja nemaju ranije stečena određena znanja i vještine, adekvatna onima koja imaju njihovi vršnjaci koji su duži period bili uključeni u POO. U ovako pretpostavljenim okolnostima, možda je djelomično moguće razumjeti citiranu izjavu, budući da nije teško zamisliti probleme s kojima se suočavaju učitelji „prvačića“ u razredu koji je sastavljen od djece čija su prethodna znanja toliko heterogena da se jedan, vjerojatno, mali broj njih, prvi put susreće sa savladavanjem slova, pisanja, sabiranja itd, dok se druga većina, čekajući da oni to nauče, dosađuje. U ovom kontekstu, za očekivati je da će se obaveznim predškolskim odgojem i obrazovanjem za svu djecu u godini pred polazak u školu, navedeni problemi najvećim dijelom prevazići ili bar ublažiti.

STAVOVI RODITELJA O OBAVEZKOM UKLJUČIVANJU DJECE U PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE U GODINI PRED POLAZAK U ŠKOLU

U FBiH uključivanje djece u POO u godini pred polazak u školu je zakonska obaveza, koja je normirana Okvirnim zakonom, kao i važećim zakonima u većini kantona na području FBiH, o čemu je u prethodnim dijelovima ove studije već govoreno. S tim u vezi, neujednačenosti u primjeni ove zakonske

obaveze, posebno u kantonima koji nisu usvojili odgovarajuće zakone ili ih ne primjenjuju, dovodi do situacije da djeca u tim kantonima, pored prisutne diskriminacije, imaju i manje šansi za uspješan početak osnovnoškolskog obrazovanja, što može imati utjecaja na njihov konačni uspjeh na kraju školske godine. To posebno, što se obaveza uključivanja djece u POO u godini pred polazak u školu odnosi na svu djecu s područja određenog kantona koja već nisu obuhvaćena nekim oblikom POO, kao i na djecu koja pohađaju određene privatne predškolske ustanove koje nisu upisane u kantonalni registar predškolskih ustanova, budući da postoji mogućnost da ove predškolske ustanove ne provode obavezni program POO.

Rasprava vođena u fokus grupama o navedenoj temi iskristalizirala je sljedeće stavove učesnika:

„Ja radim kao učiteljica i imala sam priliku da radim prije nego je uvedeno obavezno predškolsko obrazovanje. Imala sam situaciju da dijete pođe u prvi razred, a ne zna sjediti na stolici, ali bukvalno ne zna sjediti na stolici... Ja radim u ruralnoj sredini u kojoj djeca nemaju baš priliku da idu u vrtiće. Ali kako je uvedeno predškolsko obrazovanje, oni se naviknu, socijaliziraju se i lakše je sa njima raditi“ (majka djeteta od 6 godina, javna predškolska ustanova, Zenica).

Navedeni citat možda najbolje govori o opravdanosti obaveznog uključivanja djece u programe POO u godini pred polazak u školu, ali i o pozitivnom utjecaju ovog programa na dijete. S tim u vezi, u navedenom citatu se, pored lakšeg prihvatanja školskih obaveza od strane djeteta, naglašava i djetetova socijalizacija kao osnova za „lakši rad“ učitelja, što se u konkretnom slučaju veže prvenstveno za djecu iz ruralnih sredina, koja su, najvjerojatnije, u najvećem broju i korisnici ovog programa. Također, pored jedinstvene podrške programu za djecu pred polazak u školu, rasprava u fokus grupama

pokazala je i percepcije učesnika o nizu manjkavosti i problema u realizaciji ovog programa:

„Mislim da nije uglavnom dobro organizovano jer je pri školama. Tu djecu treba ubaciti u obdanište i da to budu neke grupe u kojima će djeca nastaviti imati bar dvoje- troje djece koja će s njima ići u razred“ (majka djeteta od 6 godina, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Mislim da treba trajati duže. Mislim da je vremenski kratko“ (majka djece od 3 i 5 godina, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ovaj kanton uopće nema obavezno predškolsko obrazovanje... Nemate čak ni onu malu školu što je prije bilo, tjedan dana u petom mjesecu, kad su se djeca upisivala pa su učiteljice u šestom mjesecu držale male škole“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Mostar).

Svaki od prezentiranih citata vrlo konkretno govori o odnosu kantonalnih vlasti prema POO, čak i u kantonima gdje se obavezni program za djecu pred polazak u školu realizira, pri čemu su sama organizacija, odnosno mjesto provođenja programa, budući da se u većini kantona primjenjuje tzv. mješoviti pristup: predškolska ustanova i/ili osnovna škola, kod jednog broja učesnika potaknuli raspravu o preferiranju na prvom mjestu predškolskih ustanova, s obrazloženjem da je to najbolje za dijete. U istom kontekstu, rezignirana izjava jedne učesnice da u HNK uopće nema obaveznog predškolskog obrazovanja, pa čak ni prije organizirane „male škole“, možda najbolje govori koliki značaj učesnici pridaju provođenju ovog programa.

Druga tema, koja je također potaknula živu raspravu u grupama, odnosila se na različit i nedovoljan broj sati obaveznog uključivanja djece u POO u godini

pred polazak u školu po kantonima, koji se najčešće provodi u trajanju od 150 sati, raspoređenih tijekom cijele godine na fond od dva sata sedmično, što je daleko od prosječnog fonda sati u zemljama EU. Naime, u ovim zemljama prosječni fond sati je 29 sati tjedno, a realizacija programa, zavisno od zemlje, traje jednu godinu, odnosno dvije godine za zemlje gdje obavezni POO počinje kad dijete navršičetiri godine, npr. u Luksemburgu i većini kantona u Švicarskoj. Obavezni POO godinu prije polaska u školu kada dijete napuni pet godina provodi se u Bugarskoj, Grčkoj, Cipru, Latviji, Mađarskoj, Austriji i Poljskoj, a minimalno sedmično trajanje obaveznog POO „kreće se od 16 sati tjedno u Austriji do 27,5 sati tjedno na Cipru“ (Eurydice i Eurostat, 2014:40 i 41).

STAVOVI RODITELJA O POTREBI VEĆE ZASTUPLJENOSTI MUŠKIH ODGAJATELJA U OBLASTI PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Kako je to već rečeno u prethodnom dijelu ovoga istraživanja, stručno osoblje, posebno odgajatelji čine ključnu pretpostavku za kvalitetan POO, pri čemu je zajednička karakteristika, ne samo za BiH nego i za većinu drugih europskih zemalja, da su u ovoj oblasti gotovo u potpunosti zaposlene žene, posebno u dijelu koji se odnosi na njegu i brigu o djeci mlađoj od tri godine. S tim u vezi, raspoloživi podaci pokazuju da jedan, istina manji broj europskih zemalja ima nešto veći postotak zaposlenih muškaraca u predškolskim ustanovama za stariju djecu, koji se kreće između 5% i 7% od ukupnog broja zaposlenih profesionalaca. Te zemlje su Island, Turska i Norveška, pri čemu u Norveškoj muškarci učestvuju s 10% u ukupnom broju zaposlenih odgajatelja. Jedinstven primjer je Danska, gdje su u ukupnom broju zaposlenih asistenata 23% muškarci i 15% u obrazovnom procesu.

Mali broj zaposlenih muškaraca u oblasti POO, s ciljem diverzifikacije radne snage, potaknuo je najrazvijenije europske zemlje: Njemačku, Austriju

i Norvešku na razvijanje posebnih programa usmjerenih ka većem zapošljavanju muškaraca u ovom sektoru. Tako je Njemačka pokrenula nacionalni program „Više muškaraca u centrima POO“, u okviru kojeg predškolske ustanove uključene u njegovu realizaciju istražuju različite načine kako privući muškarce u ovaj sektor: poboljšavanjem imidža zanimanja, podržavanjem muškaraca koji žele postati odgajatelji i stvaranjem novih puteva u ovo zvanje. Austrija je, također, 2008. godine, uvela godišnji „Dan mladića“ na nacionalnom nivou, koji je osmišljen s ciljem promicanja karijera u društvenim naukama među muškarcima, uključujući i područje obrazovanja. Norveška, kako bi povećala broj muškaraca zaposlenih u oblasti POO, koristi postupak tzv. pozitivne diskriminacije prilikom zapošljavanja, dajući prednost muškim kandidatima (Eurydice i Eurostat, 2014:98).

Budući da su u predškolskim ustanovama POO na području FBiH, kao i u svim drugim predškolskim ustanovama u BiH, gotovo u pravilu zaposlene žene, posebno kao odgajateljice, o čemu konkretno govore u ovoj studiji ranije prezentirani pokazatelji, u fokus grupama je vođena rasprava o potrebi zapošljavanja većeg broja muških odgajatelja, koja je iskristalizirala sljedeće stavove učesnika:

„Mislim da bi bilo zanimljivo mom dječaku“ (majka djece od 5 i 2.5 godine, privatna predškolska ustanova, Mostar).

„Bilo bi super da ih je više... Pokazali bi djeci da može biti odgajatelj neko ko je muškarac. Bio bi to fin primjer. Njima bi to od malih nogu postalo normalno, a ne od malih nogu da se uče da Jaca donosi hranu, Lejla čisti itd. U vrtiću su sve tete koje ih odgajaju. Bilo bi super da se to malo promijeni“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Mene su pitali u obdaništu: šta misliš o muškom vaspitaču? Rekla sam da sam oduševljena. Što da ne, pogotovo za dječake, oni nešto prave, popravljaju. Pa i za curice, da imate mušku figuru. Ali, nažalost, nema ih“ (majka djeteta 4 godine, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Kod nas je bio odgajatelj učitelj... Djeca ga obožavaju. On se bolje posveti djetetu nego učiteljica“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Mislim da bi bilo fino da ima i muških odgajatelja jer se neka djeca možda lakše otvaraju, vežu ili neko možda dolazi iz porodice kome je bitno da se sretne s tom muškom figurom, koja mu je bliska“ (majka djeteta 5 godina, javna predškolska ustanova Zenica).

Citirani stavovi, iako prisutni samo kod jednog broja učesnika u fokus grupama, pokazuju da oni zapošljavanje muških odgajatelja u predškolskim ustanovama smatraju potrebnim i u interesu djeteta. S druge strane, određene predrasude prema muškim odgajateljima izrazio je gotovo istovjetan dio učesnika, među kojima je i jedini muškarac, otac, učesnik u radu fokus grupa s roditeljima, o čemu govore sljedeći citati:

„Ja nisam za to... Ne vjerujem da ja mogu svojoj djeci dati 20% koliko im daje njihova mama, zato prenosim to i na tete“ (otac djece od 4 i 6 godina, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Ja dijete ne bih upisala gdje je muški odgajatelj. Jednostavno mi ne uliva povjerenje“ (majka djeteta od 3 godine, privatni predškolska ustanova, Mostar).

„Ja sad ne mogu zamisliti muškog odgajatelja kad dijete ode u wc, šta bi on“ (majka djeteta od 4 godine, javna predškolska ustanova, Zenica).

Na osnovu navedenih citata, ali i cjelokupne rasprave vođene u sve četiri fokus grupe s roditeljima, može se zaključiti da su stavovi roditelja o potrebi većeg zapošljavanja muških odgajatelja podijeljeni. Pri tome se, na osnovu sveobuhvatne analize vođenih rasprava, atmosfere u grupama i sveukupnog mišljenja učesnika, može zaključiti da gotovo zanemarljiva većina, u odnosu na broj onih koji to podržavaju, ne podržava zapošljavanje muških odgajatelja, posebno u dijelu njege i brige o djeci mlađoj od tri godine.

Ipak, bez obzira na blagu prevagu stavova roditelja koji su protiv zapošljavanja muških odgajatelja, cijenimo da bi, po ugledu na druge europske zemlje, trebalo razvijati odgovarajuće programe, s ciljem zapošljavanja većeg broja muškaraca u oblasti POO, pri čemu bi muške odgajatelje trebalo angažirati prvenstveno u radu sa djecom koja su starija od tri godine. Moguće je da bi se time stvorile pretpostavke da roditelji, poslije stečenog iskustva i neposrednog uvida u rad muških odgajatelja sa ovom skupinom djece, promijene svoje stavove, na način da odgajatelje oba spola smatraju makar približno podobnim za rad sa svom djecom, bez obzira na njihovu dob.

STAVOVI O UVOĐENJU ZAKONSKE MOGUĆNOSTI PRUŽANJA USLUGA PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U KUĆI

U većini europskih zemalja, pored organiziranog odgoja i obrazovanja u predškolskim ustanovama, postoji i zakonski normirana mogućnost pružanja usluga POO u kući, uz puno poštivanje normiranih pravila i standarda kvalitete, pri čemu se ove usluge mogu pružati u kući pružatelja usluga

i kući djeteta. U ovom kontekstu, praksa europskih zemalja pokazuje da se ovaj vid pružanja usluga POO najvećim dijelom odvija u kući pružatelja usluga, s tim da pružanje usluga u kući značajan udio u okviru ukupnog POO ima samo u jednom manjem broju europskih zemalja: Belgiji, Danskoj, Njemačkoj, Francuskoj, Finskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu i Islandu i to većinom u dijelu brige za djecu mlađeg uzrasta. Tako je, npr. u Danskoj oko 40% jednogodišnjaka obuhvaćeno uslugama POO u kući, u Francuskoj su to djeca od 0 do tri godine, oko 15%, dok je u Islandu broj djece mlađe od dvije godine koja su obuhvaćena ovim oblikom brige veći od broja djece u predškolskim ustanovama.

Također, u jednom broju zemalja postoji više oblika zakonski reguliranog pružanja usluga POO u kući. Na primjer, u Mađarskoj postoje dva različita sistema, namijenjena različitim dobnim skupinama, koji podliježu različitim propisima vezano za maksimalan broj djece po pružatelju usluga. U Finskoj brigu o djeci pružaju pojedinačne dadilje ili u okviru posebne službe dvije ili tri dadilje. U tri belgijske zajednice postoje razlike u radnom statusu dadilja koje mogu biti nezavisni pružatelji usluga ili povezane s određenom organizacijom za dadilje.

Najčešći vid kvalifikacija za dadilje je završen posebni tečaj za osposobljavanje, koji najčešće traje kratko i zavisno od zemlje do zemlje je različit, od 18 do 300 sati. U istom kontekstu, pojedine zemlje, npr. Njemačka (gdje se trajanje tečajeve za dadilje kreće od 30 do 160 sati), Francuska, Mađarska (trajanje tečaja je 40 sati), Austrija, Poljska, Portugal, Finska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Island i Švicarska, svojim zakonskim propisima, osim tečaja, ne uvjetuju minimalnu kvalifikaciju, dok druge zemlje: Danska, Luksemburg, Malta, Škotska i Norveška, zahtijevaju isti nivo kvalifikacije kao i za zaposlene u ustanovama POO. Mali broj zemalja, među kojima su Irska, Slovačka, Lihtenštajn i Belgija, ne zahtijeva niti minimalne kvalifikacije niti posebno

osposobljavanje za dadilje koje pružaju usluge u kući. Većina zemalja broj djece na jednu dadilju ograničila je na pet do šest, uključujući i vlastitu djecu dadilje (v. Eurydice i Eurostat, 2014:17, 35, 46, 102 i 103).

Od bivših republika SFRJ, tri zemlje imaju zakonski reguliranu mogućnost pružanja usluga POO u kući: Republika Hrvatska, Republika Slovenija i Republika Srbija.

Rasprava u fokus grupama o potrebi uvođenja ovog oblika pružanja usluga u oblasti POO pokazala je sljedeće:

„Mi uopće ne možemo pričati o tome... daleko smo od toga, za jasličku dob to ne bi bilo loše“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Mostar).

„To bi bilo super, porodični ambijent“ (majka djeteta od 2 godine, privatna predškolska ustanova, Mostar).

„Mi to imamo ali nije legalizirano... To je više čuvanje, jer se često dogodi da je to osoba koja uopšte nije educirana za to... To su ona djeca po stanovima 3-10...“ (majka djeteta od 6 godina, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ako bi to legalizirali, osoba koja radi treba biti educirana. Nije mi to tako nešto ni loše. Nije za isključiti“ (majka djeteta od 6 godina, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ja bih to podržala zbog tih teta dadilja ako je zakonski riješeno, a onda ko voli neka izvoli“ (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Zenica).

„To je dobro za roditelje ako rade npr. od 15 do 19h, ne mogu dijete ubaciti u obdanište, a žele da se dijete socijalizuje... Ima roditelja koji rade do 9 ili 10 navečer...” (majka djeteta od 6 godina, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Da mi imamo neke jače sisteme kontrole, onda ok. Mi ne možemo kontrolisati ni privatne vrtiće...” (majka djeteta od 5 godina, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

Citirane izjave, kao i cjelokupna rasprava u sve četiri fokus grupe, upućuju na potrebu zakonskog reguliranja pružanja usluga POO u kući, s tim da je, prema mišljenju većine učesnika, ovaj oblik pružanja usluga posebno prihvatljiv za djecu mlađeg uzrasta. U istom kontekstu, u raspravama je posebno naglašeno da dadilje moraju biti educirane, kao i da sistem odgovarajućeg nadzora vezano za njihov rad i druge uvjete također mora biti na odgovarajućem nivou, kako bi se izbjegle moguće zloupotrebe i obezbijedila puna sigurnost djeteta.

Pozitivnu stranu uvođenja ovakvog zakonskog rješenja jedan broj učesnika vidi u legalizaciji prisutne pojave čuvanja djece u privatnim stanovima, „na crno”, ali i u mogućnosti da roditelji koji rade u večernjim i noćnim satima zbrinu dijete i povjere ga osobi koja ima sve neophodne pretpostavke za pružanje odgovarajuće brige i njege posebno malom djetetu. Pobrojano, zajedno s manjom ponudom od potražnje za uključivanje djece u POO, predstavlja polazne pretpostavke da se, za početak, makar razmisli o ozakonjenju ove mogućnosti, odnosno usvajanju zakona o dadiljama, kako je to, npr. uradila Republika Hrvatska.

FOKUS GRUPE S PROFESIONALCIMA – REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Predškolski odgoj i obrazovanje kao organiziranu društvenu djelatnost danas je nemoguće zamisliti, a pogotovo realizirati bez profesionalaca, posebno odgajatelja, koji kroz svoj svakodnevni rad brinu o njezi, odgoju i obrazovanju djece, većinom uzrasta do šest godina. Navedeni pristup danas je prisutan u svim europskim državama, bez obzira na nivo njihove razvijenosti i ekonomskih mogućnosti. Stoga svaka od tih država ulaganje u POO i zadržavanje stručnog i kompetentnog osoblja, koje je ključna pretpostavka kvalitete POO, smatra nemjerljivo važnim i značajnim.

U istom kontekstu, specifičnost posla kojim se bave profesionalci u oblasti POO karakterizira niz različitih problema, ali i različitost djece o kojoj brinu. To se odnosi ne samo na dob djece, nego i na njihovo socijalno i kulturno porijeklo, porodični status, teškoće u razvoju itd, pa se u tom kontekstu od zaposlenih u POO zahtijeva kontinuirano cjeloživotno učenje i iznalaženje novih pristupa u svakodnevnoj praksi, koji moraju biti u najboljim interesima svakog djeteta pojedinačno. Navedeno također zahtijeva i odgovarajući angažman društva na iznalaženju mogućnosti za kontinuiranu edukaciju profesionalaca, uz poštivanje njihovih neposrednih iskustava i percepcija stečenih u radu s različitim skupinama djece i njihovim roditeljima/starateljima.

Nemjerljivo iskustvo, stručne kompetencije i znanja, protkani svakodnevnim izazovima u poslu koji obavljaju, bili su ključni razlog za opredjeljenje da u ovom dijelu kvalitativnog istraživanja uključimo i profesionalce, posebno odgajatelje, čije će percepcije i stavovi o određenim temama, izneseni tijekom rasprava u fokus grupama, vjerujemo predstavljati dragocjene pokazatelje o aktualnim problemima i odnosu društva prema POO u FBiH. S tim u vezi, kod formiranja sve četiri fokus grupe, koje su, kao i fokus grupe

s roditeljima, organizirane u gradovima: Sarajevo, Tuzla, Zenica i Mostar, korišten je isti kriterij, vezano za odnos broja učesnika javnih i privatnih predškolskih ustanova, ukupan broj učesnika po grupi, uspostavu kontakata s učesnicima, odnosno regrutiranje članova itd, kao i kod formiranja fokus grupa s roditeljima, o čemu je prethodno detaljnije bilo govora.

Također, kod formiranja fokus grupa s profesionalcima, isto kao i kod formiranja fokus grupa s roditeljima, nije bilo moguće ispoštovati spolnu strukturu učesnika, tako da su u sve četiri fokus grupe s profesionalcima učesnice bile isključivo žene, ukupno njih 39, budući da je u fokus grupi iz predškolskih ustanova s područja Zenice uključeno devet osoba. Sastav grupa u odnosu na školsku spremu pokazuje da od ukupno 39 učesnica njih 30 ima VSS, pet VŠS, dok četiri učesnice imaju zvanje magistra.

Struktura učesnica u odnosu na zanimanje, odnosno vrstu posla koji obavljaju u predškolskoj ustanovi je sljedeća: 26 učesnica su odgajateljice, devet učesnica su stručne saradnice i koordinatorice, većinom pedagoginje i logopedice, a četiri učesnice su direktorice predškolskih ustanova. Prosječna životna dob učesnica je 38 godina, s tim da najduži staž u predškolskoj ustanovi u kojoj je trenutno zaposlena, 23 godine, ima direktorica jedne (javne) predškolske ustanove, a najmanji odgajateljica zaposlena u istoj predškolskoj ustanovi, tri mjeseca.

PERCEPCIJE PROFESIONALACA O MOGUĆIM UZROCIMA MALE UKLJUČENOSTI DJECE U NEPOVOLJNOM POLOŽAJU U PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

Djeca u nepovoljnom položaju, npr. djeca koja žive u ruralnim i prigradskim područjima, djeca čiji roditelji/staratelji imaju loše socioekonomske

mogućnosti, djeca nacionalnih manjina, npr. Roma itd, izložena su riziku od postizanja lošijih rezultata u učenju, čak i od prekida osnovnog obrazovanja. Stoga je ovoj djeci, kako bi postigla rezultate koji su adekvatni njihovim osobnim mogućnostima, često potrebna dodatna pomoć, koja se uključivanjem u POO od najranije dobi u većini slučajeva može izbjeći.

Drugim riječima, za ovu skupinu djece rano uključivanje u POO povećava šanse da će, pored smanjene mogućnosti za pojavu socijalne isključenosti, biti uspješna u savladavanju školskog gradiva, ali i daljem obrazovanju. U istom kontekstu i više različitih dokumenata Vijeća Europe naglašava da POO garantira jednak pristup i jednake šanse svoj djeci, neovisno od njihovog socioekonomskog, kulturnog ili jezičkog porijekla. Stoga je, polazeći od najboljih interesa djeteta, poboljšanje pristupačnosti i kvalitete POO uključeno i u Plan europske obrazovne politike (Eurydice i Eurostat, 2014:141).

Budući da je na području FBiH u POO uključen mali broj djece u nepovoljnom položaju, rasprava u fokus grupama pokazala je sljedeće:

„Vrtiće naše ustanove mogu upisati djeca čiji su roditelji zaposleni, to je jedan od kriterija. Ono što je godinama vidljivo jeste da djeca iz područja koja ne pripadaju dijelovima općine i grada, nemaju priliku za upis iz razloga što jedan od naših kriterija prilikom prijema djece jeste da su roditelji zaposleni. Drugo, roditelji koji ne rade nemaju priliku upisati dijete, jer ne mogu platiti vrtić, iako je cijena našeg cjelodnevnog boravka 160 KM. Nas podržava Kanton kao osnivač, i to izade negdje 320 KM... Mreže treba proširiti, trebaju vrtići da dođu i do djece kojima je vrtić jako potreban. Od iduće godine imat ćemo putujući autobus koji smo uspjeli da dobijemo u saradnji sa švicarskim Caritasom. Mi ćemo napraviti raspored tako da ćemo ići u mjesta gdje nema ni škole ni vrtića“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Mala uključenost djece u nepovoljnom položaju prisutna je prije svega, zbog finansija, udaljenosti vrtića“ (stručna saradnica - defektologinja, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ekonomski razlozi su ključni“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Mostar).

„Finansijski razlozi su problem“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Zenica).

„Nezaposlenost roditelja“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Zenica).

Iz navedenih citata može se iščitati da su najčešći razlozi nedovoljne uključenosti, odnosno malog broja djece u nepovoljnim uvjetima uključene u predškolske ustanove: siromaštvo, nepristupačnost i nedovoljan broj predškolskih ustanova u mjestu njihovog življenja. Uz navedeno, ovakvom stanju u FBiH doprinosi i nepostojanje odgovarajućih propisa koji bi jasno definirali kriterije za prepoznavanje djeteta u nepovoljnim uvjetima. Također, i sama izjava jedne od učesnica da je za uključivanje djeteta u POO jedan od uvjeta da su njegovi roditelji zaposleni, govori da se, npr. socioekonomski kriterij tretira gotovo kao privatni problem roditelja, pri čemu se pravo djeteta na predškolski odgoj i obrazovanje stavlja u drugi plan.

Na tragu navedenog je i izneseni podatak da djeca koja su geografski udaljenija od grada, odnosno koja žive u ekonomski i socijalno nerazvijenim područjima, gdje najčešće nema predškolskih ustanova, gotovo i nemaju šanse za rano uključivanje u POO. Š tim u vezi, moguće je i zaključiti da se o ranom uključivanju ovih skupina djece u većini kantona gotovo i ne razmišlja. Izuzetak je možda KS, gdje javna predškolska ustanova „Djeca

Sarajeva“ u septembru 2018. godine planira realizaciju projekta, pod nazivom „Putujući vrtić“, pri čemu je ovaj projekt potpomognut od švicarskog Caritasa, koji će za njegovu realizaciju, pored autobusa, na period od dvije godine obezbijediti vozača i jednog odgajatelja (Dnevni list „Oslobođenje“, 17.01.2018, str. 13).

Rasprava u fokus grupama, uz naprijed navedene percepcije o razlozima malog obuhvata djece u nepovoljnom položaju POO, bila je, istina manjim dijelom, prožeta i sljedećim stavovima:

„Nerazvijena svijest ljudi o značaju predškolskog odgoja i obrazovanja je možda najbitniji razlog male uključenosti djece u nepovoljnom položaju u POO“ (pedagogica/psihologinja, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ja mislim da nekad nije prisutna svijest roditelja. Nekada su roditelji i u finansijskoj mogućnosti, ali jednostavno ne osjećaju potrebu da svoje dijete na taj način uključe. Mislim da ima i toga. Nedovoljna informiranost roditelja o tome šta dijete dobiva prilikom pohađanja jednog vrtića, i mislim da je i to jedna od prepreka u ovom našem slučaju“ (ravnateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„... predrasuda roditelja o predškolskom odgoju, da nije toliko bitan koliko mi znamo da je bitan u životu djeteta“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Mostar).

„...misli da ih u vrtiću samo čuvamo i da ih ona može bolje nečemu naučiti, odgojiti. Roditelji inače misle da djeca uče kod kuće...“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Zenica).

Navedeni citati, ili bolje rečeno percepcije profesionalaca koji su u svakodnevnom kontaktu s roditeljima različitih skupina djece, ukazuju na jedan vrlo osjetljiv segment mogućih uzroka male uključenosti djece u nepovoljnom položaju u POO. Pri tome, nije se teško složiti s onim učesnicima koji su mišljenja da jedan broj roditelja, posebno s nižim nivoom obrazovanja, nema razvijenu svijest o značaju POO za dijete i njegovom utjecaju na mogućnost savladavanja školskih obaveza, kao i na napredak djeteta u daljnjem obrazovanju, ali i njegovom društvenom prilagođavanju. Stoga se može pretpostaviti da ovi roditelji često polaze od sopstvenog iskustva, da ni oni kao djeca nisu bili uključeni u POO, pa je u tom kontekstu, za većinu njih, sasvim normalno da i ne pokušaju poduzeti bilo kakve aktivnosti u iznalaženju mogućnosti da svoje dijete uključe u POO.

Navedeno se posebno odnosi na veliki broj roditelja djece iz ruralnih područja, djece romske manjine, djece koja žive u izrazitom siromaštvu itd. U takvim okolnostima, svako pojedinačno dijete iz pobrojanih skupina može svjesnom odlukom roditelja, što se u stvarnom životu najčešće i događa, biti uskraćeno za mogućnost ranog uključivanja u POO, čak i u slučajevima kad porodica nije u finansijskoj krizi. Za navedeno, točnije za nedovoljno razvijenu svijesti roditelja o značaju ranog uključivanja svakog djeteta, a posebno djeteta u nepovoljnom položaju u POO, najveću odgovornost snosi društvo koje u našim uvjetima ne poduzima gotovo ništa kako bi javnost bila upoznata o značaju i utjecaju POO na dijete i njegovu dobrobit.

RAZLOZI MALOG BROJA UKLJUČENOSTI DJECE RANOG UZRASTA U PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

U FBiH potražnja za uključivanjem posebno djece mlađe od tri godine u POO je veća od ponude što je, s obzirom na kulturne faktore i porodičnu tradiciju

da o njezi djeteta ranog uzrasta, nakon isteka porodijskog odsustva majke, brine neko od članova najuže porodice najčešće baka/nana, na prvi pogled možda iznenađujuće. Međutim, budući da raspoloživi podaci nedvosmisleno govore u prilog navedenom, ovdje se postavljaju pitanja dostupnosti, cijene i kvalitete brige o djeci, od kojih su za naše uvjete prva dva segmenta najvjerovatnije ključni, u prilog čemu govore i sljedeći citati preuzeti iz rasprava u fokus grupama:

„Ja mislim da nema dovoljno jaslica, da je to veći problem. Jaslice se, iskreno, manje isplate jer ide manje djece, a više odgajateljica, nekako su skuplje, a roditelji opet ne mogu toliko platiti koliko zapravo košta ta jedna beba“ (zamjenica ravnateljice i odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Mi sada nemamo razvijenu infrastrukturu da bi mogli primiti više djece, jer jaslice se moraju prostorno prilagoditi djeci... Njima treba... više odgajateljica, ustvari to je jedan od problema. Mislim da je sve više prisutna svijest roditelja da ipak u vrtiće daju i tako malo djecu“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Infrastruktura, odnosno nema dovoljan broj vrtića i namjenskog prostora za mlađu djecu gdje mogu boraviti. Mnogo je veća potražnja nego što to kapaciteti mogu prihvatiti“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„...imamo puno djece jasličkog uzrasta na čekanju. Mislim da ima roditelja koji vjeruju samo vrtiću. Ja sam sad imala više komunikacije sa roditeljima koji dođu i mole za mjesto u vrtiću... Vjeruju nama, mi smo školovani, radimo taj posao i vjeruje samo nama. I on će čekati

koliko treba da dobiju mjesto kod nas“ (odgajateljica i koordinatorka, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Mi trenutno imamo više potražnje za jaslički uzrast nego za predškolski“ (pedagogica/psihologinja, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Potražnja za jaslicama je veća tri puta nego za vrtić“ (rukovodilac pedagoške struke, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Kod nas je veća potražnja za jaslicama“ (odgajateljica u jaslicama, privatna predškolska ustanova, Mostar).

„U Mostaru je problem od 1984. godine što postoje liste čekanja“ (ravnateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Kod nas su jaslice pune i veći je interes. Mi sada imamo čekanje u jaslicama, iako u Zenici ima dovoljno i privatnih i javnih vrtića da se mogu sva djeca roditelja, koji su u potrebi, smjestiti u predškolski odgoj“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Zenica).

Prezentirani izvodi iz diskusija govore da su učesnice pokazale visok stupanj kritičnosti i objektivnog pristupa stvarnom stanju, obrazlažući razloge male uključenosti djece ranog uzrasta, do tri godine, u POO. U ovom kontekstu, pored objektivnih razloga, npr. nerazvijena infrastruktura, nepostojanje odgovarajućeg prostora namjenski prilagođenog mlađoj djeci, nedovoljan broj odgajateljica/odgajatelja itd, učesnice su istakle i jedan broj gotovo subjektivnih razloga, kao što su: isplativost, više prostora po djetetu, manje odgojne grupe, angažman većeg broja odgajatelja itd, što se posebno odnosi na privatne predškolske ustanove koje su mahom financirane od roditeljskih uplata.

Uz navedene, učesnice su istakle i druge razloge koji se većinom odnose na osobnu odluku roditelja da li će dijete uključiti u POO, od kojih izdvajamo:

„Boravak u kolektivu izaziva kolektivne bolesti... Roditeljima je jako teško prihvatiti da dijete to mora proći. Ako dijete to ne prođe do 3 godine, proći će od 3 do 6, ako ne prođe do 6, proći će u osnovnoj školi“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Roditelji jednostavno smatraju da su djeca suviše mala i ustvari dovode dijete samo oni koji moraju, jer se boje prehlada, boje se virusa, boje se apsolutno svega za to maleno dijete... Iskreno, mislim da je glavni problem strah roditelja i da oni dijete upisuju u vrtić kada moraju, kada nemaju više nikog da im dijete pripazi, pričuva, ili kad se već pripremaju za školu pa da bi se adaptiralo, ali radije će naći neke druge solucije kada je u pitanju manje dijete“ (stručna saradnica - logopedica, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ja mislim da se ljudi koji imaju manju djecu snađu, tipa dadilja, baka ili neka druga čuvarica djeteta. Isto tako, kapacitet u jaslicama u cijelom gradu Mostaru je jako mali. Mi imamo, u našoj ustanovi, 18 skupina, a od toga su samo 4 jaslčke“ (pedagogica, javna predškolska ustanova, Mostar).

Navedeni citati pokazuju drugačije, gotovo oprečne razloge u odnosu na prethodno navedene, vezano za mali broj djece mlađe od tri godine koja su uključena u POO. U ovom kontekstu, kao jedan od najčešćih razloga učesnice su navele strah roditelja od mogućnosti da će dijete u jaslicama, gdje je u neposrednom kontaktu s drugom djecom, biti u većoj mjeri izloženo obolijevanju od prenosivih dječjih bolesti, posebno respiratornih infekcija, nego ako boravi u kućnom, najčešće porodičnom ambijentu. S tim u vezi,

određenu pažnju skreću i sljedeća osobna iskustva, odnosno stavovi pojedinih učesnica:

„Ja svoju djecu nisam dala tako male u vrtić, jer me jako bilo strah za dijete, tako da razumijem te roditelje, taj neki period zdravstvene adaptacije i smatram da fizički kontakt nije dovoljan. Jedan, najviše dva odgajatelja u grupi, nisu dovoljna da se posvete svakom djetetu... Ovaj mali uzrast ne zna reći šta je bilo, kako je bilo, postoji i neko nepovjerenje, onda je lakše povjeriti dijete jednoj osobi u koju smo sigurni“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ja smatram da djeca do treće godine trebaju biti kod svoje kuće, sa svojim roditeljima, prvenstveno sa mamom ili starateljima koji se brinu o njima jer tako se stvaraju jako važne veze, a poslije treće godine nije kasno za socijalizaciju s ostalom djecom“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Zenica).

Zajedničko za navedene citate, uz činjenicu da su obje učesnice/odgajateljice zaposlene u privatnim predškolskim ustanovama, jeste mišljenje da dijete mlađe od tri godine ne bi trebalo uključivati u POO. U istom kontekstu, ovdje treba istaći mišljenje jedne od njih, temeljeno na osobnom iskustvu, da mali broj odgajatelja/odgajateljica u jasličkim grupama ne pruža mogućnost individualnog pristupa djeci, što pouzdano može imati utjecaja na odluku određenog broja roditelja da dijete mlađe od tri godine uključe u POO. Također, i mišljenje druge odgajateljice, da dijete mlađe od tri godine ne bi trebalo uključivati u POO, koje je obrazložila uvjerenjem da rano djetinjstvo predstavlja najosjetljiviji period u kome dijete i roditelji uspostavljaju posebnu bliskosti i uzajamnu vezanost, koja se višesatnim boravkom djeteta van porodičnog okruženja može poremetiti, djelomično je zasnovano na postavkama teorije bliskosti (*Attachment theory*), kojoj se danas pridaje sve veći značaj.

Ovakav pristup, koji možda i jeste u najboljim interesima djeteta, danas u stvarnom životu gotovo da i nije prisutan, budući da je teško i zamisliti mogućnost da svi roditelji budu kontinuirano uz dijete do njegove treće godine života, o čemu posebno govore i različiti međunarodni dokumenti, među kojima je i Opći Komentar broj 7 u kome se navodi: „Mala djeca su društveni akteri čiji opstanak, dobrobit i razvoj zavise od bliskih odnosa s drugima, na kojima se izgrađuju. Ovi odnosi se, uglavnom, uspostavljaju s malim brojem ključnih ljudi, najčešće roditeljima, članovima šire porodice i vršnjacima, kao i starateljima i drugim stručnim radnicima s kojima se sreću u ranom djetinjstvu“ (čl. 8).

Navedeni citat jasno pokazuje da pored roditelja, bliske odnose malo djeteta treba uspostaviti i s drugim za njega bitnim osobama, što su u ovom konkretnom slučaju odgajatelji/odgajateljice. Pri tome ne treba zaboraviti da njega i briga o malom djetetu nije samo profesionalna obaveza odgajatelja, budući da je nemoguće zamisliti osobu/profesionalca koja se, pored opredjeljenja za ovaj poziv, brine o djeci bez emocija, topline, nježnosti itd. S tim u vezi, u istom dokumentu nalaže se i obaveza državama „da u svakom trenutku teže obezbijediti programe kojima se dopunjava uloga roditelja i koji se, koliko god je to moguće, osmišljavaju zajedno s roditeljima, uključujući međusobnu aktivnu suradnju roditelja, stručnih osoba i drugih u razvijanju djetetovih osobnosti, talenata, mentalnih i tjelesnih sposobnosti do njihovih krajnjih granica“ (čl. 29. toč. b).

STAVOVI PROFESIONALACA O FINANCIRANJU PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA I CIJENI KOJU PLAĆAJU RODITELJI

Ulaganja u POO predstavljaju važnu kariku u stvaranju pretpostavki za kvalitetne programe i njihovu dostupnost za svu djecu. Ta ulaganja, koja mogu

biti iz javnih ili privatnih izvora, u FBiH su različita od kantona do kantona i zavise od osnivača ustanove koji preuzima i najveći dio finansijskih obaveza. Budući da su od deset kantona na području FBiH u devet kantona, izuzetak je Kanton Sarajevo, osnivači javnih predškolskih ustanova jedinice lokalne samouprave, jasno je da kvaliteta POO u ovim sredinama zavisi od finansijske moći određene općine. Drugim riječima, što je općina siromašnija ona izdvaja manje sredstava za POO, tako da troškove korištenja usluga u predškolskim ustanovama dobrim dijelom snose roditelji. Ovakvo stanje i odnos društva prema POO neminovno se odražava i na broj djece uključene u predškolske ustanove na području FBiH, što može imati za posljedicu da će u budućnosti, usljed sveopćeg siromaštva, njihov broj, posebno u nerazvijenim sredinama, biti još manji.

Navedenim odnosom društva, pored diskriminacije djece iz siromašnih porodica, krši se i pravo normirano u čl. 3. Okvirnog zakona o obavezi nadležnih organa vlasti da za svu djecu osiguraju odgoj i obrazovanje pod jednakim uvjetima. S druge strane, činjenica da se privatne predškolske ustanove najvećim dijelom financiraju iz sredstava koje im na ime naknada za boravak djeteta plaćaju roditelji, također, produbljuje jaz i diskriminaciju, ne samo između javnih i privatnih predškolskih ustanova, nego i u okviru privatnih predškolskih ustanova, budući da se jedan dio njih, prvenstveno one koje su formirane u okviru vjerskih zajednica, financira putem različitih donacija. Rasprava o ovoj temi vođena u fokus grupama pokazala je sljedeće:

„Cijena boravka koju plaćaju roditelji je 160 KM, a poludnevnog 140 KM... Naš kanton finansira 50%. Pošto smo mi institucija čiji je osnivač kanton, oni određuju cijenu. Mi plaćamo struju kao industrija. Isto tako i grijanje. Vi imate da plaćate PDV na igračke. To su sve stvari koje nemaju nikakve veze“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Mislim da je ova cijena koja je sad trenutno u javnoj ustanovi nešto što neće dugo ići prema gore. Prije tri godine u januaru smo podigli na 160 KM i mislim da je to neka granica gdje ne bi trebalo ići više, sad u ovakvoj situaciji“ (rukovodilac pedagoške struke, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„...cijena jedne javne ustanove za brigu o djetetu trebala bi biti najniža moguća na kugli zemaljskoj. Međutim, da osnivač ne pokriva sve troškove, mi bismo bili prinuđeni da kroz ovaj cijeli poslijeratni period dođemo do neke cijene koja iznosi 6, 7 KM dnevno. Znači 160 KM. Cijena je kod nas različita po programima, ali je cijena, cijena. Cijena je ono čime se mi ne hvalimo. Na primjer, jaslice, niža je cijena za 10 KM, 150 KM, vrtić je 160 KM“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„U gradskim vrtićima se sedam godina nije mijenjala cijena vrtića, ali je život otišao, porasle cijene. Ja privatnim vrtićima skidam kapu kako su uopšte opstali. Ako ćete poštovati ono sve što stvarno treba te poštovati, od higijenskih standarda, kontrole hrane“ (ravnateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„...poludnevni boravak je 120 KM“ (pedagogica, javna predškolska ustanova, Mostar).

Citirane izjave učesnica pokazuju da je cijena boravka djeteta u javnim predškolskim ustanovama, koju plaćaju roditelji na području četiri istraživane sredine, u prosjeku 160 KM za cjelodnevni boravak djeteta. Isto se, prema podacima dobijenim neposrednim kontaktima s jednim brojem zaposlenih u drugim javnim predškolskim ustanovama, odnosi i na većinu kantona u FBiH. Pri tome je ova cijena, ukoliko je dijete korisnik jaslica, u većini kantona

nešto veća od cijene za djecu korisnike vrtića, iako ima i suprotnih slučajeva, npr. u ZDK. U istom kontekstu, rasprava u fokus grupama, o čemu govore i prezentirani citati, pokazala je da zaposleni u POO, iako najvjerojatnije nezadovoljni visinom plata, smatraju da su aktualne cijene koje plaćaju roditelji „nešto što dugo neće ići prema gore.“ Očito da su ovakvi stavovi učesnica zasnovani na osobnom uvidu i iskustvu vezano za materijalni status porodica čija su djeca korisnici usluga POO, o čemu možda najkonkretnije govori citirana izjava jedne od učesnica: „Cijena je ono čime se mi ne hvalimo.“

Rasprava u fokus grupama, vođena o načinu financiranja i visini cijene koju plaćaju roditelji u privatnim predškolskim ustanovama pokazala je sljedeće:

„Kod nas 60% naše djece subvencionira Caritas na ovaj ili onaj način, različito od potreba roditelja. Cijena za jedno dijete, ako roditelj plaća 100 % je 250 KM, cijena za dvoje djece je umanjena za 20 %, znači dvoje djece je 400 KM, treće dijete iz obitelji je besplatno“ (ravnateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Naša cijena je veća, ali naši roditelji ne donose ništa, sve je naše, od presvlake pa dalje, ali smo recimo prinuđeni da recikliramo. To je ispalo sjajno jer su naše radionice pune šašavih stvari, i konzervi i toalet papira“ (direktorica, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Mi, privatni, moramo povećati cijenu jer državne vrtiće subvencioniraju. Mi se 100% samofinansiramo“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Kod nas... su jaslice skuplje. Jer, smatramo da tu treba puno više da ulažemo ... smatramo da nema cijene kojom se vrtić može platiti.

160 KM je malo ... mi smo uslovljeni roditeljima kojima bi sve skuplje bilo skupo. I onda, nažalost, imali bismo još manji broj djece“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Zenica).

„Roditelji kada vide da je cijena dana 4 KM, kad im se na taj način kaže, malo zastanu i kažu, pa stvarno jeste u redu“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Mostar).

Iz citiranih izjava se već na prvi pogled uočava razlika između javnih i privatnih predškolskih ustanova i to kako u načinu financiranja, tako i u visini cijene koju plaćaju roditelji čija su djeca uključena u POO. Također, ovdje dodatnu pažnju skreće i podatak, koji vrlo konkretno govori o razlikama u načinu financiranja između samih privatnih predškolskih ustanova, ali i visini cijene koju plaćaju roditelji u tim ustanovama. To se u ovom slučaju odnosi na privatnu ustanovu koju, pored cijene koju plaćaju roditelji, sufinancira i vjersko humanitarno udruženje Caritas, kako je to navedeno u prezentiranom citatu. S tim u vezi i gradacija cijene koju plaćaju roditelji, zavisno od socioekonomskih mogućnosti, ali i broja djece iz iste porodice, iako je kad su u pitanju jedno ili dvoje djece iz iste porodice veća nego u javnim ustanovama, u ovoj predškolskoj ustanovi je očekivana s obzirom na osnivača.

Zajednička karakteristika za sve privatne predškolske ustanove, iskristalizirana tijekom rasprava u fokus grupama, jeste da su u pravilu u ovim ustanovama cijene koje plaćaju roditelji veće nego u javnim predškolskim ustanovama. Ovaj podatak je očekivan, s obzirom da se privatne predškolske ustanove samofinanciraju, tako da su kod većine njih jedini izvor prihoda sredstva koja uplaćuju roditelji. S druge strane, rasprava u fokus grupama pokazala je i da većina privatnih predškolskih ustanova nastoji cijenu koju plaćaju roditelji, koliko je to najviše moguće, zadržati približno cijeni koju roditelji plaćaju za korištenje usluga POO u javnim predškolskim ustanovama.

Navedeno stanje i odnos društva prema privatnim predškolskim ustanovama dovodi ove ustanove u podređen i nezavidan položaj, budući da bi neophodno povećanje cijene usluga, uzrokovano posebno kontinuiranim rastom troškova, moglo dovesti do smanjenja interesa/mogućnosti roditelja za uključivanje djece u njihove programe. To bi najvjerojatnije imalo dalekosežne posljedice za djecu, ali bi se isto tako, u slučaju zadržavanja istog nivoa cijena, mogla dovesti u pitanje i kvaliteta POO u ovim predškolskim ustanovama na području FBiH.

Diskusija u fokus grupama o načinu financiranja i cijeni koju plaćaju roditelji za usluge POO, potakla je raspravu i o pitanju rane uključenosti osjetljivih grupa djece u POO, kao i o pitanju uvođenja diferencirane cijene koju plaćaju roditelji, u zavisnosti od imovinskog stanja, odnosno materijalnih mogućnosti porodice. U vezi s navedenim, posebno iz dijela rasprave o pitanju rane uključenost djece u nepovoljnom položaju u POO, odnosno djece koja pripadaju osjetljivim grupama, izdvajamo sljedeće percepcije:

„Djeca s posebnim potrebama su subvencionirana od strane Caritasa, djeca gdje radi jedan roditelj su subvencionirana, djeca svih naših djelatnika su opet isto tako subvencionirana, a ako je dijete u bolnici ili ako je jedan od roditelja u bolnici, potkrijepljeno sa medicinskom dokumentacijom i za njih je isto subvencionirano“ (ravnateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Od naših 2.800 djece samo ih 100 ima subvenciju. Ima da se umanjuje 30, 50 i 100 %, ali to je vrlo mali broj, možda 10 % djece“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Imamo jedan program, na koji smo izuzetno ponosni, to je program vrtić Leptir, dva puta sedmično, upravo za socijalne kategorije,

koji to ne mogu platiti, 2,5 sata boravka u vrtiću, dva puta sedmično, učenje engleskog jezika i posjeta logopeda košta 30 KM. Međutim, naši ljudi još uvijek nemaju tu snagu da dođu i kažu treba nam taj program iz tog i tog razloga. Mi ne tražimo nikakvu potvrdu da je neko u potrebi da plati nižu cijenu. Tako da te djece iz tog programa nema baš puno“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Besplatno upisane djece koja dolaze iz osjetljivih porodica nema, sem ovaj obavezan vid“ (stručna saradnica defektologinja, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Pružamo drugima podršku na sve moguće načine. Ne pričamo o tome. To se ne priča. Roditelji se sami optereće, htijući da nama pomognu i djeci za koju pretpostavimo da su u socijalnoj potrebi, ali se o tome ne priča“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Nama roditelji ne pomažu ništa, osim blagajne koju obezbijede djeci i presvlake koju donose“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Zenica).

„Djeci u nepovoljnom položaju niko ne pomaže. U načelu, ispade da drugi roditelji plaćaju boravak za tu djecu, a da ih niko nije pitao... Mislim da nije korektno što nije osmišljen nikakav oblik financiranja, što se nisu sjetili da im plate, a ne samo da pošalju paketić za socijalno ugrožene“ (ravnateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

Citirana iskustva učesnica možda najbolje govore o problemima i preprekama ranog uključivanja osjetljivih grupa djece u POO. Čini se da za ovu djecu, ukoliko je neko od njih i uključeno u POO, puno razumijevanje imaju samo zaposleni u predškolskim ustanovama i roditelji „tipične“ djece. Jasno

je da oni zajedno nastoje pomoći, posebno na način da prema svojoj djeci koja su u određenoj odgojnoj grupi imaju isti pristup/tretman, pri čemu roditelji „tipične“ djece najčešće solidarno snose troškove za vanredne izdatke, npr. izleti, nabavka određenog materijala i sl, za djecu u nepovoljnom položaju. Na ovaj način zaposleni i roditelji zapravo žele, u što je moguće većoj mjeri, izbjeći diskriminaciju među djecom, istovremeno ih učeći prosocijalnom ponašanju.

S druge strane, iako zakonski propisi normiraju obavezu sufinansiranja troškova POO za različite skupine djece u nepovoljnom položaju od određenih institucija vlasti, u praksi se to, većinom zbog ograničenih financijskih sredstava, gotovo i ne primjenjuje. U prilog navedenom najkonkretnije govori i citirana izjava jedne od učesnica: da je u KS od ukupno 2.800 djece, koja su uključena u POO, samo oko 10% njih obuhvaćeno nekim oblikom subvencija. Ovakvo stanje istovremeno upućuje i na zaključak da su djeca iz osjetljivih skupina na području FBiH u veoma malom broju uključena u POO.

U istom kontekstu, tijekom rasprava u fokus grupama pokrenuto je i pitanje o potrebi uvođenja diferencirane cijene koju plaćaju roditelji, zavisno od prihoda porodice, što je uobičajena praksa prilikom određivanja popusta na cijenu, s tim da se u nekim europskim zemljama, npr. Latviji, Mađarskoj i Slovačkoj, djeci iz siromašnih obitelji koja pohađaju POO nude i besplatni obroci (Eurydice i Eurostat, 2014:87):

„Ja mislim da bi roditelji trebali plaćati vrtić onoliko koliko imaju. Ako su oba roditelja zaposlena i imaju dobra primanja, onda plaćaju po toj nekoj skali, a oni koji imaju manja primanja, plaćaju manje“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„To može u uređenoj državi. Imate i roditelje koji napišu nezaposlen otac, a rade i jedno i drugo. Kako ćete vi danas kod nas utvrditi

koliko ko treba da plati, a subvencije nema. Takve roditelje bi neko trebao subvencionirati, kao što je centar za socijalni rad ili neke državne institucije, kantonalne“ (rukovodilac pedagoške struke, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Problem je što je recimo u vrtiću, u centru grada, gdje su oba roditelja zaposlena i imaju platu npr. po 5.000 KM, ista cijena kao i nekome iz Ilijaša, gdje je plata oba roditelja ukupno 1.200 KM“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„U Zagrebu je nedavno bio taj zakon, svi su ga bombardirali, ali on je prošao. Dakle, vi donesete vaše platne liste i po tome se određuje cijena. Nije pošteno da neko ko ima normalnu platu i neki visoki državnik, direktor plaćaju istu cijenu“ (ravnateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Vrlo je teško utvrditi pravo materijalno stanje roditelja. Evo, imali smo situaciju da najveća primanja imaju roditelji koji su prijavljeni na birou... Na današnjem vremenu je to vrlo teško utvrditi“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Zenica).

Navedeni citati upućuju na zaključak da učesnici, iako u većini podržavaju uvođenje diferencirane cijene koju plaćaju roditelji i ocjenjuju to kao pravedno rješenje, pokazuju određenu skepsu u mogućnost provođenja diferenciranog plaćanja u praksi. Po njima, budući da cijeli društveni sistem u našim uvjetima veoma loše funkcionira, u praksi bi se najvjerojatnije moglo dogoditi da neki roditelji, koji raspolažu većim finansijskim sredstvima, plaćaju manju cijenu od onih koji ne kalkuliraju i koji stanje svojih finansijskih mogućnosti prikazuju objektivno. U ovom kontekstu, čini se da sljedeći

stavovi učesnika pokazuju ne samo dosta konfuzno stanje, nego i neriješen status POO u oblasti financiranja:

„Cijeli ovaj sustav ne valja. Nema veze javni ili privatni. Ako pružaš iste uvjete i zadovoljavaš sve, onda nema veze, treba te društvo financirati. To je novac od poreza roditelja. Problem u našem društvu je što niko ne shvaća da je to sve naš novac. Tako da mislim da cijeli sustav financiranja ne valja“ (ravnateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Ja bih stvarno da vrtić bude besplatan za svu djecu. Jer, to je prvi stepen obrazovanja i da sva djeca mogu besplatno doći, bez degradacije, bez potcjenjivanja i ocjenjivanja, da mi imamo svoje plate, onako kako se to plaća svugdje u svijetu, a da sva djeca imaju priliku da budu u vrtiću“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Zenica).

Prezentirani citati, čini se, pokazuju prisutnu gorčinu kod većine zaposlenih u POO, uzrokovanu, pored velike odgovornosti i napornog rada, malim plaćama i neizvjesnošću koja prati financiranje ove oblasti, posebno u privatnim predškolskim ustanovama. S tim u vezi, na osnovu rasprava u fokus grupama, može se steći dojam da borba za svako dijete za jedan broj ovih ustanova predstavlja svakodnevnicu, budući da njihov opstanak zavisi isključivo od uplata roditelja. S druge strane, svijest društva o pristupačnosti i ranom uključivanju sve djece u POO, što je za njih od nemjerljive važnosti, čini se da u BiH gotovo i ne postoji, budući da ne samo podaci prezentirani u ovom radu, nego i iskustva učesnica govore da su djeca čiji su roditelji lošeg imovinskog stanja u veoma malom broju uključena u POO. U istom kontekstu, izjave pojedinih učesnica da POO za svu djecu treba biti besplatan, najvjerojatnije izrečene s najboljim namjerama, zvuče gotovo utopistički, budući da i najbogatije europske zemlje imaju izrazito mali broj djece

uključene u POO čiji su roditelji u potpunosti oslobođeni plaćanja usluga. Jednom riječju, u našim uvjetima čini se da bi dosljedna primjena zakona, koji posebno štite pravo djeteta u nepovoljnom položaju, bilo i najpravednije rješenje za svu djecu.

Ovdje također treba istaći i da u svim europskim zemljama, izuzev Latvije, Litve i Rumunije, roditelji plaćaju korištenje usluga POO za mlađu djecu, pri čemu u većini zemalja u pružanju usluga ovoj skupini djece prevladava privatni (samofinancirajući) sektor. Sufinanciranje POO od roditelja za sve dodatne skupine djece prisutno je u Danskoj, Njemačkoj, Estoniji, Hrvatskoj, Sloveniji, Islandu, Turskoj i Norveškoj.

Pri tome, većina zemalja nudi smanjenje cijena ili oslobađanje od plaćanja u skladu sa zakonom utvrđenim kriterijima. Najčešće se koriste kriteriji temeljeni na potrebama, potom kriterij broja djece u porodici, koji je jedan od najčešćih. Također, u većini europskih zemalja cijene usluga POO su različite u zavisnosti od dobnog uzrasta djeteta, što znači da su u pravilu cijene za djecu mlađeg uzrasta veće zbog većeg broja osoblja na manje grupe djece. Ciljana pomoć za roditelje, u smislu smanjenja cijena usluga POO, prisutna je i putem poreznih olakšica, subvencija ili vaučera. U istom kontekstu, usluge POO se ne naplaćuju za djecu starije dobi, posljednju godinu ili dvije godine prije polaska u školu u najvećem broju europskih zemalja (Eurydice i Eurostat, 2014:14, 87, 88 i 89).

Sličan zaključak proizlazi ne samo iz prezentiranih stavova učesnica, nego i iz analize odgovarajućih odredaba nadležnog zakonodavstva vezano za način financiranja POO, tako da razlog sveukupno lošeg stanja u POO treba tražiti u nepoštivanju zakona iz ove oblasti, samovolji kantonalnih vlasti, posebno u dijelu nedonošenja i neprimjenjivanja odgovarajućih zakona, zbog čega zapravo ne snose bilo kakvu odgovornost. S tim u vezi, pored

dosljedne primjene važećih zakona i poduzetih mjera za usvajanje zakona u kantonima gdje oni nisu doneseni, u svim kantonima trebalo bi utvrditi i obavezu različitih nivoa vlasti u financiranju POO.

Također, po ugledu na druge europske zemlje, u odgovarajuće zakonodavstvo bilo bi neophodno uvesti obavezu da se prihodi porodice uzimaju kao kriterij kod određivanja cijene korištenja usluga POO koju plaćaju roditelji, što podržavaju i svi učesnici u fokus grupama. Ti kriteriji trebaju biti jasni i ne smiju se razlikovati od kantona do kantona. Jednom riječju, oni zahtijevaju uspostavu klizne skale s različitim iznosima koje plaćaju roditelji, zavisno od različitih raspona prihoda koji su u skali utvrđeni.

PRIMJENA I POŠTIVANJE PEDAGOŠKIH STANDARDA O BROJU DJECE U ODGOJNIM GRUPAMA I BROJU ODGAJATELJA U ODNOSU NA ODGOJNE GRUPE

U većini kantona na području FBiH postoje propisi koji normiraju maksimalni broj djece u odgojnim grupama, kao i broj odgajatelja u odnosu na određenu vrstu odgojne grupe. Tako su, npr, prema odredbama Pedagoških standarda i normativa za POO KS, djeca od jedne do tri godine razvrstana u četiri odgojne grupe: a) uzrast djeteta od šest mjeseci do jedne godine; b) uzrast djeteta 1 – 2 godine; c) uzrast djeteta 2 – 3 godine; d) mješovita grupa (uzrast od šest mjeseci do tri godine).

Broj djece u ovim grupama normiran je tako da je za svaku odgojnu grupu, zavisno od uzrasta djece, utvrđena određena skala u smislu optimalnog, minimalnog i maksimalnog broja djece u odgojnim grupama. S tim u vezi, normirano je da odgojnu grupu uzrasta od šest mjeseci do jedne godine života optimalno čini 12 djece (minimum: 10; maksimum: 14). Po istom

principu normiran je i broj djece za tri preostale odgojne grupe: djeca 1 – 2 godine (optimum: 14; minimum: 12; maksimum: 18); djeca 2 – 3 godine (optimum: 16; minimum: 14; maksimum: 18); mješovita grupa (optimum: 13; minimum: 11; maksimum: 17).

Isti princip primjenjuje se kod normiranja broja djece starije od tri godine po odgojnim grupama, koji uporedo s povećanjem dobnog uzrasta djeteta raste u okviru tri naveden skale, pri čemu se broj djece u svim odgojnim grupama smanjuje za dvoje u slučaju uključivanja djeteta s teškoćama u razvoju. U istom kontekstu, broj radnika po odgojnim grupama je dva (odgajatelj ili medicinska sestra ili dvije medicinske sestre za odgojne grupe od šest mjeseci do tri godine, te dva odgajatelja za odgojne grupe starije od tri godine za cjelodnevni boravak, 10 – 11 sati).²¹

Percepcije profesionalaca/učesnica u fokus grupama, posebno o broju djece u odgojnim grupama i broju odgajatelja u odnosu na odgojne grupe, su sljedeće:

„Od 6 mjeseci do 3 godine 17 djece. Dva odgajatelja i medicinska sestra“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„...mi u ustanovi imamo veliki broj djece s poteškoćama u razvoju i onda smo sada u svakoj grupi smanjili za dvoje djece i primili jedno ili dvoje djece s poteškoćama u razvoju“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Djeca s poteškoćama su na poludnevnom“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

21 V. čl. 14. i čl. 15. Pedagoških standarda i normativa za POO KS.

„U zavisnosti od uzrasta, gdje su mlađa djeca, tu je 25, a stariji uzrasti od 27 do 30 djece sa po dva odgajatelja“ (odgajateljica i koordinatorica, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„U mlađoj jasličkoj grupi to je 12 djece, poslije ide 16, starija jaslička grupa, maksimalan broj 24. Srednja vrtićka grupa je 26, isto kao i starija. Ni jedan kanton nema jednak broj. Ja mislim da Sarajevo ima 28 kao maksimalan broj“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„...imamo grupe koje su 24 djece, po normativima, i još troje djece s posebnim potrebama. Sada zamislite dan sa tom djecom Problem kod nas je jedan odgajatelj do dolaska drugog odgajatelja, i to se poklapa, a poslije podne neka od te djece su još uvijek prisutna. Kako organizovati, obezbijediti, tu mi imamo problem“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„...jaslička može primiti 12 djece. Mješovite 27, 26“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Grupe starijih uzrasta od 26 do 28“ (ravnateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Dvoje na jednu grupu. Zdravstvena djelatnica i odgajateljica u jaslicama“ (pedagogica, javna predškolska ustanova, Mostar).

Citirane izjave pokazuju da je broj djece do tri godine u odgojnim grupama u javnim predškolskim ustanovama neujednačen, kreće se u rasponu od 12 (Zenica) do 25 (Tuzla) djece u jednoj odgojnoj grupi, pri čemu s jednom grupom, u većini, rade dvije odgajateljice i jedna medicinska sestra. Stanje

u odgojnim grupama s djecom starijom od tri godine, u smislu broja djece u odgojnim grupama, koje u prosjeku imaju oko 26 djece u jednoj grupi, nešto je drugačije. Ovo posebno zbog uključivanja djece s teškoćama u razvoju, gdje se u pojedinim predškolskim ustanovama, npr. u Zenici, ne pridržavaju uvijek zakonskih kriterija o smanjenju broja „tipične“ djece u zavisnosti od broja djece s teškoćama u razvoju koja su uključena u odgojne grupe.

Diskusije vođene u svim fokus grupama s profesionalcima, kao i prezentirani citati, što također potvrđuju i percepcije učesnika u fokus grupama s roditeljima, pokazuju da zbog malog broja odgajatelja, veliki broj predškolskih ustanova praktikuje „poklapanja“. To podrazumijeva vremenskih prostor od nekoliko, najčešće prijepodnevnih sati, kad s odgojnim grupama radi samo jedna odgajateljica, budući da se druga odgajateljica uključuje kasnije, najčešće oko 11 sati prije podne. Ovo se događa zbog činjenice da u javnim predškolskim ustanovama radno vrijeme odgajatelja traje šest sati.

Navedeno stanje otvara prostor za donošenje zaključka da je u javnim predškolskim ustanovama na području FBiH, čak i u slučaju doslovnog poštivanja pedagoških standarda, broj odgajatelja za odgojne grupe djece jasličkog uzrasta daleko manji nego u drugim europskim zemljama, o čemu je u prethodnim dijelovima ovog rada opširno govoreno.

Najstrožiji standardi za malu djecu u okviru europskih zemalja primjenjuju se u Irskoj, Litvi i Malti, gdje jedan odgajatelj brine maksimalno o troje djece mlađe od tri godine, što je u ovom radu ranije navedeno, dok je u Norveškoj maksimalan broj djece mlađe od tri godine po jednom odgajatelju devet, pri čemu nije uključeno osoblje za njegu, što znači da je ukupan broj djece po odrasloj osobi niži. Maksimalno dopušten broj djece po odgajatelju u većini zemalja se udvostručuje kad djeca napune tri godine, iako je

u jednom broju zemalja, npr. Finska i Ujedinjeno Kraljevstvo, u godini pred polazak u školu broj djece na jednog odgajatelja i dalje manji od deset.

Osim razlika vezanih za broj djece po jednom odgajatelju, u okviru europskih zemalja postoje razlike i u maksimalnom broju djece u odgojnim grupama, posebno za djecu mlađu od tri godine. Taj broj se kreće u rasponu od pet ili šest djece npr. u Hrvatskoj, do 26 djece u Sjevernoj Irskoj, s tim da se održi omjer osoblja/djece 1:3. Navedene razlike, vezane za broj djece mlađeg uzrasta u odgojnim grupama, u većini europskih zemalja gotovo nestaju kod formiranja odgojnih grupa petogodišnjaka, gdje je maksimalna veličina odgojne grupe između 20 i 30 djece (Eurydice i Eurostat, 2014:43), što odgovara pedagoškim standardima vezanim za formiranje odgojnih grupa sastavljenih od petogodišnjaka u većini kantona FBiH.

Za razliku od javnih predškolskih ustanova koje se, u cjelini gledano, najvjerojatnije zbog velike potražnje, ne pridržavaju odgovarajućih standarda vezano za broj djece u grupama, ali i broj odgajatelja u odnosu na odgojne grupe, diskusija u fokus grupama o stanju u privatnim predškolskim ustanovama je pokazala sljedeće:

„...svaka odgajateljica ima pomoć asistenta, od 9 do 10 u svim grupama gdje imamo djecu s posebnim potrebama, u jaslicama imamo po tri osobe, imamo na raspolaganju pedagoga i psihologa na naš broj djece“ (ravnateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Mi se moramo držati tih normativa. Smijemo imati do 15 djece, sve starije od 3 godine i nadalje. A za bebe, može biti 10, ali moraju biti dvije tete, jedna teta i medicinski radnik. A ovamo imamo 3 grupe po 15 djece i u svakoj je po jedna teta“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Zenica).

„Kod nas je tri profesionalca, zdravstvena djelatnica i 2 odgajatelja u jaslicama. Na 20 djece“ (odgajateljica u jaslicama, privatna predškolska ustanova, Zenica).

Prezentirani citati upućuju na zaključak da se privatne predškolske ustanove u potpunosti pridržavaju odgovarajućih pedagoških standarda vezano za broj djece kako u „jasličkim“, tako i u „vrtičkim“ odgojnim grupama, kao i broj stručnog osoblja koje radi s djecom u odgojnim grupama, pri čemu se za rad u odgojnim grupama, u kojima su djeca s teškoćama u razvoju, angažiraju asistenti. Ovakav pristup učesnici djelomično objašnjavaju uvjerenjem da su nadležne inspekcijske službe znatno rigoroznije, odnosno da više insistiraju na poštivanju standarda i normativa u privatnim nego u javnim predškolskim ustanovama:

„...pa nama pripisuju neke zakone koji se tiču samo državne institucije, odnosno kako ko hoće da protumači taj zakon kako ide, pa smo mi nekako upali u tu mašinu i malo teži put prošli, konkretno sa inspektoratom, ali uopšte što se tiče privatnog sektora i nas, oni su rigorozni, više puta su bili u kontroli“ (pedagogica/psihologinja, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Skloni su da privatnoj ustanovi zatraže nešto posebno, neki poseban tretman, i onda ovaj broj koji je inspekcija ograničila je dovoljan pokazatelj da roditeljima ispunjavamo i tu želju, da je na većem prostoru manji broj djece, da su oni slobodniji“ (direktorica, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

Preopterećenost i osjećaj bespomoćnosti, prožeti nastojanjima da svakom djetetu koje je uključeno u POO pruže maksimum, ali i da ispoštuju

principe humanosti i najboljih interesa djeteta, čini se da karakterizira profesiju odgajatelja:

„Mi smo naučili da radimo previše, više nego što je potrebno, više nego što bilo ko od nas očekuje, jednostavno sami to želimo. Mislim da su takvi svi odgajatelji“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Zenica).

Iako prezentirani citati govore o strožijem tretmanu privatnih predškolskih ustanova od odgovarajućih službi nadzora/inspekcije, posebno u TK, čini se da, prema raspravama vođenim u fokus grupama, rad ovih službi obiluje nizom problema i kad je u pitanju rad javnih predškolskih ustanova:

„Pedagoški standardi, koji su trenutno važeći na području Tuzlanskog kantona, su iz '99. godine, a 2007. je, čini mi se, izašao Pravilnik o radu u predškolskom odgoju na nivou Tuzlanskog kantona, tako da je bila obaveza ministarstva da u roku od šest mjeseci donese nove pedagoške standarde. To se nikad nije desilo... Zato što se takvim standardima, koji su davno prevaziđeni, a nisu promijenjeni, štite pojedine strukture zaposlenika, naročito medicinske sestre, koje su tu sto godina, ali je svake godine sve manje i manje djece koja se upisuju u jaslice... nama treba 6, a 12 sestara nam ne treba... Znači, te dvije stvari se moraju promijeniti... hoćemo li da imamo malo brojnije grupe ili ćemo da idemo na niže standarde? Ako hoćemo dalje, onda se moramo nečega odreći, i ne samo jednog, nego možda i tri stavke... Jedno drugo vuče... da pokušamo spasiti ono što se spasiti može, da ljudi ne ostanu bez posla, da se pomire nekako te sve strane“ (rukovodilac pedagoške struke, javna predškolska ustanova, Tuzla).

Navedeni citat ukazuje na jedan vrlo kompleksan problem, prisutan ne samo u javnim predškolskim ustanovama na području TK, gdje se sa smanjenjem „jasličkih“ grupa djece, naročito u manjim sredinama, pojavljuje višak kadra zdravstvene struke, točnije medicinskih sestara. U konkretnom slučaju, čini se da postoji i određeni sukob interesa između zaposlenih u javnim predškolskim ustanovama u samom gradu Tuzla i zaposlenih također u javnim predškolskim ustanovama u manjim sredinama na području kantona, u kojima se broj djece obuhvaćene POO kontinuirano smanjuje. Ovakvo stanje, pored neusvajanja odgovarajućih propisa, karakteriziraju i određene suprotnosti, u smislu da u samom gradu Tuzla postoje liste čekanja za uključivanje djece u predškolske ustanove, budući da je potražnja veća od ponude, dok je u manjim sredinama situacija obrnuta. Navedeno potvrđuje sljedeća izjava jedne od učesnica:

„Problem prave predškolske ustanove koje su u manjim sredinama, i ukoliko ne bude brojnost skupina odgovarala, to će dovesti do njihovog zatvaranja, tako da su oni žestoki borci, kada je brojnost u pitanju. Neka bude što niža, ako bi ta predškolska ustanova ostala... ali se mora napraviti neki kompromis da se neke predškolske ustanove ne ugase, kao i neke da se ugase, a da se ne napravi šteta drugim predškolskim ustanovama koje rade i žele napredovati“ (rukovodilac pedagoške struke, javna predškolska ustanova, Tuzla).

U kontekstu prezentirane izjave, usporedna analiza odgovarajućih odredaba Pedagoških standarda za predškolski odgoj i obrazovanje, domove za nezbrinutu djecu TK, iz 1999. godine (u daljem tekstu: Pedagoški standardi za POO TK), i Pedagoških standarda i normativa za POO KS, iz 2016. godine, pokazala je da je normirani broj djece mlađe od tri godine u odgojnim grupama, u okviru predškolskih ustanova oba kantona, gotovo identičan, s tim da je broj djece starije od tri godine u odgojnim grupama u okviru

predškolskih ustanova nešto manji za TK, nego za KS. Stoga bi, s obzirom na navedeno, moguće rješenje, koje zahtijeva dodatno angažiranje nadležnih vlasti, trebalo potražiti, npr. u iznalaženju načina za smanjenje cijene korištenja usluga POO koju plaćaju roditelji, čime bi se obuhvat djece POO u malim sredinama na području ovog kantona najvjerojatnije povećao.

UKLJUČIVANJE DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU U PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

Jednak pristup i jednake mogućnosti za sve, bez obzira na socioekonomsko, kulturno ili jezičko porijeklo, prisutne razlike ili teškoće, jeste osnovni princip koji se odnosi i koji se mora primijeniti kako na skupinu djece s teškoćama u razvoju, tako i na bilo koje dijete pojedinačno. Nažalost, danas u praksi primjena ovog principa još uvijek, čak i u jednom broju najrazvijenijih zemalja, predstavlja određeni izazov, posebno u dijelu mogućnosti ranog uključivanja djece s teškoćama u razvoju u POO. U ovom kontekstu, iako je, prema raspoloživim podacima, u predškolskim ustanovama na području FBiH veoma mali broj ove djece uključen u POO, cilj rasprave, vođene u fokus grupama s profesionalcima, bio je doći do odgovarajućih pokazatelja ne samo o načinu rada s ovom skupinom djece, nego i o mogućnostima provođenja određenih programa, ali i prihvaćenosti djece s teškoćama u razvoju od vršnjaka i njihovih roditelja:

„Generalno, tu djecu odlično prihvataju u grupi. Najveći problem su odgajatelji koji ih ne prihvataju i roditelji druge djece koji misle da će se nešto dogoditi zato što je dijete tu, a djeca ih fantastično prihvataju“ (stručna saradnica - defektologinja, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Mislim da je tu najbitnije zadobiti povjerenje djeteta i roditelja. Mi, recimo, idemo prvo na tu kartu, zadobiti povjerenje roditelja, onda odgajatelji malo prate dijete, malo logoped, i onda zovnemo roditelje i kažemo im. Intenzivno se ide doktoru“ (pedagogica/psihologinja, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ne možemo pričati o inkluziji jer roditelji često odbijaju tu karakterizaciju i onda vi ne znate kako svrstati to dijete, odnosno nemate odgovarajući papir na osnovu kojeg ćete nešto raditi, onda radite na svoju ruku, prilagođavate taj svoj program djetetu zato što niste prepoznali to, a roditelj odbija“ (pedagogica/psihologinja, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Mi nemamo nikakvog papira, tako da vi ne možete nekome reći da je s posebnim potrebama iako to vi vidite“ (stručna saradnica - defektologinja, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Našoj djeci je to normalno, ali mogu vam reći da je prošla godina bila strašna i za naše uposlene i za djecu, jer su navikli da se ismijavaju onima sa posebnim potrebama, i same odgajateljice nisu znale kako da se ponašaju prema nekome ko je drugačiji...“ (direktorica, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ja sam oduševljena sa tom asistenticom, dabogda da se dobiju bilo kakva sredstva da se može uključiti. Imamo dvoje djece sa posebnim potrebama, Downov sindrom. Toliko ta djeca vidno napreduju. Jer imamo mogućnost raditi sa njima. Ja onako nemam. Onoliko koliko se može“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Kvaliteta se može postići ako imamo još jednog odgajatelja ili volontera u skupini do 25 djece“ (pedagogica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Predškolci, 6 godina, mnogo vole da pomognu djeci sa posebnim potrebama. Ima u grupi njih troje i kada su došli prihvatili su ih i bez ikakvog problema su pomagali toj djeci. Mnogi roditelji to nisu mogli ni da pojme... Mnogo toga nauče u vrtiću u odnosu na porodicu“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Inkluzija se može realizovati jedino na način da se to zakonski reguliše i da se uzmu resursi i nevladinih organizacija, ali da to bude zakonski, da se to sistemski riješi, da se zna. Normalno da je neophodna pomoć, ali najveći dio to rade upravo nevladine organizacije, što nije dobro, mora se to sistemski riješiti“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

Iz prezentiranih citata, već na prvi pogled je veoma uočljivo da su učesnice u svojim diskusijama iznijele različita sopstvena iskustva i percepcije u radu s djecom s teškoćama u razvoju, što opet upućuje na zaključak da je određeni broj ove skupine djece uključen u većini predškolskih ustanovama na području FBiH. U istom kontekstu, zajednička obilježja svih diskusija, koje također daju mogućnost za donošenje određenih zaključaka su: djeca s teškoćama u razvoju u potpunosti su prihvaćena od svojih vršnjaka u odgojnim grupama, što je od nemjerljive važnosti ne samo za proces njihove socijalne i obrazovne inkluzije, nego i za njihov psihofizički rast i razvoj; određeni otpori u prihvatanju djece s teškoćama u razvoju prisutni su kako kod roditelja „tipične“ djece, tako i kod jednog broja odgajatelja, pri čemu se, i kod jednih i kod drugih, vremenom taj otpor postepeno smanjuje do potpunog prihvatanja; u prihvatanju djece s teškoćama u razvoju, koja su

uključena u odgojne grupe zajedno s drugom djecom, kod roditelja „tipične“ djece ključnu ulogu ima odnos njihovog sopstvenog djeteta prema djeci s teškoćama u razvoju, koja ih u pravilu prihvataju gotovo pri prvom susretu, čime se ranije prisutne predrasude kod roditelja postepeno gube.

Određeni otpor prisutan kod jednog broja profesionalaca, o čemu, pored rasprava u fokus grupama, svjedoče i prezentirani citati, moguće je obrazložiti najmanje na dva načina: nedovoljno uspostavljen odnos povjerenja i često određenog nivoa neophodne bliskosti između odgajatelja i roditelja djeteta s teškoćama u razvoju, posebno ako prisustvo teškoća nije medicinski utvrđeno, može dovesti do odbijanja roditelja da prihvati savjet profesionalca, koji je u najboljim interesima djeteta, npr. da dijete treba odvesti na pregled ili konzultacije odgovarajućem stručnjaku.

Odbijanjem roditelja da prihvati upućeni savjet može se stvoriti određeni jaz između njega i odgajatelja, koji se vremenom u pojedinim slučajevima produbljuje, što opet može imati za posljedicu da se prisutne teškoće kod djeteta dodatno usložnjavaju. Drugi uzrok određenog otpora odgajatelja, koji se ni u jednom slučaju ne može dovesti u bilo kakvu vezu s netrpeljivosti prema djetetu s teškoćama u razvoju, je, s jedne strane, velika preopterećenost odgajatelja i rad bez asistenta ili volontera, a, s druge strane, nedovoljna educiranost odgajatelja za rad s ovom populacijom djece. U prilog tome govore i navedeni citati, gdje se angažiranje asistenata, pa makar i kratkoročno, ističe kao velika pomoć i olakšanje.

Rasprava u fokus grupama ukazala je i na još jedan problem, ili, bolje rečeno, na potrebu uvezanosti i suradnje vladinog i nevladinog sektora, u smislu što je moguće veće socijalne i obrazovne uključenosti djece s teškoćama u razvoju. To posebno, što je kod djece mlađe od tri godine u predškolskim ustanovama fokus aktivnosti i rada odgajatelja usmjeren na njegu

i brigu o djetetu, njegov fizički razvoj i razumijevanje svijeta, pri čemu se djetetovom osobnom, emocionalnom i socijalnom razvoju posvećuje manja pažnja. U istom kontekstu, iako je praćenje napretka i postignuća djeteta, uz prepoznavanje njegovih potreba i mogućih poteškoća jedna od obaveza odgajatelja, praksa pokazuje da se teškoće u razvoju kod većine djece otkrivaju tek u predškolskoj dobi, ili nakon polaska djeteta u školu.

STAVOVI PROFESIONALACA O KVALITETI I MOGUĆNOSTIMA REALIZACIJE ODGOJNO-OBRAZOVNIH PROGRAMA

U predškolskim ustanovama na području Federacije BiH realiziraju se različiti programi odgojno-obrazovnog rada s djecom svih dobnih uzrasta, s tim da je Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, pored ostalih dokumenata, donijela i Smjernice za implementaciju zajedničke jezgre nastavnih planova i programa, definisane na ishodima učenja, o čemu je govoreno u prethodnim dijelovima ove studije.

Budući da, prema odredbama Okvirnog zakona, svaki od deset kantona, u skladu sa odredbama sopstvenog kantonalnog zakona o POO, posebno utvrđuje i razrađuje vrstu odgojno-obrazovnih programa koji se primjenjuju u predškolskim ustanovama na području određenog kantona, rasprava u fokus grupama o kvaliteti i mogućnostima realizacije ovih programa iskristalizirala je sljedeće stavove:

„Problem koji je prisutan generalno i u javnom i privatnom sektoru je da niko ne vrši ni kvantitativnu ni kvalitetnu analizu programa. Znači, postoji prosvjetno – pedagoški zavod, koji je nama samo kontrolor. Vi ne možete naći nijednu analizu gdje mi možemo reći da

JU „Djeca Sarajeva“ radi 85% kvalitetno, da „Sveta obitelj“ radi...“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Mi da ne radimo kvalitetno, roditelji se ne bi vraćali, oni bi uzeli svoje dijete za ruku i potražili nešto drugo“ (ravnateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Mi radimo po cjelovitom razvojnom planu i programu. To je program koji je nama, kao zakonsku obavezu, dalo ministarstvo obrazovanja. Već neko duže vrijeme, pravimo zajednički program, u smislu tematskog planiranja, razrađujemo ga po sedmicama... Znači program je toliko proširen da se iz njega može svašta izvući“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Program je kvalitetan za cijenu koju ljudi plaćaju. Pored osnovnog obrazovnog programa, imamo i dodatne obrazovne programe, npr. engleski jezik, mala škola... Mislim da je program kvalitetan i raznovrstan...“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Mostar).

„Kod ocjene kvalitete programa treba krenuti od kvalitete kadra... Mi smo prije imali učiteljsku školu koja je imala predmet harmoniku, ja sam je završila, i to je bila srednja škola, a mi sad imamo fakultete poslije kojih ne znaju ni jedan instrument odgajatelji da sviraju. To je veliki hendikep koji uzrokuje nekvalitetno predškolsko obrazovanje. Nemamo glumu na predškolstvu, nemamo pjevanje i vi dobijete učitelja koji ne zna da pjeva, ne zna da glumi, ne zna da svira, ne zna da bude dijete, i šta će on ponuditi djetetu“ (pedagogica/psihologinja, privatna predškolska ustanova, Tuzla)?

Navedeni citati, budući da je rasprava u fokus grupama bila usmjerena isključivo na kvalitetu predškolskih programa, bez ulaženja u pojedinačne vrste programa koji se realizuju u predškolskim ustanovama, pokazuju da se kao zajednički stav u svim diskusijama može izdvojiti: da zaposleni u predškolskim ustanovama nastoje u što je moguće većoj mjeri realizirati zadatke utvrđene različitim vrstama programa, od kojih je provedba cjelovitog razvojnog programa posebno naglašena. U istom kontekstu, većina učesnica smatra da je kvaliteta realizacije programskih cjelina na prihvatljivom nivou, budući da ona gotovo isključivo zavisi od stručnih kompetencija i znanja zaposlenih, kojeg je, zbog obrazovne politike u okviru visokog obrazovanja, posljednjih godina, kod svršenih studenata, kao što je poznavanje određenih vještina, sve manje. S tim u vezi, u raspravama je pokrenuto i pitanje odgovarajućeg vrednovanja rada zaposlenih u POO:

„Mislim da se ne vrednuje toliko koliko se mi djelatnici u tome dajemo, trudimo i šta sve radimo, mislim da se to ne vrednuje dovoljno“ (zamjenica ravnateljice i odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Mislim da mu se i u društvu uopće ne daje ta važnost jer vam dijete od 5 godina kaže kako je njegova mama to platila“ (ravnateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

Iz prezentiranih citata ponovno se mogu iščitati percepcije učesnica da svijest društva, uključujući i pojedine roditelje, o značaju i utjecaju POO na dijete, nije na zavidnom nivou, pa stoga i rad zaposlenih u ovoj oblasti nije na odgovarajući način društveno vrednovan i adekvatno plaćen. To, pored ostalog, ima za posljedicu da se sve manji broj mladih odlučuje za rad s djecom, posebno predškolskog uzrasta, ali i za stjecanje zvanja odgajatelja. U istom kontekstu, ovdje ponovno treba istaći potrebu za uvođenjem dualnog obrazovanja, ali i

potrebu izmjene nastavnih planova i programa na visokoškolskim ustanovama, tako da u kurikulumima predmeta, konkretno za programe obrazovanja odgajatelja, učestvuju stručnjaci iz prakse i roditelji djece uključene u POO, što, kao jedan od mogućih zaključaka, proizlazi i iz rasprava u fokus grupama.

STAVOVI PROFESIONALACA O PREDNOSTIMA I NEDOSTACIMA JEDINSTVENOG SISTEMA PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Danas u većini europskih zemalja postoji podijeljen sistem POO, koji je zasnovan na principu da se pružanje usluga POO odvija u odvojenim ustanovama za mlađu i stariju djecu. Prelaz iz jedne u drugu ustanovu većinom se događa kad dijete napuni tri godine ili ranije, u dobi od dvije i pol godine, a u nekim zemljama i kad dijete napuni četiri godine. Sam sistem podjele se na prvom mjestu ogleda u podjeli usluga, tako da se usluge „brige o djeci“ pružaju u nekom obliku izvanškolskog centra, dok se usluge „predškolskog odgoja i obrazovanja“ mogu pružiti u istoj zgradi/školi gdje se odvija školsko obrazovanje (Eurydice i Eurostat, 2014:33).

Za razliku od navedenog, u BiH se, kao i u većini država u regionu, pružanje usluga POO odvija u jedinstvenom sistemu, u okviru predškolskih ustanova i to za djecu svih dobnih skupina. Izuzetak je obavezni program POO za djecu u godini pred polazak u školu, koji se, sukladno važećim kantonalnim propisima, u pojedinim kantonima, pored predškolskih ustanova, odvija i u osnovnim školama, što je također praksa nekih europskih zemalja s jedinstvenim sistemom POO, npr. Latviji i Litvaniji i Finskoj (Eurydice i Eurostat, 2014:34).

Rasprava u fokus grupama o prednostima i/ili nedostacima aktualnog načina organiziranja POO u FBiH, kao i potrebi moguće promjene, pokazala je sljedeće:

„Mi prema uzrastima formiramo grupe tako da u jednom vrtiću budu različiti uzrasti. Imamo mješovite grupe različitog uzrasta, imamo i čiste grupe... mislim da je to sasvim OK“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Srednja mješovita, naš program je baziran tako, mlađa djeca su radoznalija i maštovitija kad su sa starijom djecom, a da su veliki empatičniji prema malima, obazriviji, i sve ovo radi savršeno“ (direktorica, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ja sam radila u vrtiću gdje sam imala taj mješoviti uzrast, imala sam djecu od dvije godine, odnosno od dvije do šest, ali je bilo fantastično raditi s njima. Stariji su uvijek pazili manje, zaista je bilo prelijepo, bilo je kao neka kućna atmosfera“ (odgajateljica i koordinatorica, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Mislim da je podjela po uzrastima od jedne do tri i od tri do šest godina u istoj ustanovi puno korisnija za djecu, kvalitetnija“ (ravnateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Pozitivno je zbog interakcije. Tako djeca uče jedna od drugih“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

Navedeni citati govore o nepodijeljenom mišljenju učesnica da je jedinstven sistem pružanja usluga POO u najboljim interesima djeteta. Ono se, na prvom mjestu, obrazlaže mogućnošću formiranja različitih odgojnih grupa, posebno sastavljenih od djece starijeg uzrasta, u koje spadaju i tzv. mješovite grupe.

U istom kontekstu, vezano za obrazovni nivo i stručni profil profesionalaca koji rade u segmentu njege i brige, posebno zaštite i unapređenja zdravlja djece, učesnici su, pozivajući se na osobna iskustava, stečena u svakodnevnom radu s različitim skupinama djece, iznijeli sljedeće stavove:

„S obzirom da je kod nas uzrast od šest mjeseci do tri godine, takvom djetetu treba njega i skrb u tom smislu, znači da mu treba taj aspekt više, oni imaju medicinske sestre i odgajatelje, kombinacija ili same medicinske sestre, u ovom starijem uzrastu su odgajatelji“ (stručna saradnica - defektolog-stomaped, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ja sam više za taj mlađi uzrast da ide kombinacija medicinska sestra i odgajatelj od godinu do tri...“ (pedagogica/psihologinja, privatna predškolska ustanova, Tuzla)

„Smatram da isti nivo obrazovanja treba za sve odgajatelje, bez obzira da li rade sa jasličkim ili vrtičkim grupama djece“ (ravnateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Da, s tim da u jaslicama može raditi i medicinska sestra“ (zamjenica ravnateljice i odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

Navedeni citati, kao i rasprave vođene u sve četiri fokus grupe, pokazuju nepodijeljen stav ispitanica da svi profesionalci koji realiziraju programe predškolskog odgoja i obrazovanja trebaju imati „isti obrazovni nivo“, odnosno fakultetsko obrazovanje, s tim da medicinske sestre, čiji je posao njega i briga o zaštiti i unapređenju zdravlja djece u dobi od šest mjeseci do polaska u školu, shodno odredbama Okvirnog zakona, mogu imati završen fakultet, visoku ili srednju školu (v. čl. 29. st. 2).-

U istom kontekstu, ukoliko se pozovemo na praksu drugih europskih zemalja, u kojima je osoblje za njegu djece, sa srednjom stručnom spremom, većinom zaposleno u ustanovama za mlađu djecu, onda se može reći da BiH, u odnosu na podatke sadržane u Izvješću Eurydice i Eurostat, pripada malom broju europskih zemalja u kojima isti profil osoblja radi sa svom djecom koja koriste usluge POO. Ovo posebno, što se osoblje koje u većini europskih zemalja radi u predškolskim ustanovama, prema podacima sadržanim u Izvješću Eurydice i Eurostat, može grupirati u tri sljedeće kategorije:

- **Obrazovno osoblje:** učitelji (predškola, vrtić) / pedagozi i odgajatelji

Ovo osoblje obično ima visokoškolsku kvalifikaciju, a njihova osnovna odgovornost je odgoj i obrazovanje te skrb o djeci u predškolskoj ustanovi. Njihove dužnosti obično uključuju osmišljavanje i izvođenje sigurnih i razvojno prikladnih aktivnosti, sukladno odgovarajućim programima/kurikulumima. Oni pružaju mogućnosti za kreativno izražavanje kroz umjetnost, glumu, igru i glazbu. Također, u nekim zemljama, dva različita naziva se koriste za razlikovanje slične vrste osoblja koje radi u različitim ustanovama: „odgajatelj“ je obično termin koji se koristi za osobe koje rade s mlađim dobnim skupinama u vrtićkim ustanovama, dok se termin „učitelj“ koristi u predškoli.

- **Osoblje za njegu djece:** dadilje / čuvatelji djece /njegovatelji odgovorni za pružanje skrbi i potpore djeci.

Ovo osoblje je u većini zemalja sa srednjom školskom spremom, a njegova uloga u njezi djece veže se za dva sljedeća modela: rade na njezi mlađe djece samostalno ili osmišljavaju i provode aktivnosti učenja, pri čemu im potporu može pružiti pomoćno osoblje ili asistenti. Također,

mogu raditi i u timu s obrazovnim osobljem kome pružaju određenu pomoć.

- **Asistenti / pomoćno osoblje:** pojedinci koji pomažu obrazovnom osoblju ili osoblju za njegu djece.

Ovo osoblje, u gotovo polovini europskih zemalja, mogu zapošljavati ustanove POO radi pružanja pomoći kvalificiranom obrazovnom osoblju i osoblju za njegu djece u ustanovama za mlađu i stariju djecu. U nekim zemljama, minimalni nivo potrebne početne kvalifikacije je srednjoškolska kvalifikacija, dok u drugima nije potrebna formalna kvalifikacija. Asistenti obično provode programe namijenjene djeci, pripremaju materijale za rad te pomažu djeci u njihovom korištenju. Također, mogu organizirati dnevne rutinske poslove te voditi djecu kroz aktivnosti. U nekim zemljama, npr. Češka Republika i Španjolska, asistenti rade samo u ustanovama za mlađu djecu ili pomažu obrazovnom osoblju u radu sa starijom djecom, npr. Irska i Slovačka (Eurydice i Eurostat, 2014:95 i 96).

Navedena klasifikacija, koja se, od zemlje do zemlje, sukladno vrsti posla, dobnom uzrastu djeteta i načinu organiziranja POO (podijeljeni i jedinstveni sistem), različito u praksi primjenjuje, u cjelini gledano, najvećim dijelom odgovara klasifikaciji profila stručnjaka koji su zaposleni u ustanovama POO na području FBiH.

KOMPETENCIJE I MOGUĆNOSTI KONTINUIRANOG STRUČNOG USAVRŠAVANJA

Kompetencije osoblja koje radi u ustanovama predškolskog odgoja i obrazovanja čine neophodnu pretpostavku za kvalitetno provođenje odgojnih i

obrazovnih programa. U istom kontekstu, kontinuirana edukacija i stručno usavršavanje odgajatelja i drugih stručnjaka u POO predstavlja jednu od obaveza nadležnih organa vlasti, koja je u FBiH normirana odgovarajućim zakonskim propisima. Pri tome, danas je i sve prisutnija veća osviještenost različitih profila stručnjaka, čiji djelokrug rada obuhvata odgoj, obrazovanje i brigu o djeci, da cjeloživotno učenje predstavlja osnovu kvalitete profesionalnog rada, koji uvijek mora biti u najboljim interesima djeteta. Diskusije u fokus grupama, vezane za ovu temu, iskristalizirale su sljedeće stavove:

„...svi znamo da se moramo cijeli život edukovati, jer mi ne možemo reći evo ja završila fakultet i završila sam sve, mi se moramo kontinuirano usavršavati. Lično smatram da se ne odvaja dovoljno sredstava za edukaciju. Mi imamo individualno jedan od oblika usavršavanja, ali i kolektivna stručna usavršavanja, seminare i slično. Međutim, imamo preko 200 odgajatelja, tako da nam je vrlo teško na godišnjem nivou da svi ljudi prođu kroz edukaciju“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Mi imamo barem godišnje 3 do 4 puta organizirane edukacije za sve uposlenice, i to su zaista predavači koji su nama zanimljivi“ (zamjenica ravnateljice, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„To su sve zakonske obaveze, kojima mora podlijegati svaki vrtić. Individualno stručno usavršavanje, grupno stručno usavršavanje, posjeta seminarima, edukacija... za nas je jedan vid usavršavanja. Imamo Agenciju za predškolsko, osnovno i srednjoškolsko obrazovanje i oni često prave neke edukacije“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„U javnoj ustanovi je drugačije nego u privatnoj, jer javna ustanova ima veću priliku da se dodatno edukuje osoblje. Mi iz privatnog, samoinicijativno učestvujemo u tim edukacijama. I bilo bi super kada bi bar u četiri mjeseca jednom imali takvu priliku da se dodatno usavršavamo. A druge edukacije su stvar ličnog izbora“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Zenica).

„Nas često zaborave“ (direktorica, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Idemo na sve“ (stručna saradnica - defektolog, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ja nisam zadovoljna. Nisam zadovoljna ni sa pružateljema usluga koji nam daju neka stručna usavršavanja, niti njihovim načinom prezentacije. Obično su to predavačkog tipa, gdje mi sjedimo, slušamo, zapišemo“ (pedagogica, javna predškolska ustanova, Mostar).

Zajednička karakteristika citiranih izjava, koje u biti odgovaraju raspravama vođenim u fokus grupama, je da su sve učesnice svjesne potrebe za kontinuiranom edukacijom, s ciljem stjecanja novih znanja i suvremenih praksi primjenjivih u radu s djecom. Također, navedeni citati pokazuju i da se za odgajatelje i druge profile stručnjaka u POO organiziraju različiti posebno edukacioni seminari od nadležnih ministarstava, ali i edukacije koje organizira sama predškolska ustanova. U istom kontekstu, čini se da je učešće u organiziranim oblicima edukacije zaposlenih iz privatnih predškolskih ustanova manje, nego zaposlenih u javnim predškolskim ustanovama, najčešće zbog „zaboravnosti“ organizatora, kako je to navela jedna od učesnica.

Ipak, bez obzira na moguće propuste, čini se da se, gledano u cjelini, može zaključiti da su svi zaposleni u predškolskim ustanovama, pored formalne edukacije i stjecanja odgovarajućeg obrazovanja tijekom studija, u manjoj ili većoj mjeri uključeni u različite oblike kontinuirane edukacije (seminare, predavanja, projekte), većinom organizirane od strane APOSO, pedagoških zavoda i Društva zaposlenih u predškolskim ustanovama.

S tim u vezi su rasprave u fokus grupama, zajedno s prezentiranim citatima, pokazale podijeljene stavove učesnica o kvaliteti, posebno kolektivnog stručnog usavršavanja, uz konstataciju da je u javnim predškolskim ustanovama s velikim brojem zaposlenih, u toku jedne kalendarske godine, veoma teško omogućiti puni obuhvat svih zaposlenih nekim oblikom kontinuirane edukacije. Također, pored djelomično izraženog nezadovoljstva s kvalitetom, načinom organiziranja i učestalošću održavanja obaveznih edukacija, jedan broj učesnika je istakao teškoće vezane za mogućnost učešća na različitim domaćim i međunarodnim skupovima, gdje bi, pored prezentacije i razmjene sopstvenog iskustva iz prakse s drugim učesnicima, putem neposrednih kontakata mogli steći i nova teorijska znanja iz oblasti POO. Pri tome, kao jedna od ključnih prepreka za veću dostupnost i učešće na ovim skupovima navedeni su financijski problemi:

„Na šta god vi želite otići, ispod piše koliko je kotizacija pa vi ako hoćete, izvolite“ (ravnateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

Navedeni citat jasno govori ne samo o potrebi profesionalaca u POO da sami učestvuju na naučnim i stručnim skupovima i prezentiraju svoja znanja i iskustva, nego i o potrebi da postojeća znanja obogate i dopune. Na istom tragu su i stavovi većine učesnica da bi organizirane edukacije trebale biti češće, npr. svaka tri mjeseca, pri čemu bi trebalo educirati sve zaposlene,

odnosno sve stručnjake koji rade s djecom i neposredno se brinu o njihovom odgoju i obrazovanju, a ne isključivo odgajatelje/odgajateljice. S druge strane, iako većina učesnica smatra da je kvaliteta stručnog usavršavanja, odnosno organizirane edukacije gotovo zadovoljavajuća, jedan broj njih je izrazio nezadovoljstvo načinom prezentacije i prenošenja znanja, npr. „predavačkog tipa“, najčešće bez interaktivnog rada.

Rasprava o mogućnostima i potrebi kontinuiranog stručnog usavršavanja i edukacije profesionalaca, s ciljem povećanja njihovih stručnih kompetencija, ponovno je potakla i diskusiju o kompetentnosti i stručnoj osposobljenosti svršenih studenata, pripravnika i volontera, posebno mladih odgajatelja, o čemu govore sljedeće percepcije:

„Ja nisam zabrinuta zbog ovih ljudi koji rade nego ovo što „bolonja“ izbacuje, ovo je meni štancanje diploma, koje po meni nemaju znanja. Nama dolaze mlade kolegice, to je žalosno. Prvo i što je najžalosnije, one imaju previsoko mišljenje o sebi, ali koje nema onu stručnost u sebi i nemate one samožrtve“ (ravnateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„One ništa ne znaju. Doslovno sve gora od gore dolazi. U jasicama aktivnost neka, a one samo gledaju na sat, na mobitel. Nisu motivirane“ (odgajateljica u jasicama, privatna predškolska ustanova, Mostar)

„Oduševljeni smo kada dođe svršeni socijalni radnik i radi posao odgajateljice privremeno i koliko ona to zdušno radi, vidi se da nema neku metodiku i praksu, ali traži, pita, trudi se. Samo li dođe odgajateljica, mi se razočaramo. Sad je li to do obrazovanja, ne znam.

Em, što je deficit, em, što je nedovoljno znanja“ (pedagogica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Ja bih samo da se nadovežem na ovo da se nisu školovali da bi presvlačili djecu. Ovo što nam sada izlazi sa fakulteta... Ja ih pitam koji instrument sviraju, a oni kažu nijedan, kad ih pitam šta je najkreativnije u njihovom radu, ništa. Kad čitaju priču, tanka linija. Ja sam sada razočarana onim što izlazi, ja ću od ministra tražiti izuzće, neću da zaposlim profesora predškolskog obrazovanja, imam pravo da kažem neću, neću da ga zaposlim kad ne zadovoljava moje standarde. Oni nemaju šta da prenesu“ (direktorica, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ja se volim našaliti da ima u Tuzli jedan fakultet u supermarketu. Tu platite diplomu i za par mjeseci budete profesor predškolskog odgoja. A ona zaposlenje je bolje da ne dobije nikad nego ikad. Jer takvi odgajatelji osakatiše generacije ionako osakaćene djece kada je u pitanju obrazovanje. Čast izuzecima, zaista ima dobrih djevojaka koje završavaju, ali je nažalost većina onih koje, po mom kriteriju, ne zadovoljavaju da rade u predškolskoj ustanovi“ (rukovodilac pedagoške struke, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„JU je predlagala Pedagoškom fakultetu da njihovi studenti volontiraju kod nas, da dolaze svakodnevno, međutim, problem je u tome što oni iz nekih svojih razloga to ne žele“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

Prezentirani citati čini se najviše govore o trenutnoj kvaliteti visokoškolskog obrazovanja u FBiH. S tim u vezi, njihov sadržaj potvrđuje i potrebu, o kojoj se danas u BiH govori sve više, za uvođenjem dualnog obrazovanja

koje je ključna pretpostavka stručnih kompetencija budućeg kadra, u konkretnom slučaju odgajatelja, zanimanja koje je ne samo u BiH, nego i u većini europskih zemalja, deficitarno.

Također, ovdje treba imati u vidu nespornu činjenicu da će u svakoj djelatnosti ili kod bilo koje profesije uvijek biti jedan, vjerujemo, mali broj onih koji nisu motivirani, koji ne žele ili nemaju afiniteta za profesionalno bavljenje poslom za koji su educirani. Čini se da u ovakvim slučajevima zakonska mogućnost angažiranja asistenata i pripravnika u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja, pored profesionalne osposobljenosti i stjecanja iskustva u praksi, pruža mogućnost predškolskim ustanovama da izaberu najbolje.

SURADNJA S RODITELJIMA I UKLJUČIVANJE RODITELJA U PROGRAM PREDŠKOLSKIH USTANOVA

Uključivanje roditelja u programe predškolskog odgoja i obrazovanja, ali djelomično i u rad predškolskih ustanova, od nemjerljive je važnosti, pri čemu suradnja roditelja i osoblja doprinosi razvoju i boljem usvajanju određenih znanja djeteta. U ovom kontekstu, sukladno odredbi čl. 23. toč. d Okvirnog zakona, važeći kantonalni zakoni normiraju obavezu izrade posebnih programa jačanja roditeljskih kompetencija, koje u pravilu donosi nadležni ministar. Ti programi, pored edukativnih i informativnih sadržaja, prvenstveno su u funkciji jačanja svijesti roditelja o važnosti njihove uloge u odgoju djeteta, stjecanju znanja i vještina za kvalitetno i pravovremeno zadovoljavanje djetetovih potreba, zaštite i unapređenja zdravlja djeteta, zaštite prava djeteta, rehabilitacije i integracije djeteta s teškoćama u razvoju itd. (v. čl. 30. Zakona o POO KS).

Na tragu navedenog su i obaveze odgajatelja, vezane posebno za kontinuirani kontakt sa svakim roditeljem ponaosob, uz neophodni dijalog,

izmjenu potrebnih informacija, ali i stvaranje pretpostavki da i roditelj, koliko je u mogućnosti, učestvuje u obrazovanju djeteta. To, uz ostalo, uključuje i davanje savjeta o potrebi djetetovog učenja u kućnom ambijentu. Rasprava u grupama o suradnji roditelja s predškolskim ustanovama i mogućnosti uključivanja roditelja u različite programe, potakla je i sljedeće stavove učesnica:

„Mi ne možemo raditi, ako nam roditelji nisu partneri. Moramo imati usaglašene iste odgojne metode, a moramo reći da ima i roditelja koji nikada ne dolaze na roditeljske sastanke... Drugi vidovi saradnje sa roditeljima su kutak za roditelje, gdje oni mogu vidjeti šta se radi, razna obavještenja, iako ima onih koji nikad to ne pročitaju. Sve je od roditelja do roditelja“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Mi imamo radionice gdje se roditelji odazovu i rade zajedno sa svojom djecom. Onda imaju dani kada roditelji uvijek mogu da dođu u naše vrtiće da se druže sa djecom. Kada su blagdani, pozovemo bake i dede da se druže sa djecom“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Dva puta godišnje imamo druženje sa roditeljima, koje je subotom, tada imaju i ručak kod nas. Onda budu i igre, vani na dvorištu. Tad baš uživaju i pitaju nas kad ćemo opet“ (zamjenica ravnateljice i odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Za njih najmanje vremena“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Tu ima jedan trokut, ne može bez njega, odgajatelj, dijete, roditelj. To je nacrt koji je uvijek prisutan“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Zenica).

Navedeni citati, što je i očekivano, govore da u svim predškolskim ustanovama postoji partnerski odnos i kontinuirana suradnja između osoblja i roditelja, pri čemu su neformalni informativni susreti na relaciji odgajatelj – roditelj i grupni roditeljski sastanci najčešći vidovi suradnje. U toj suradnji roditelji kontinuirano dobijaju odgovarajuće podatke o napredovanju i razvoju djeteta, počev od konzumiranja obroka i ponašanja djeteta do usvajanja određenih znanja i vještina. Također, tijekom ovih susreta roditelji dobijaju određene savjete vezano za djetetovo obrazovanje, odnosno učenje u kućnom ambijentu, što se posebno odnosi na djecu starije dobi. Uz navedeno, iz rasprava u fokus grupama nije bilo moguće steći uvid da li se programi jačanja roditeljskih kompetencija, čija realizacija zavisi od nadležnog ministarstva i vjerojatno je uvjetovana financijskim mogućnostima, realiziraju u praksi.

S druge strane, raspoloživi podaci upućuju na zaključak da većina predškolskih ustanova, kako bi što više uključile roditelje u život i rad ustanove, u svojim aktima normira mogućnost osnivanja vijeća roditelja. U sredinama gdje su formirana, ova vijeća, uz promoviranje interesa predškolskih ustanova u zajednici, učestvuju u upravljanju predškolskim ustanovama, npr. predlaganjem predstavnika roditelja za članove upravnog odbora. Ona također, učesćem u pripremi i realizaciji odgovarajućih projekata, rade na razvijanju komunikacije i odnosa između djece, odgajatelja, roditelja i zajednice itd (v. čl. 51. Zakona o POO KS).

PERCEPCIJA PROFESIONALACA O UTJECAJU PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA NA DJECU U NEPOVOLJNOM POLOŽAJU

Djeca u nepovoljnom položaju na području FBiH, i pored kontinuirane izloženosti mogućnostima socijalne isključenosti, u veoma malom broju su

uključena u POO. Stoga rad s ovom djecom zahtijeva ne samo uvođenje posebnih mjera za dodatno osposobljavanje, nego i za dodatno zapošljavanje osoblja u predškolskim ustanovama, što se u praksi veoma rijetko događa, većinom zbog nedostatka financijskih sredstava. Rijetke predškolske ustanove koje nastoje realizirati interventne, kompenzacione i rehabilitacione programe mahom su financirane od međunarodnih organizacija, npr. program za djecu koja žive u prigradskim i ruralnim sredinama, pod nazivom „Putujući autobus“, koji financira švicarski Caritas, u okviru predškolske javne ustanove „Djeca Sarajeva“.

Rasprava u fokus grupama o utjecaju POO na djecu u nepovoljnom položaju iskristalizirala je različite percepcije učesnica:

„Nije samo ekonomski faktor u pitanju. Vi imate i porodice gdje su roditelji razvedeni, bolesni, ovisnici. Za djecu iz tih porodica je zaista neophodno da borave u predškolskim ustanovama i da imaju uslove kao i ostala djeca. Njima treba vrtić kao mjesto gdje će doživjeti jednu zrelu socijalnu sredinu, gdje će se družiti sa vršnjacima, znači i kad nije ekonomski faktor u pitanju, a takvi roditelji ne žele da uključe dijete“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Vrlo često roditelj kaže evo sam vam ga doveo pa ga vi odgajajte“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Nemaju socijalizaciju, nemaju druženje, ne znaju se igrati, ne znaju dijeliti“ (ravnateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Boravak na ovu djecu djeluje veoma pozitivno, ona se samim boravkom u grupi neće osjećati siromašnije od ostale djece, tu su svi isti“ (odgajateljica i koordinatorica, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Ako dijete ima bilo kakvih problema, to lakše prevaziđe u vrtiću. Imali smo djece koja budu upisana kad im majka recimo umre, dijete dosta lakše prođe, drugačije je kad je u kući, kad ono to gleda, a dijete nakon nekoliko mjeseci u vrtiću potpuno drugačije izgleda“ (stručna saradnica - defektologinja, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Mi imamo puno roditelja koji se zadužuju kreditno da bi platili vrtić jer žele da im djeca budu u sredini koja je zdrava. Djeca ne vide tu razliku ali je vrlo važno da svi budemo zajedno, da se nikada ne osjete zapostavljeno, jer, djeca nisu siromašna“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Zenica).

Prezentirani citati možda najbolje govore o potrebi većeg i po mogućnosti ranog uključivanja djece u nepovoljnom položaju u predškolske ustanove. U ovom kontekstu, neposredna iskustva učesnica, stečena u radu s ovom djecom, upućuju na zaključak da odgajatelji djecu u nepovoljnom položaju tretiraju i s njima rade kao i s „tipičnom“ djecom, bez naglašenog individualnog pristupa, ali uz budno praćenje njihovog napretka, posebno emocionalnog i socijalnog razvoja. Postignuti rezultati u socijalizaciji kroz ravnopravno druženje i igru s vršnjacima, kao i stečena znanja, savladane vještine, prosocijalno ponašanje itd, za ovu djecu i njihovu budućnost su od nemjerljive važnosti, ali i za većinu njihovih roditelja. To potvrđuje i izjava jedne od učesnica da se puno roditelja „zadužuje kreditno da bi platili vrtić.“ Jednom riječju, može se zaključiti da za najveći broj djece u nepovoljnom položaju, rano uključivanje u POO predstavlja jedinu šansu da se na najbolji način pripreme za predstojeće školske obaveze. Ali, samom primjenom programa obaveznog uključivanje sve djece u POO u godini pred polazak u osnovnu školu, prvenstveno zbog malog fonda sati, najčešće nije moguće postići.

STAVOVI PROFESIONALACA O UTJECAJU PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA NA DALJA POSTIGNUĆA DJETETA U OBRAZOVANJU

Različita istraživanja pokazuju da djeca koja su od najranije dobi bila uključena u POO, zahvaljujući dugotrajnim pozitivnim efektima kvalitetnih predškolskih programa na kognitivni razvoj djeteta, uključujući verbalne sposobnosti i naučno razmišljanje, kao i utjecaj na njegove nekognitivne sposobnosti npr. društveno ponašanje, samokontrola i autonomija, postižu bolji školski uspjeh i bolja dostignuća u budućnosti (Vandekerckhove, A i dr, 2013:18). Na tragu navedenog su i rezultati istraživanja provedenog u 28 zemalja EU koji pokazuju: „da su učesnici koji su pohađali programe predškolskog odgoja i obrazovanja u prosjeku ostvarili 35 bodova bolje rezultate u odnosu na one koji nisu – što odgovara gotovo jednoj četvrtini formalnog školovanja“ (Eurydice i Eurostat, 2014:13). Prema istom izvoru, rezultati PIRLS iz 2011. godine, također su pokazali da su djeca koja su duže pohađala POO bolje pripremljena za upis i postizanje uspjeha u osnovnoškolskom obrazovanju, pri čemu dijete koje duže pohađa POO ima bolje rezultate u čitanju (2014:13).

Rasprava u fokus grupama o navedenoj temi pokazala je sljedeće:

„Učitelji govore da su primijetili da su djeca socijaliziranija, pripremljenija da se odvajaju od roditelja za razliku od djece koja nikada nisu boravila u bilo kakvoj predškolskoj ustanovi“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Imamo povratnu informaciju od školskog centra koji je odmah do nas, i pedagozi i učiteljice uvijek nam govore kako odmah prepoznaju koja su naša djeca. Njihovo samopouzdanje i komunikacija i kultura ponašanja i sve skupa je baš prepoznatljivo“ (zamjenica ravnateljice i odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„U startu socijalizacija, broj jedan, drugo učenje“ (stručna saradnica - defektologinja, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Lakše prihvataju školu i školske zadatke“ (stručna saradnica - logopedica, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Povratna informacija iz škole je da djeca koja su išla u vrtić imaju veći uspjeh u školi, bar u prvom razredu u odnosu na ovu drugu djecu koja nisu boravila u vrtiću. Vjerovatno iz tog razloga je uveden pripremni program od 180 sati“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Djeca sa predškolskim odgojem imaju više znanja, opšteg znanja, i pripremljenija su za školu, nego ona djeca koja nisu pohađala predškolski odgoj i obrazovanje. Onda socijalizacija. Međutim, da li su u daljem procesu obrazovanja i u životu uspješni, to se ne prati“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Mostar).

„Učiteljice se poprilično u prvom razredu plaše djece iz vrtića, jer im oni kvare koncepciju svojim znanjem i sposobnostima socijalizacije koju su stekli u vrtiću. I tu bude malo problema, ja mislim kod prvog polugodišta, dok ne nauče taj neki školski red“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Tu isto može doći i do problema. Mi smo imali problem sa jednom školom, u koju se u odjeljenje njih 16 upisalo iz našeg vrtića, to odjeljenje samo su još nadopunili sa još par djece. Djeca iz vrtića su bila socijalizovanija, svi su imali slobodu kretanja, govora itd, a to učiteljici nije bilo u skladu sa planom i programom koji je ona imala. Onda su zaključili da narednih godina neće upisivati tako svu djecu

iz vrtića u jedno odjeljenje, nego će ih ići po petero u odjeljenje da ne bi kvarili tu strukturu“ (pedagogica/psihologinja, privatna predškolska ustanova, Tuzla).

Iz navedenih citata, pored činjenice da u BiH još uvijek nema relevantnih istraživanja i podataka o uspjehu koji tijekom školovanja, u odnosu na svoje vršnjake, postižu djeca koja su bila uključena u POO, može se zaključiti da učesnice imaju posredna/nezvanična saznanja i pokazatelje, posebno o ponašanju i prilagođenosti ove djece školskim obavezama. S tim u vezi, ova saznanja pokazuju da djeca koja su bila uključena u POO imaju veći nivo znanja i u početnom razredu postižu bolji uspjeh. U istom kontekstu, gotovo nevjerovatnim se čine saznanja pojedinih učesnika: da djeca koja su bila uključena u POO, zbog stečenih znanja i sposobnosti, remete koncepciju savladavanja školskih programa, koji su najvjerojatnije namijenjeni i prilagođeni djeci koja ne raspolažu određenim fondom ranije stečenog znanja i vještina, kako je to slučaj s djecom koja su bila uključena u POO.

Budući da su slične percepcije iznesene i u fokus grupama s roditeljima, o čemu je u prethodnom dijelu ovog rada već govoreno, mišljenje pojedinih učesnica, da će se uvođenjem obaveznog uključivanja sve djece u programe POO u godini pred polazak u školu ovaj problem ublažiti, najvjerojatnije je opravdano.

STAVOVI PROFESIONALACA O OBAVEZKOM UKLJUČIVANJU DJECE U PREDŠKOLSKO OBRAZOVANJE U GODINI PRED POLAZAK U OSNOVNU ŠKOLU

Besplatan pristup POO od nemjerljive je važnosti za svu djecu, a posebno za djecu u nepovoljnom položaju, kod koje postoji opasnost da će u školi

imati loš uspjeh ili da će trebati dodatnu pomoć kako bi u punom kapacitetu ostvarila svoje mogućnosti. Svjesnost o navedenom danas je sve više prisutna i u bosanskohercegovačkom društvu, o čemu konkretno govore odredbe Okvirnog zakona koje normiraju obavezu uključivanja sve djece predškolskog uzrasta u program POO u godini pred polazak u osnovnu školu (čl. 16. st. 1). Isti član (st. 2) Okvirnog zakona normira: „Uvjete i načine finansiranja, programe i vrijeme trajanja predškolskog odgoja i obrazovanja, reguliraju odgovarajućim zakonom nadležne obrazovne vlasti“, što za FBiH podrazumijeva donošenje posebnih kantonalnih zakona o POO. Realizacija ove odredbe, iako je Okvirni zakon usvojen prije više od deset godina, rezultirala je stanjem da jedan broj kantona još uvijek nije ni usvojio vlastite zakone, o čemu je u ovom radu opširnije već govoreno. Rasprava u fokus grupama pokazala je sljedeće:

„Mi čak nemamo ni jasan zakon o obaveznoj godini prije polaska u školu... Istraživanja pokazuju da bi 300 do 600 sati rada bilo s nekakvim efektom. A mi smo sad u varijanti da je makar 150 sati. Kod nas je i to stvarno malo onako problematično. Po mišljenju ministarstva, to bi trebalo biti u školama sa učiteljicama, gdje smo mi, ispred predškolstva, iznijeli jedinstven stav da to nije primjereno. Škole nisu osposobljene za to“ (ravnateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„180 sati obaveznog predškolskog obrazovanja nije dovoljno. Djeca su povučena nekako, posmatraju se, jako ih je teško animirati da stupe u kontakt između sebe. Stupaju oni sa učiteljicom, jer mi sa njima stvarno nemamo problema, brzo se i otkriju... Taj prvi mjesec, kada se napuni tih 180 sati, već pred kraj, ono zadnjih 15 dana i kada im roditelji stanu odbrojavati da više nema toga, oni su se tek tada navikli. Onda počinju da se igraju i onda bude suza i svega. Po

završetku, oni dolaze ponovo, nakon dva, tri dana, daj da se vratimo ponovo, jao, meni to toliko nedostaje. Jer su oni tek tada uvidjeli šta je vrtić i drugarstvo i druženje“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Zenica).

Navedeni citati, kao i sveukupna rasprava u fokus grupama o obaveznom uključivanju djece u POO u godini pred polazak u školu, gotovo u cijelosti se podudaraju s raspravama koje su na istu temu vođene u fokus grupama s roditeljima, pri čemu su roditelji i profesionalci dali punu podršku ovom programu. Rasprave su pokazale i da se navedeni program, zavisno od kantona do kantona, različito (ne)provodi, u različitim vremenskim intervalima, s različitim brojem sati i u različitim ustanovama. S tim u vezi je najveći broj učesnica mišljenja da program obaveznog uključivanja djece u POO u godini pred polazak u školu treba provoditi isključivo u ustanovama predškolskog odgoja i obrazovanja, što je obrazloženo stavom da jedino zaposleni u predškolskim ustanovama imaju potrebnu stručnost i iskustvo u radu s djecom predškolskog uzrasta, pa su sukladno tome i najpozvaniji za provođenje ovog programa.

STAVOVI PROFESIONALACA O VEĆEM ZAPOSŁJAVANJU MUŠKIH ODGAJATELJA U USTANOVAMA PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

U BiH, kao i u većini europskih zemalja, žene se u velikom broju opredjeljuju za obrazovanje i rad u tzv. pomažućim profesijama koje su manje plaćene ili manje cijenjene od drugih profesija, iako je njihov značaj od nemjerljive važnosti za svako društvo. Jedna od tih profesija je i profesija odgajatelja, čija je ničim zamjenjiva uloga u POO od posebnog značaja kako za populaciju najmlađih, tako i za njihove roditelje/porodice, ali i društvo u cjelini. U ovom kontekstu, za oblast POO se isto tako može reći da, pored poslova

odgajatelja, i sve druge vrste poslova, od onih najjednostavnijih, npr. održavanje čistoće ili pripremanje i serviranje hrane, do onih u organizacionom smislu najodgovornijih, npr. rukovodilac ustanove, gotovo u pravilu obavljaju žene. Diskusije u fokus grupama o preferiranju izbora zanimanja odgajatelja od strane žena i mogućnostima uključivanja većeg broja muških odgajatelja u oblast POO, iskristalizirale su sljedeće stavove:

„Ja mislim da uključivanjem muških odgajatelja djeca dobijaju i kvalitetniji odgoj. Svako dijete poznaje i majku i oca, i ženu i muškarca, i unutar skupine su i dječaci i djevojčice. Mislim da bi to bilo jako dobro“ (ravnateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Zaista bi bilo dobro da se to malo promijeni“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Imamo dvojicu. Vole ih djeca baš“ (stručna saradnica - defektolog, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Promjena djetetu, svakakva je dobro došla. Drugačije reaguje. Meni je to normalno“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„Mi sada imamo dva volontera, nije to loše, druga boja glasa, drugačije reaguju djeca na njih. Nisu nezadovoljni ni roditelji“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

Iako navedeni citati pokazuju da jedan dio učesnica smatra da je za djecu koja su uključena u POO korisno i u njihovom interesu zaposliti veći broj muških odgajatelja u predškolskim ustanovama, drugi dio učesnica, među kojima je i dio onih koje u principu podržavaju zapošljavanje većeg broja muških odgajatelja, u svojim diskusijama izrazilo je određene predrasude i bojazan:

„Ako su djeca ranog uzrasta, prvo je njega. Muškarac ne može presvlačiti, brisati i prati djecu. Za stariju djecu da, ali mi ovu našu trojicu nikad nismo rasporedili nigdje osim gdje su djeca od pet ili šest godina, jer vidite da svega ima“ (direktorica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Nama su isto roditelji tražili da ti volonteri nisu nikada sami s djecom i da nikad ne idu u spavaonice, i takve stvari“ (zamjenica ravnateljice i odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Ja mislim da je njega djeteta presudna. Jedno je samo sjesti i učiti dijete nečemu. Ali ako treba nekome obrisati nos, ne to, kao što je nama ženama to usađeno. Imam osjećaj da se to u našem društvu još uvijek samo očekuje od žena. Tako da se slažem sa tim da se muškarci jednostavno ne vide u tom poslu“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Zenica).

„U ovom vremenu je to malo... Kada bi muški odgajatelj uzeo dijete u krilo, djevojčicu. Zna da se svašta događa. Malo je to škakljivo pitanje. Možda bi prije bilo radi tradicionalnog razmišljanja, ali sada bi to bilo više iz tih razloga“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

Svaki od navedenih citata govori sam za sebe, pri čemu se, kao zajedničko obilježje, može izdvojiti prisustvo osobnih predrasuda i utjecaj tradicionalnog odgoja koji dovodi do rodne nejednakosti i podjele poslova na „muške“ i „ženske“, čemu je podložan najveći dio odrasle populacije u društvu. Stoga, kod većine učesnica prevladava stav da bi veće zapošljavanje muških odgajatelja bilo u interesu posebno djece starijeg uzrasta, pri čemu njega i briga djeteta „jasličkog“ uzrasta ostaje „privilegija“ odgajateljica.

Muškarci se za poziv odgajatelja, vjerojatno smatrajući ga ženskim zanimanjem, odlučuju veoma rijetko, što potvrđuju i iskustva učesnica:

„Ja mislim da je to lijepo i imali smo razne saradnje u projektima s muškarcima, ali da oni sami sebe ne vide tu. Mislim da je to neka-ko...” (direktorica, javna predškolska ustanova, Zenica).

„U ovoj tradicionalnoj podjeli, šta su važnija zanimanja, ispade da odgoj i obrazovanje nisu važni, nisu intelektualno jaki dovoljno da privuku muškarca” (ravnateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„U mojoj osnovnoj školi je bilo više učitelja nego učiteljica. Niko nije osjećao razliku šta je učitelj, a šta učiteljica. A sada već znam, za vrijeme mog studija, niti jedan muškarac nije bio” (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

Navedeni citati, iako odražavaju osobne stavove učesnica, veoma uvjerljivo govore o mogućim razlozima zbog kojih muškarci rijetko studiraju i obrazuju se za poziv odgajatelja.

STAVOVI O UVOĐENJU PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U KUĆI

Mogućnost pružanje usluga POO u kući zakonski je regulirana u većini europskih zemalja, s tim da se zakonima, pored ovog oblika pružanja usluga POO, utvrđuju i drugi potrebni standardi i kriteriji, npr. zdravstveni, sigurnosni, prehrambeni itd, kao neophodne pretpostavke za potpunu sigurnost djeteta i kvalitetu usluga.

Iz iscrpne i sveobuhvatne rasprave u fokus grupama o potrebi uvođenja zakonske mogućnosti pružanja usluga POO u kući, izdvajamo sljedeće stavove:

„Mislim da to nije dobro i ne bi trebalo to da prođe. Jer bi bili kao vukovi samotnjaci“ (ravnateljica, privatna predškolska ustanova, Sarajevo).

„Omogućiti da se ti ljudi koji bi radili kući, uvedu u vrtiće, u razrede, kao asistenti“ (odgajateljica, javna predškolska ustanova, Sarajevo).

„To nije loše, ukoliko nemamo dovoljan broj kapaciteta, recimo kao što sad imamo velik broj djece na čekanju, pa kad bi se to još više povećalo, možda je i bolje opet da neka educirana osoba radi sa tih šestero djece, nego da godinama čekaju na mjesto“ (stručna saradnica - defektologinja, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Možda za taj neki jaslički uzrast. Za kasniji uzrast je ipak potrebna socijalizacija veće grupe“ (stručna saradnica - logopedica, javna predškolska ustanova, Tuzla).

„Tu bi bilo mogućnosti manipulacije i mislim da to ne bi bilo baš dobro za djecu. Tu bi djeca najviše ispaštala. Mislim da to ne bi baš bilo dobro i da ne bih podržala to“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Zenica).

„Samo da imaju nadzor kakav mi imamo i da imaju stručna lica koja su sa djecom“ (odgajateljica, privatna predškolska ustanova, Zenica).

„Kod nas ima naobrazba dadilja, u okviru socijalnog edukacijskog centra. Imali smo jednu, suradnik na praksi. To je zanimanje koje se pod jednim aktom moglo upisati u radnu knjižicu. Ali, s obzirom da kod nas nije usvojen ni Zakon o obrazovanju, to je daleko“ (ravnateljica, javna predškolska ustanova, Mostar).

„Meni je dobro za samohranog roditelja. Ta žena, ako ima ispit, ako nema gdje s djetetom ili ako ne može poslijepodne i u večernjim satima raditi. Znamo da trgovački centri rade dugo, pa se prijavi za neki mali poslić. Možda to nije loša ideja. Meni je isto pozitivno što je manja skupina djece. Odgajateljice se više posvete, više se prilagode djetetu, njegovim navikama“ (pedagogica, javna predškolska ustanova, Mostar).

Navedeni citati, ali i rasprave vođene u fokus grupama, pokazuju da su stavovi učesnica podijeljeni, s tim da jedan broj njih smatra da pružanje usluga POO u kući ne bi bilo u najboljem interesu djeteta. S druge strane, većina učesnica koje ovu mogućnost podržavaju, polaze i od stvarnog stanja vezano za veću potražnju uključivanja djeteta u POO od ponude, smatraju da ovim oblikom pružanja usluga POO treba obuhvatiti samo djecu mlađu od tri godine. Također, sve učesnice su mišljenja da bi osoblje moralo imati iste kvalifikacije i educiranost kao i osoblje koje je zaposleno u predškolskim ustanovama.

USPOREDNA ANALIZA STAVOVA I PERCEPCIJA UČESNIKA O PITANJIMA ISTOVJETNOG SADRŽAJA ZA FOKUS GRUPE S RODITELJIMA I PROFESIONALCIMA

Usporedna analiza stavova i percepcija koje su učesnici iznijeli tijekom rasprava u fokus grupama s roditeljima i profesionalcima zaposlenim u predškolskim ustanovama, o pitanjima s istovjetnim sadržajem za obje navedene grupe, pokazala je sljedeće:

ISTOVJETNE STAVOVE/PERCEPCIJE UČESNIKA U ODNOSU NA SLJEDEĆA PITANJA:

- Učesnici u fokus grupama izrazili su gotovo jedinstven stav da cijena u javnim predškolskim ustanovama koju plaćaju roditelji odgovara realnim mogućnostima i platežnoj moći korisnika, iako njezin iznos (minimalno) varira od kantona do kantona, zavisno od nivoa razvijenosti i financijskih mogućnosti, posebno lokalnih zajednica u okviru kantona.
- Nepoštivanje pedagoških standarda i normativa, posebno kod formiranja odgojnih grupa u kojima se zajedno s „tipičnom“ nalaze i djeca s teškoćama u razvoju, nedovoljan broj odgajatelja prvenstveno u javnim predškolskim ustanovama i neophodnost obaveznog uključivanja asistenata i volontera u rad s djecom s teškoćama u razvoju, istovjetni su stavovi izneseni kako u fokus grupama s roditeljima, tako i fokus grupama s profesionalcima.
- Svi učesnici, u obje fokus grupe, izrazili su pozitivan stav o utjecaju POO na djecu u nepovoljnom položaju, ističući socijalizaciju, stjecanje

novih znanja, učenje prosocijalnom ponašanju itd. Također, pozitivan stav svih učesnika bio je prisutan i tijekom rasprava vezanih za primjenu obaveznog (besplatnog) uključivanja sve djece u POO u godini pred polazak u školu. U ovom kontekstu, izraženo je i jedinstveno mišljenje da, pored povećanja, fond sati za realizaciju ovog programa treba u svim kantonima biti isti, kako bi se izbjegla diskriminacija i omogućio jednak pristup svoj djeci. Zajednički stav obje fokus grupe je bio i da program obaveznog uključivanja djece treba provoditi isključivo u predškolskim ustanovama.

- Minimalna većina učesnika u obje fokus grupe izrazila je stav da bi u POO trebalo zaposliti veći broj muških odgajatelja, ali isključivo u radu sa starijim grupama djece.
- Zakonsko normiranje mogućnosti uvođenja pružanja usluga POO u kući, isključivo za djecu mlađu od tri godine, uz stav da osoblje/dadilje ima iste stručne kvalifikacije i nivo educiranosti kao odgajatelji zaposleni u predškolskim ustanovama, podržala je minimalna većina u obje fokus grupe.

RAZLIČITE STAVOVE/PERCEPCIJE UČESNIKA U ODNOSU NA SLJEDEĆA PITANJA:

- Većina učesnika/roditelja u raspravama vođenim u okviru četiri odvojene fokus grupe smatra da je kvaliteta odgojno-obrazovnih programa koji se primjenjuju u predškolskim ustanovama na zadovoljavajućem nivou, pri čemu se na osnovu njihovih percepcija može zaključiti da roditelji imaju veoma malo znanja o vrstama ovih programa i obaveznosti njihovog provođenja.

- U istom kontekstu, rasprava u fokus grupama s profesionalcima pokazala je gotovo jedinstven stav učesnika da kvaliteta i mogućnost realizacije odgojno-obrazovnih programa, što je generalno ocijenjeno prihvatljivim, zavisi od stručnih kompetencija i broja zaposlenog kadra u predškolskim ustanovama, što posljednjih nekoliko godina u svim predškolskim ustanovama na području FBiH nije na odgovarajućem nivou.
- Većina roditelja/učesnika u radu fokus grupa tijekom rasprava izrazila je stav da su stručne kompetencije, educiranost, ali i mogućnost stručnog usavršavanja zaposlenih u predškolskim ustanovama, posebno odgajatelja, na zadovoljavajućem nivou.

Za razliku od roditelja, rasprava u fokus grupama s profesionalcima pokazala je da oni o navedenom, posebno o mogućnostima kontinuirane edukacije, imaju podijeljene stavove. S jedne strane, većina učesnica je stava da organizirani oblici obavezne edukacije nisu uvijek na zadovoljavajućem nivou, posebno u smislu načina izlaganja predavača, najčešće bez mogućnosti interaktivnog rada, učestalosti održavanja, mogućnosti punopravnog učešća svih zaposlenih, posebno u javnim predškolskim ustanovama, nerav-nopravnog tretmana javnih i privatnih predškolskih ustanova itd.

S druge strane, učesnici su izrazili gotovo jedinstven stav da novozapo-sleni profesionalci, posebno odgajatelji u oblasti POO, po završenom ško-lovanju gotovo u pravilu ne posjeduju odgovarajuće stručne kompetencije i znanja, npr. sviranje nekog muzičkog instrumenta, što zapravo govori o neusaglašenosti nastavnih planova i programa na visokoškolskim ustanova-ma sa stvarnim poslovima i zadacima budućih profesionalaca.

Prezentirani stavovi (istovjetni i različiti) učesnika u fokus grupama s roditeljima i profesionalcima na svojevrsan način govore posebno o odnosu

društva prema POO, što možda najbolje pokazuju stavovi učesnika koji se odnose na cijenu koju plaćaju roditelji za korištenje usluga POO. Pomirbeni stav roditelja, da je cijena usluga POO koju plaćaju korisnici (roditelji), posebno u javnim predškolskim ustanovama, prihvatljiva, s jedne strane, govori o razvijenoj svijesti roditelja o značaju i pozitivnom utjecaju POO na dijete, a s druge strane, o činjenici da su u konkretnom slučaju to roditelji čije financijske mogućnosti i porodični budžet stvaraju prostor za podmirenje ove vrste troškova, najvjerojatnije bez nekih drastičnih odricanja i posljedica za porodicu.

Za razliku od roditelja, profesionalci posebno zaposleni u javnim predškolskim ustanovama, koji također imaju pomirbeni stav o pitanju cijene koju plaćaju korisnici (roditelji), čini se na prvom mjestu polaze od sveukupnog siromaštva u društvu, ali i činjenice da su javne predškolske ustanove najvećim dijelom financirane od strane nadležnih vlasti, što zaposlenima daje minimum socijalne sigurnosti, bez obzira na visinu osobnih primanja. Ovo se posebno odnosi na zaposlene u javnim predškolskim ustanovama u malim sredinama u unutrašnjosti, naročito u situacijama kada se broj djece koja su u ovim sredinama uključena u POO, na prvom mjestu zbog nezaposlenosti roditelja, smanjuje a broj zaposlenih u predškolskim ustanovama ostaje isti.

Stoga, navedeno stanje stvara mogućnost za zaključak da u ovakvim uvjetima zaposleni u predškolskim ustanovama (javnim i privatnim) neku vrstu izlaza i sigurnosti vide u realizaciji programa obaveznog uključivanja djece u POO u godini prije polaska u školu, na što upućuje i jedinstven stav svih učesnika, u obje fokus grupe (roditelji i profesionalci), da ovaj program treba provoditi isključivo u predškolskim ustanovama.

U istom kontekstu, pojedini roditelji čija su djeca uključena u programe POO u okviru privatnih predškolskih ustanova, prvenstveno zbog

popunjenosti kapaciteta u javnim predškolskim ustanovama, i pored prisutnog nezadovoljstva zbog nepostojanja drugog rješenja, također, imaju pomirbeni stav vezano za cijenu koju plaćaju za korištenje usluga predškolskih ustanova. Za razliku od njih, roditelji koji su odluku o upisu djeteta u privatnu predškolsku ustanovu, pored ostalog, donijeli zahvaljujući raspoloživim financijskim mogućnostima, imaju čvrsto uvjerenje da je to najbolje rješenje za dijete.

Strah od nedovoljnog broja uključene djece, uvjetovan posebno činjenicom da se privatne predškolske ustanove većinom financiraju isključivo od cijene koju plaćaju korisnici (roditelji), dovodi jedan broj ustanova u stanje stalne borbe da cijenu korištenja usluga što je moguće više približe cijeni u javnim predškolskim ustanovama, što je jedini način za njihov opstanak. S druge strane, također, jedan broj privatnih predškolskih ustanova zadržava enormno visoke cijene koje su dostupne malom broju korisnika, čime se zapravo stvara neka vrsta elitizma i građanskog prestiža ne samo kod roditelja, nego i kod djece.

ČETVRTI DIO

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

ZAKLJUČCI

Osnovni cilj istraživanja: *Uloga predškolskog odgoja i obrazovanja u pružanju jednakih životnih šansi za svu djecu u Federaciji Bosne i Hercegovine* bio je da se, na osnovu analize postojećeg stanja u oblasti POO na području FBiH, kroz prezentaciju ključnih statističkih pokazatelja i rezultata kvalitativnog istraživanja, usporednu analizu međunarodnih politika i prava djeteta u međunarodnim dokumentima i domaćem zakonodavstvu u oblasti POO, kao i usporednu analizu dobijenih podataka s podacima drugih, posebno međunarodnih istraživanja, sagleda i utvrdi dostupnost POO za svu djecu na području FBiH, kao ključne pretpostavke za pružanje jednakih životnih šansi. U svrhu ostvarenja ovog cilja, na osnovu sveukupno provedenih istraživanja, izvedeni su sljedeći zaključci:

- Glavni zaključak istraživanja je da na području FBiH svoj djeci koja su mlađa od šest godina, zbog malog obuhvata djece POO, nisu pružene jednake životne šanse, posebno za postizanje odgovarajućeg uspjeha u kasnijem školovanju ali i životu.
- Značaj POO, koji je potenciran, dokazan i obrazložen u različitoj naučnoj i stručnoj literaturi, posebno kroz njegovu pedagošku, društvenu i ekonomsku funkciju, sve više je naglašeno prisutan u brojnim domaćim dokumentima i zakonima koji su, najvećim dijelom, usklađeni s različitim međunarodnim standardima ljudskih prava, a posebno s UN Konvencijom o pravima djeteta.
- Veliki broj zakona, akata i različitih propisa donesenih u okviru deset kantona na području FBiH, i pored nastojanja da se usvajanjem Okvirnog zakona oni u što je moguće većoj mjeri usklade i ujednače, otežava jednak pristup i tretman ove oblasti na području FBiH. To dodatno, s

obzirom na činjenicu da sve kantonalne vlasti nisu donijele svoje zakone o POO ili usvojene zakone nisu uskladile s Okvirnim zakonom, što ima za posljedicu usporavanje i/ili nepridavanje važnosti razvoju POO.

- U praktičnoj primjeni zakonskih odredaba, odnosno u procesu uključivanja djece u predškolske ustanove na području FBiH, nije iskorišten potencijal POO za poboljšanje početnih uvjeta djece koja se nalaze u nepovoljnom položaju, iako ova djeca ostvaruju znatno veću stopu povrata ulaganja u rani razvoj i obrazovanje.
- U FBiH usluge POO u najvećem broju koriste djeca iz financijski boljestojećih porodica, čija su oba roditelja zaposlena (što je jedan od kriterija za uključivanje djeteta u POO, npr. u KS). Ovakav pristup govori u prilog tezi da je funkcija POO ekonomska, budući da je obuhvat djece koja žive u siromaštvu, prigradskim ili seoskim sredinama, djece s teškoćama u razvoju, djece Roma itd, veoma mali, tako da uslugu POO ne koriste skupine djece kojima je to i najpotrebnije. Drugim riječima, navedenim pristupom stvara se mogućnost za još veće društvene nejednakosti, umjesto da se poduzimaju mjere za njihovo umanjene.
- Veća potražnja od ponude za uključivanje djece u POO, posebno u nekoliko najvećih kantona, ali u manjoj ili većoj mjeri i u svim kantonima na području FBiH, govori u prilog tvrdnji da postojeća mreža, posebno javnih predškolskih ustanova, nije adekvatna. To se na prvom mjestu odnosi na teritorijalnu pokrivenost i fizičke kapacitete, pri čemu predškolske ustanove u nerazvijenim seoskim područjima, a najčešće i u prigradskim mjestima, gotovo i da ne postoje, iako je potreba za njima tamo zapravo i najveća.

- Sistem POO u FBiH nije usklađen s razvijenim politikama EU, posebno u dijelu odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu, budući da je prema ovom istraživanju obuhvat djece POO mlađe od šest godina 10%, od čega manje od jedne petine, ili 19,1%, čine djeca mlađa od tri godine.
- Obuhvat djece programom obaveznog uključivanja u POO u godini pred polazak u školu, pri čemu o ukupnom broju ove skupine djece ne postoje relevantni statistički podaci, nezadovoljavajući je, budući da se u svim kantonima ne primjenjuju odgovarajući zakonski propisi, te da jedan broj kantona još nije donio zakon o POO.
- Većinu troškova za POO u gotovo svim kantonima snose jedinice lokalne samouprave, najčešće bez ikakvog uključivanja drugih nivoa vlasti, što, pored neujednačenosti, odnosno različitog nivoa financiranja predškolskih ustanova, zavisno od financijske moći lokalne zajednice, dovodi do neravnopravne distribucije javnih resursa. Uglavnom zbog činjenice da su korisnici usluga POO većinom djeca čiji roditelji imaju stabilna primanja i stoga i pripadaju skupini financijski obezbijedenih članova društva, pa se, s tim u vezi, može postaviti i pitanje socijalne pravde i jednakosti.
- Djeca u FBiH uzrasta do šest godina su diskriminirana po različitim osnovama: nemaju iste mogućnosti za uključivanje u POO, kao i mogućnost korištenja programa POO u dužem vremenskom trajanju; pristup POO, pored direktne uvjetovanosti financijskim mogućnostima roditelja, zavisi od mjesta stanovanja (gradska i prigradska naselja – seoske sredine), radnog statusa roditelja (zaposlen/nezaposlen), zdravstvenog, socijalnog i porodičnog statusa djeteta (djeca s teškoćama u razvoju, djeca iz jednoroditeljskih porodica, djeca bez roditeljskog staranja, djeca koja žive u siromaštvu itd).

- Nedovoljan broj mjesta u javnim predškolskim ustanovama i posebno razlika u cijeni između javnih i privatnih predškolskih ustanova koju plaćaju roditelji dovodi, s jedne strane, do diskriminacije jednog broja djece čiji su roditelji zbog popunjenosti kapaciteta u javnim predškolskim ustanovama bili primorani uključiti dijete u POO u okviru privatnih predškolskih ustanova. S druge strane, djeca koja su uključena u pojedine privatne ustanove, gdje je cijena koju plaćaju roditelji nekoliko puta veća od cijene u javnim predškolskim ustanovama, zahvaljujući financijskim mogućnostima porodice, često se tretiraju elitistički i privilegovanim, što opet dovodi do kršenja prava djeteta na jednak pristup POO.
- Nedovoljan broj stručnog kadra, posebno odgajatelja zaposlenog u predškolskim ustanovama u FBiH, bez angažiranja asistenata i volontera, utiče na kvalitetu POO. Također, neusklađenost programa visokoškolskih ustanova sa stvarnim potrebama i stvarnim poslom budućih profesionalaca, na prvom mjestu odgajatelja, dovodi do nepoštivanja utvrđenih standarda vezano za stručnu spremu ovog profila stručnjaka koju oni, u skladu sa zakonskim propisima, trebaju posjedovati (doškolovanje i neusklađenost s „bolonjskim“ diplomama).
- Kontinuirana obavezna edukacija i profesionalno usavršavanje svih zaposlenih, posebno odgajatelja, kao ključna pretpostavka kvalitetnog rada s djecom i pružanja usluga POO, nije zadovoljavajuća, kako zbog nedostatka financijskih sredstava, tako i zbog činjenice da u FBiH ne postoje jedinstveni standardi profesionalnih kompetencija odgajatelja, kao ni standardi profesionalnog usavršavanja. U istom kontekstu, sam proces obavezne edukacije, pored neredovnosti i parcijalnosti, karakterizira nedostatak modernog, participativnog učenja, tako da se u pravilu svodi samo na održavanje nastave.

- U FBiH ne samo svijest društva, nego posebno i svijest velikog broja roditelja djece mlađeg uzrasta o značaju POO, kako za dijete tako i za društvo, na veoma je niskom nivou, što čini jedan od bitnih faktora male uključenosti djece u programe POO.

PREPORUKE

Naprijed prezentirani zaključci pokazuju da je u FBiH neophodno poduzeti niz različitih mjera i aktivnosti, kako bi se ispoštovali i ostvarili ne samo Okvirnim zakonom utvrđeni ciljevi i principi, posebno u dijelu prava na jednak pristup, jednake mogućnosti, uvjete i prilike za svu djecu, nego i strateški ciljevi POO utvrđeni u Platformi za razvoj POO u BiH za period 2017 – 2022. Stoga, pored navedenog, imajući u vidu posebno i potrebu za usklađivanjem razvoja POO s razvojnim politikama i ciljevima EU, kao moguća rješenja za poboljšane aktualnog stanja, dajemo sljedeće preporuke:

OPĆE PREPORUKE

- POO treba biti strateški interes države i entiteta, a ne isključivo odgovornost kantonalnih, odnosno lokalnih vlasti i roditelja. Stoga, viši nivoi vlasti trebaju poduzeti odgovarajuće mjere da se svi kantonalni zakoni usvoje i usklade s Okvirnim zakonom, kao i da se donesu odgovarajući provedbeni akti, kako bi se osigurala primjena osnovnih principa i ciljeva POO.
- Neophodno je poduzeti aktivnosti na unapređenju ukupnog stanja u oblasti POO na području FBiH, uz punu primjenu standarda koji su utvrđeni Okvirnim zakonom, pri čemu se POO mora tretirati kao dio jedinstvenog

odgojno-obrazovnog sistema, pa ga u tom kontekstu, uz visok stepen autonomije, treba tretirati kao osnovno i srednjoškolsko obrazovanje.

- Budući da dosadašnja iskustva pokazuju da se, pored nepoštivanja usvojenih zakonskih akata, u praksi ne poštuju ni različiti dokumenti, ciljevi i principi strateškog tipa, koji su mahom usvojeni od Parlamentarne skupštine BiH i /ili Vijeća ministara BiH, federalne i kantonalnih vlada, nadležne vlasti na svim nivoima trebaju osigurati obavezno provođenje strateških ciljeva zacrtanih u Platformi za razvoj POO u BiH za period 2017 – 2022. S tim u vezi, dosadašnji način praćenja realizacije od strane Vijeća ministara BiH, npr. kroz godišnje Informacije o izvršenju Okvirnog zakona, što je po istom principu utvrđeno i u Platformi, očito ne daje očekivane rezultate, budući da, osim deklarativnog navoda o nadgledanju, niti u jednom strateškom dokumentu ne postoje odredbe o odgovornosti nadležnih vlasti za provođenje normiranog, u smislu njihovog sankcioniranja.
- Nadležne obrazovne vlasti trebaju poduzeti sve neophodne mjere da se antidiskriminatorne odredbe, sadržane u svim zakonskim aktima, u što je moguće većoj mjeri realiziraju u praksi, s fokusom na jednak pristup POO za svu djecu koja su mlađa od šest godina, čime će se povećati obuhvat djece POO i stvoriti pretpostavke za ostvarivanje strateških ciljeva iz Platforme.
- Spriječiti prisutnu diskriminaciju djece po osnovi primjene programa obaveznog uključivanja sve djece u POO u godini pred polazak u školu, tako da ovim programom bude obuhvaćena cjelokupna populacija djece, što do sada, deset godina nakon donošenja Okvirnog zakona, nije realizirano, iako Ministarstvo civilnih poslova BiH kontinuirano, jednom godišnje, u Informaciji o izvršenju Okvirnog zakona, pored ostalog, o tome informira Vijeće ministara BiH.

- Budući da je BiH ratificirala UN Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, neophodno je da nadležni organi vlasti obezbijede posebna finansijska sredstva za provođenje socijalne i obrazovne inkluzije djece s invaliditetom, što, pored ravnopravnog uključivanja ove djece s tzv. tipičnom djecom u POO, zahtijeva dodatno zapošljavanje različitih profila stručnjaka u predškolskim ustanovama, ali i obavezno angažiranje asistenata, te uklanjanje arhitektonskih prepreka u objektima u okviru kojih se programi POO realiziraju.
- Preispitati postojeće stanje u oblasti financiranja POO, gdje je odgovornost za financiranje POO u većini obaveza lokalnih samouprava, i razmotriti mogućnost uvođenja POO kao stalnog budžetskog korisnika, pored budžeta lokalnih zajednica, u budžet FBiH i budžet kantona, pri čemu treba izdvojiti posebne stavke za financiranje obaveznog uključivanja u POO djece u godini pred polazak u školu.
- Povećati obuhvat djece u nepovoljnom položaju u POO, posebno djece s teškoćama u razvoju, djece iz ruralnih i prigradskih sredina, djece koja žive u siromaštvu, djece Roma itd.
- Inovirati postojeće i uvesti nove programe POO, povećati broj stručnog kadra u predškolskim ustanovama, posebno odgajatelja i insistirati na uvođenju dualnog obrazovanja i usuglašenosti programa studija na visokoškolskim ustanovama sa stvarnim praktičnim aktivnostima i poslovima odgajatelja, npr. u smislu obaveznog uvođenja predmeta muzička kultura.
- Uvesti praksu kontinuiranog monitoringa i evaluacije programa POO, ali i ukupnog rada predškolskih ustanova.

- Analizirati demografske trendove, kako bi se došlo do što preciznijih projekcija u kojoj mjeri će, npr. smanjenje broja djece u osnovnim školama, utjecati na oslobađanje prostora kako bi se, posebno u prigradskim i ruralnim sredinama gdje nema predškolskih ustanova, stvorile pretpostavke za obezbjeđenje prostora u kome je moguće realizirati programe POO.
- Poduzeti različite mjere i aktivnosti, prvenstveno putem medija, predavanja, pisanih materijala informativnog i edukacionog sadržaja, kako bi se povećala sveukupna društvena svijest, posebno roditelja i nosilaca vlasti koji odlučuju o POO. Ovo zbog činjenice što nosioci vlasti odlučuju o financiranju u fizičkim kapacitetima u ovoj oblasti, što danas u FBiH predstavlja bitnu prepreku za veći obuhvat djece POO. S druge strane, roditelji, od kojih najveći dio njih ne prepoznaje značaj POO za razvoj djeteta, zapravo predstavljaju ključni faktor za povećanje obuhvata djece POO, budući da je takav obuhvat u direktnoj zavisnosti od odluke roditelja da li će dijete uključiti u POO.
- Stvoriti pretpostavke za realizaciju odgovarajućih programa POO od strane nevladinih organizacija, posebno za djecu s teškoćama u razvoju.

POSEBNE PREPORUKE

- Poduzeti odgovarajuće zakonske mjere prema nadležnim vlastima ZHK i HNK, s decidno utvrđenim rokom za donošenje zakona o POO na nivou ova dva kantona, što se odnosi i na USK, budući da se zakon o POO u ovom kantonu ne primjenjuje, navodno zbog finansijskih problema.

- Razmotriti mogućnost izmjena i dopuna Okvirnog zakona u smislu definiranja određenih sankcija prema svim nižim nivoima vlasti u BiH koji nisu ispunili obavezu usklađivanja zakona o POO s ovim Zakonom, što se posebno odnosi na nivoe vlasti koji u svojim zakonima o POO nisu implementirali odredbu čl. 1. st. 2. Okvirnog zakona, prema kojoj se: „principi, ciljevi i standardi utvrđeni ovim zakonom i na osnovu ovog zakona ne mogu smanjivati.“
- Okvirni zakon bi trebalo dopuniti i članom koji bi sadržavao definiranje određenih pojmova koji se u ovom Zakonu koriste, npr. „djeca s posebnim potrebama“.
- U čl. 30. Okvirnog zakona, koji se odnosi na učešće asistenata i volontera u POO, riječ „mogu“ trebalo bi zamijeniti s riječi „moraju“ kod angažiranja asistenata, dok se riječ „mogu“ treba odnositi isključivo na volontere.
- Razmotriti mogućnost donošenja posebnog zakona koji bi se odnosio na pružanje usluga POO u kući, posebno za djecu mlađu od tri godine, kao i donošenje odgovarajućih programa o većoj zastupljenosti/zapošljavanju muških odgajatelja u POO.

PREPORUKE KOJE SE ODOSE NA PODATKE FEDERALNOG ZAVODA ZA STATISTIKU

U izradi ove studije određenu teškoću predstavljale su prisutne nedosljednosti i nedostatak odgovarajućih statističkih podataka, koji su bili neophodni za potpuniju analizu stanja u oblasti POO, što se posebno odnosi na:

- Nedostatak harmonizacije metodologije za prikupljanje, obradu i prezentaciju podataka iz oblasti POO između FZS i nadležnih institucija, kao i veću usklađenost statistike iz ove oblasti s međunarodnom statistikom, posebno onom koja se vodi u EU, čime bi se omogućilo bolje poređenje s drugim zemljama.
- Pored usklađivanja vremenske dinamike i frekvencije prikupljenih podataka u smislu školske godine u odnosu na kalendarsku godinu, neophodno je da statistički podaci FZS sadrže i obuhvat/broj djece uključene u POO po osnovu obaveznog programa u godini pred polazak u školu.
- Podaci FZS trebalo bi da obuhvate i parametre vezane za različite predškolske programe u odnosu na broj i spol djece koja su uključena u POO, te vrstu naselja.
- Neophodno je unaprijediti/proširiti podatke o djeci u nepovoljnom položaju, posebno o djeci s posebnim potrebama, npr. nadarena djeca, djeca s intelektualnim smetnjama, djeca sa senzornim smetnjama itd, ali i o drugim vulnerabilnim skupinama djece koja su uključena u POO.
- Statistički podaci FZS trebaju sadržavati i podatke o broju asistenata i volontera koji učestvuju u realizaciji programa odgojno-obrazovnog rada u predškolskim ustanovama.
- Podaci FZS o POO, koji se, u pravilu, zbirno objavljuju godišnje u odgovarajućim statističkim biltenima, trebali bi sadržavati i pokazatelje o troškovima za POO, tako da oni, pored različitih kategorija troškova, budu razvrstani prema različitim oblicima programa (jaslice, vrtići, obavezni programi za djecu u godini pred polazak u školu) koji se provode u predškolskim ustanovama.

BIBLIOGRAFIJA

KNJIGE, NAUČNI I STRUČNI ČLANCI

- Bašić, S, Miković, M. (2012): *Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u BiH*, Udruženje žene ženama i Fondacija Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo.
- Bubić, S. (2015): *Siromaštvo djece – uzroci i sredstva za njegovo smanjenje*, u: Zbornik radova, Dani međunarodnog prava, Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“, Mostar, str. 11-32.
- Esping-Andersen, G. (2009): *The incomplete revolution: Adapting to women's new roles*, Cambridge: Polity Press.
- Jensen, C. (2009): *Institutions and the politics of child care services*, Journal of European Social Policy, 19 (1), str. 7-18. Dostupno na: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0958928708098520>, pristup: 11.05.2018. godine.
- Miković, M. (2016): *Prevenција socijalne isključenosti djeteta s intelektualnim teškoćama*, u: Odabrane teme savremene socijalne politike i socijalnog rada, Fakultet političkih nauka Sarajevo, Heinrich Böll Stiftung BiH, Makedonija i Albanija, Sarajevo, str. 113 – 131.
- Milotay, N. (2014): *Razvoj politika ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja od '90-tih u EU*, Djeca u Europi: zajednička publikacija mreže europskih

časopisa, Vol.6 No.11, Zagreb, str. 4 – 7. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/145162>, pristup: 12.05.2018. godine

Vandekerckhove, A. i dr. (2013): *Priručnik za diversifikaciju programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja*, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, Beograd.

Vidaković, S, Ž. (1932): *Naši socijalni problemi*, Izdavačka knjižnica Gece Kona, Beograd.

Vučković-Šahović, N. (2000): *Prava deteta u međunarodnom pravu*, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd.

STATISTIČKI IZVJEŠTAJI I DRUGI IZVORI

Agencija za statistiku BiH (2017): *Demografija 2016*, Tematski bilten br. 02, Sarajevo.

Agencija za statistiku BiH (2013): *Anketi o potrošnji domaćinstva u BiH 2011*, Tematski bilten 15, Sarajevo, 2013. Dostupno na: http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/05/BHAS_HBS_BH_dv5-2.pdf, pristup: 13.05.2018. godine.

Dnevni list *Oslobođenje*, 18. januar 2018. godine.

Federalni zavod za statistiku (2017): *Demografska statistika 2016*, Statistički bilten br. 249, Sarajevo.

Federalni zavod za statistiku (2017): *Predškolsko obrazovanje u 2016. godini u Federaciji Bosne i Hercegovine*, Statistički bilten broj 248, Sarajevo.

Federalni zavod za statistiku (2016): *Predškolsko obrazovanje u 2015. godini u Federaciji Bosne i Hercegovine*, Statistički bilten broj 234, Sarajevo.

Federalni zavod za statistiku (2013): *Demografska statistika 2012*, Statistički bilten br. 184, Sarajevo.

Federalni zavod za statistiku (2012): *Demografska statistika 2011*, Statistički bilten br. 170, Sarajevo.

Federalni zavod za statistiku (2011): *Demografska statistika 2010*, Statistički bilten br. 158, Sarajevo.

Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2011): *Analiza stanja prava djece i njihovog provođenja u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja*, Sarajevo. Dostupno na: http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2013020406384261bos.pdf, pristup: 11.11.2018. godine.

POPIS CITIRANIH PROPISA

BOSNA I HERCEGOVINA

USTAVI I ZAKONI

Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH, „Službeni glasnik BiH“ br. 88/07.

Statut Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine“ br. 17/08, 39/09 i 2/10-prečišćen tekst.

Ustav Bosne i Hercegovine, aneks 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH (1995). Dostupno na: <https://www.parlament.ba/data/dokumenti/pdf/vazniji-propisi/Ustav%20BiH%20-%20B.pdf>, pristup: 11.11.2018. godine.

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine (i Amandmani I – CIX), „Službene novine FBiH“ br. 1/94, 13/97, 5/98, 16/02, 22/02, 52/02, 18/03, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05 i 88/08.

Ustav Republike Srpske (i amandmani), „Službeni glasnik RS“ br. 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 26/02, 30/02, 31/02, 69/02, 31/03, 98/03, 115/05, 117/05 i 48/11.

Zakon o dadiljama Republike Hrvatske, „Narodne novine Republike Hrvatske“ br. 37/13.

Zakon o organizaciji i financiranju odgoja i obrazovanja Republike Slovenije (*Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja*), „Uradni list Republike Slovenije“, br. 115/03.

Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Bosansko-podrinjskog kantona, „Službe novine Bosansko-podrinjskog kantona“ br. 15/09 i 07/14.

Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Kantona 10, „Narodne novine Hercegbosanske županije“ br. 08/09.

Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo, „Službene novine Kantona Sarajevo“ br. 26/08 i 21/09.

Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Posavskog kantona, „Službene novine Posavskog kantona“ br. 08/08.

Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Srednjo-bosanskog kantona,
„Službene novine Srednjo-bosanskog kantona“ br. 10/17.

Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Tuzlanskog kantona, „Službene novine Tuzlanskog kantona“ br. 12/09, 08/11 i 10/13.

Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Unsko-sanskog kantona,
„Službe novine Unsko-sanskog kantona“ br. 08/10.

Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Zeničko-dobojskog kantona,
„Službene novine Zeničko dobojskog kantona“ br. 07/10.

PROVEDBENI PROPISI I DRUGI DOKUMENTI

Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (2011): *Standardi kvalitete rada odgajatelja, pedagoga i ravnatelja u predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH i Set indikatora za svaki standard.* Dokument je usvojen na 27. sjednici Odbora Agencije održanoj 28. rujna 2011. godine.

Ministarstvo civilnih poslova BiH (2017): *Informacija o izvršenju Okvirnog zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini.* Dostupno na: http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/drugi_doc/default.aspx?id=8942&langTag=bs-BA, pristup: 11.11.2018. godine.

Obavezni program predškolskog odgoja i obrazovanja TK, usvojen 2010. godine. Dostupno na: <http://cms.pztz.ba/userfiles/pztz/files/PredskolskiOdgojObrazovanje/ZakoniPravilnici/Obavezni%20>

program%20predškolskog%20odgoja%20i%20obrazovanjaTK_2015.pdf, pristup: 11.11.2018. godine.

Pedagoški standardi i normativi za predškolski odgoj i obrazovanje HNK, „Narodne novine Hercegovačko-neretvanske županije“ br. 9/08.

Pedagoški standardi i normativi za predškolski odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo, „Službene novine Kantona Sarajevo“ br. 46/16.

Pedagoški standardi za predškolski odgoj i obrazovanje, domove za nezbri- nutu djecu TK, „Službene novine Tuzlanskog kantona“ br. 9/99.

Platforma za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja za period 2017. – 2022, „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 02/18.

Smjernice za implementaciju zajedničke jezgre nastavnih planova i programa definisane na ishodima učenja, „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 77/15.

Sporazum o zajedničkoj jezgri cjelovitih razvojnih programa u predškolskim ustanovama, „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 16/09.

Vijeće ministara BiH (2004): *Strateški pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na: http://www.dep.gov.ba/resursni_centar/obrazovanje/bih/default.aspx?id=586&langTag=bs-BA, pristup: 11.11.2018. godine.

MEĐUNARODNI DOKUMENTI

UJEDINJENE NACIJE

Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (Convention on Elimination of All Forms of Discrimination Against Women) usvojena je na Generalnoj skupštini UN, 18.12.1979. godine (rezolucija br. 34/180), a stupila je na snagu 03.09.1981. godine;

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*), usvojen je na Generalnoj skupštini UN, 16.12.1966. godine (rezolucija br. 2200 A /XXI), a stupio je na snagu 03.01.1976. godine. BiH je ratificirala Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima 01.09.1993. godine („Službeni list SR BiH“ br. 25/93 - sukcesija). Dostupno na: <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BlntCovEcSocCulRights.pdf>, pristup: 11.11.2016. godine;

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (*International Covenant on Civil and Political Rights*) i dodatni Fakultativni protokol usvojeni su na Generalnoj skupštini UN, 16.12.1966. godine (rezolucija br. 2200 A /XXI), a stupili na snagu 23.03.1976. godine. BiH je ratificirala Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima 01.09.1993. godine („Službeni list RBiH“ br. 25/93 - sukcesija). Dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/medunarodniPakt%20B.pdf>, pristup: 11.11.2016. godine;

Odluka o ratifikaciji UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Opcionog/Fakultativnog protokola, „Sl. glasnik BiH – Međ. ugovori“ br. 11/2009;

Opći komentar UN Komiteta za prava djeteta broj 17 (2013) *Pravo djeteta na odmor, slobodno vrijeme, igru, rekreativne aktivnosti, kulturni život i umjetnost*, br. CRC/C/GC/17, od 17. aprila 2013. godine. Dostupno na engleskom jeziku: <http://www.refworld.org/docid/51ef9bcc4.html>, pristup: 11.11.2018. godine.

Opći komentar UN Komiteta za prava djeteta broj 7 (2005): *Ostvarivanje prava djeteta u ranom djetinjstvu*, br. CRC/C/GC/7/Rev.1, od 20. septembra 2006. godine. Dostupno na engleskom jeziku: http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/259087/CRC_C_GC_7-EN.pdf?sequence=3&isAllowed=y, pristup: 11.11.2018. godine.

Univerzalna deklaracije o ljudskim pravima (Universal Declaration of Human Rights) usvojena je Rezolucijom Generalne skupštine UN br. 217A od 10.12.1948. godine. Prijevod Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (1948) v. u: *Ljudska prava – Odabrani međunarodni dokumenti*, Ministarstvo vanjskih poslova BiH i Nezavisni biro za humanitarna pitanja, Sarajevo, 1996, str. 379 – 391;

UN Konvencija o pravima djeteta, u: *Prava deteta i Konvencija o pravima deteta*, pripremila Vučković-Šahović, N, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd, 2001, str. 39 - 73.

EUROPSKA UNIJA

Direktiva Vijeća Europske unije (1992): *o uvođenju mjera za poticanje poboljšanja sigurnosti i zdravlja na radu trudnih radnica te radnica koje su nedavno rodile ili doje*, br. 92/85/EEC od 19.10.1992. godine. Dostupno

na engleskom jeziku: <http://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1992/85/oj>, pristup: 11.11.2018. godine.

Europska Komisija (2006): *Putokaz za ravnopravnost između muškaraca i žena (2006 – 2010)*, br. COM(2006) 92 final od 01.03.2006. godine. Dostupno na engleskom jeziku: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52006DC0092&from=EN>, pristup: 11.11.2018. godine.

Europska Komisija/EACEA/Eurydice/Eurostat (2014): *Ključni podaci o predškolskom odgoju i obrazovanju u Europi*, Izvješće Eurydice i Eurostata, Luksemburg: Ured za publikacije Europske unije. Dostupno na: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/166HR.pdf, pristup: 12.05.2018. godine.

Preporuka Vijeće Europske unije (1992): *Briga o djeci*, br. 92/241/EEC, od 31.03.1992. godine. Dostupno na engleskom jeziku: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a082a513-9509-481d-a41d-f4fd059cfc68/language-en>, pristup: 11.11.2018. godine.

Zaključci Vijeća EU (2015): *o ulozi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja te osnovnoškolskog obrazovanja u poticanju kreativnosti, inovativnosti i digitalne kompetencije*, br. 2015/C 172/05, objavljeni 27.05.2015. godine. Dostupno na: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0527\(04\)&from=HR](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0527(04)&from=HR), pristup: 11.11.2018. godine.

Zaključci Vijeća EU (2011): *o obrazovanju i brizi u ranom djetinjstvu: pružanje svoj djeci najboljih temelja za svijet sutrašnjice*, br. 2011/C 175/03, objavljeni 15.06.2011. godine. Dostupno na engleskom jeziku: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2011.175.01.0008.01.ENG, pristup: 11.11.2018. godine.

Zaključci Vijeća Europske unije (2009): *o strateškom okviru za europsku suradnju u području obrazovanja i osposobljavanja* („ET2020“), br. 2009/C 119/02 od 12.05.2009. godine. Dostupno na engleskom jeziku: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=celex:52009XG0528\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=celex:52009XG0528(01)), pristup: 11.11.2018. godine.

Zaključci Vijeća Europske unije (2008): *Pripremiti mlade za 21. stoljeće: agenda za europsko sudjelovanje u obrazovanju*, br. 2008/C 319/08 od 21. novembra 2008. godine. Dostupno na engleskom jeziku: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008XG1213\(05\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008XG1213(05)), pristup: 11.11.2018. godine.

Zaključci Vijeća Europske unije (2006): *o učinkovitosti i jednakosti u obrazovanju i osposobljavanju*, br. 2006/C 298/03 od 08.12.2006. godine. Dostupno na engleskom jeziku: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A42006X1208%2801%29>, pristup: 11.11.2018. godine.

Zaključci sastanka Europskog vijeća (2002): *Barselonske smjernice*, sastanak održan u Barceloni 15. i 16. marta 2002. godine. Dostupno na engleskom jeziku:

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/71025.pdf, pristup: 11.11.2018. godine.

WEB IZVORI

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00179>, pristup: 11.11.2018. godine.

<http://www.djecasarajeva.edu.ba/o-nama>, pristup: 11.11.2018. godine.

<https://www.mostar.ba/gradska-poduzeca.html>, pristup: 22.05.2018. godine.

<http://www.vrtici-mostar.ba/o-nama/>, pristup: 11.11.2018. godine.

RECENZIJA

Prof. dr. Sanela Bašić

O SOCIJALNOM INVESTIRANJU U DJECU I IZJEDNAČAVANJU ŽIVOTNIH ŠANSI

U europskoj tradiciji javnog obrazovanja ideja jednakih šansi imala je snažan i dugotrajan odjek. Čak i danas kada i ovaj društveni sistem trpi pod neoliberalnom opsadom, rijetki su glasovi koji se protive egalitarističkom zovu obrazovanja.

No, šta tačno znači jednakost šansi?

Iz perspektive socijalne politike *princip jednakosti šansi* moguće je artikulirati na različite načine. Lister (2010) razlaže tri potencijalna pristupa u razumijevanju ovoga pojma. Po njoj, u okviru prvog pristupa princip 'jednakih šansi' reflektuje ideju po kojoj moguće društvene podjele, na temelju rase, etniciteta, roda, invalidnosti, socijalnog porijekla, religijskog ubjeđenja ili seksualne orijentacije, ne bi trebale utjecati ograničavajuće na mogućnost svake pojedinačne individue da ostvari životni uspjeh i samoostvaranje. Ovo razumijevanje jednakih šansi imanentno je antidiskriminirajućim politikama, a u slučaju rase i roda povezano je i sa antirasizmom i feminizmom.

Drugačije razumijevanje šanse prisutno je u središtu Senovog pristupa sposobnosti. U ovom pristupu, sadržan je fundamentalni otklon u fokusu javne pažnje i interesovanja od sredstava za život ka aktualnim, dakle

stvarnim šansama ili mogućnostima ili izborima koje osobi doista stoje na raspolaganju. U navedenom duhu, u dokumentima UN Komisije za jednakost i ljudska prava, ističe se da *„jednako društvo štiti i promovira centralnu vrijednost slobode i stvarne šanse, odnosno mogućnosti svake osobe“*.

U trećoj varijanti, koncept jednakih šansi uobičajeno se koristi u opoziciji spram ideje jednakih ishoda. Po ovom stajalištu, osobna društvena i ekonomska početna životna pozicija pojedinca ne bi trebalo utjecati na njegovu ili njezinu mogućnost uspjeha, osobito u oblasti obrazovanja i zapošljavanja. Tipične metafore koje se koriste u ovom kontekstu jesu *„jednak start u utrci“* ili *„ljestvice šansi“*. Posve je jasno da svako ne može pobijediti u utrci ili dostići vrh na ljestvici. Stoga ovaj pristup potencira postojanje šanse ili mogućnost, bez obzira na ishod.

Prepoznajući značaj i ulogu obrazovanja, kao ključnog medija za promicanje socijalne mobilnosti i smanjenje društvenih nejednakosti, razvijena europska društva u desetljećima nakon Drugog svjetskog rata napravila su dramatične iskorake: uspjela su ostvariti gotovo punu pokrivenost djece osnovnoškolskim i srednjoškolskim obrazovanjem, demokratizirati pristup visokoškolskom obrazovanju, te učiniti sistem obrazovanja na svim nivoima inkluzivnim, naročito kroz pristup djeci sa invaliditetom.

Međutim, već krajem 20. stoljeća postalo je evidentno da puki pristup univerzalnom i besplatnom obrazovanju nije dovoljan da se izjednače životne šanse djece u budućnosti. Brojne studije pokazale su da je sprega između djetetovog (socijalnog) porijekla i njegovih/njezinih šansi u životu podjednako snažna, gotovo koliko je bila i nekoliko generacija prije. Riječ je o svojevrsnom paradoksu: suočavamo se sa manjim ili većim neuspjehom u postizanju napretka u kreiranju društ(a)va jednakih mogućnosti, uprkos značajnom javnom investiranju u oblasti obrazovanja i socijalne, odnosno porodične politike.

Tako je u žižu interesovanja ponovo dospjelo pitanje značaja porodičnih resursa na formiranje ljudskog kapitala. Jedan od najznačajnijih sociologa 20. stoljeća P. Bourdieu (1997) tvrdio je kako obrazovni sistemi – ma koliko bili progresivni i egalitarni u svome dizajnu – u institucionalnom smislu nisu dovoljni za postizanje jednakosti. On je dao i validno objašnjenje zašto je to slučaj. Po njemu, školski milje inherentno je pristrasan u korist kulture srednje klase, koja nenamjerno kažnjava djecu iz nižih društvenih slojeva.

U recentnije vrijeme pojavilo se jedno alternativno i moćno objašnjenje iz razvojne psihologije, po kojem se krucijalne kognitivne i bihevioralne osnove za učenje – a time i ključni pokretači nejednakosti - postavljaju i cementiraju u najranijem djetinjstvu. Shodno tome, ono što se događa u predškolskoj dobi jeste ključno za razvoj dječje sposobnosti i motivacije za učenje kada dospiju u sistem formalnog obrazovanja.

Ako pođemo od ovoga, znanstveno utemeljenog stava da ključni mehanizam leži u ranom djetinjstvu, odnosno u porodici, nameće se pitanje na koji način se može pomoći porodicama da svojoj djeci pruže najbolje moguće životne šanse. Ovo, tim prije, što razvoj ekonomije zasnovane na znanju – uprkos rijetkim disonantnim glasovima i kritikama (Liessman) - postaje dominantnom razvojnom paradigmom koja zahtijeva rapidno povećanje nivoa vještina. Premda nije jednostavno razlučiti koje vještine su ključne, nije teško zaključiti da će osoba sa niskim ili slabim kvalifikacijama proći jako loše na funkcionirajućem tržištu rada. U teoriji ljudskih resursa prihvaćeno je stajalište da će i kognitivne i nekognitivne vještine (poput liderskih sposobnosti, vještina komuniciranja, sposobnosti dobrog planiranja) biti sve značajnije za individualni uspjeh u (post)modernom vremenu. Obje kategorije vještina se djelimično prenose genetski, a djelimično su rezultat brige, odnosno okolišnog stimulusa.

Budući da kognitivne i nekognitivne sposobnosti utječu na školski uspjeh, pa time i na djetetove životne šanse, zadatak je javnih politika da osiguraju dobru početnu poziciju za svako dijete, posmatrajući svako dijete kao zajedničko, kolektivno dobro. Razvijene su zemlje stoga počele razvijati politike i pristupe (punog) obuhvata djece predškolskim odgojem i obrazovanjem. Istini za volju, ekspanzija ustanova za brigu o djeci predškolske dobi prvotno je konceptualizirana kao instrument usklađivanja majčinstva i profesionalnog života, a odnedavno i kao investiranje u djecu i njihove specifične odgojne, obrazovne i razvojne potrebe.

Za to vrijeme, brojna, bremenita i višeslojna lica (postratne) tranzicije u našoj zemlji proizvode, cementiraju i intenziviraju (društvene) nejednakosti. Javni i akademski diskurs preplavljen je, primjerice, analizama koje bi trebale da dokazuju ili opovrgavaju nejednakost u odnosu na etničku pripadnost. Prisutne su studije, istraživanja i analize koje govore o društvenim nejednakostima kroz prizmu roda ili invaliditeta. S druge strane, nejednakostima u obrazovanju fragmentirano se pristupalo, u pravilu kroz prizmu pristupa tržištu rada.

Rukopis pod naslovom: *„Uloga predškolskog odgoja i obrazovanja u pružanju jednakih životnih šansi“*, autorice doc. dr. Borjane Miković, proširuje postojeći korpus znanja, uvodeći u raspravu (nedostajuću) vezu između obrazovanja i jednakosti šansi kod djece. Preciznije, rad napisan na 148 stranica kucaćeg teksta, kroz četiri povezane cjeline, bavi se kritičkom analizom i evaluacijom uloge predškolskog odgoja i obrazovanja u pružanju jednakih šansi za svu djecu u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Prvi dio: *„Politike Europske unije u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja i prava djeteta na predškolski odgoj i obrazovanje u međunarodnim dokumentima ljudskih prava i zakonodavstvu Federacije Bosne i Hercegovine“*

sadrži, s jedne strane, analizu javnih politika Europske unije u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja kojom se pokazuje strateška opredijeljenost ove zajednice država da razvija programe univerzalnog predškolskog odgoja i obrazovanja kao signifikantnih "ujednačivača" pohađanja škole i homogenijih obrazovnih postignuća, i, s druge strane, pregled međunarodnih i domaćih standarda dječjih prava, osobito prava na (predškolsko) obrazovanje.

Situirajući analizu pristupa djece u FBiH predškolskom odgoju i obrazovanju u širi kontekst demografske tranzicije, čiji su efekti i na razini EU i na razini (F)BiH čitljivi u kontinuiranom padu nataliteta, u drugom dijelu rukopisa (*„Ključni pokazatelji o predškolskom odgoju i obrazovanju u Federaciji Bosne i Hercegovina kroz statističke pokazatelje“*) autorica izlaže ključne statističke podatke o obuhvatu djece u FBiH ovim vidom obrazovanja. Predočeni pokazatelji potvrđuju prisutnu tezu o tome da se u odnosu na prosjek Europske unije i regionalni prosjek po stopi obuhvata institucionaliziranim predškolskim odgojem i obrazovanjem (F)BiH nalazi na dnu ljestvice (Bašić, 2017).

Autorica akcentuira i raznolikost situaciju glede obuhvata ovim vidom obrazovanja među kantonima, te ukazuje na niže stope obuhvaćenosti kod pojedinih kategorija djece, osobito djece mlađe od tri godine, djece u nepovoljnom položaju i djece s razvojnim teškoćama. U ovom poglavlju analizirana su i pitanja finansiranja (javnih) predškolskih institucija, stručnog osoblja i odgojno-obrazovnih programa u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja u FBiH. Naročita pažnja je posvećana pitanju da li se i na koji način implementacijom cjelovitih i specijaliziranih razvojnih programa provode standardi sadržani u Okvirnom zakonu o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH.

Treći, po meni, najoriginalniji dio rukopisa sadrži prezentaciju i analizu rezultata empirijskog istraživanja u dvije ciljane skupine ispitanika: prvu skupinu čine roditelji djece obuhvaćene predškolskim odgojem i obrazovanjem,

a drugu skupinu čine profesionalci zaposleni u ustanovama za predškolski odgoj i obrazovanje. S ciljem sticanja direktnijeg i potpunijeg uvida u način na koji roditelji i profesionalci, kao dvije najznačajnije karike i najdirektnije involvirani akteri, na dvije različite pozicije - jedni na primajućem, drugi na pružajućem kraju lanca - percipiraju i ocjenjuju performanse aktualnog sistema predškolskog odgoja i obrazovanja (uključujući i pitanja finansiranja, osposobljenosti i motiviranosti stručnog osoblja, kvaliteta samih odgojno-obrazovnih programa, spregu predškolskog odgoja i obrazovanja i životnih šansi djeteta u budućnosti itd), održano je osam (8) fokus grupa u četiri glavna urbana centra FBiH.

Za potrebe ovoga osvrta ukazat ću na neke od prezentiranih uvida. Najprije, čini mi se važnim istaći da i roditelji (gotovo isključivo majke) i profesionalci (i ovdje predominantno žene) ističu i prepoznaju različite koristi od pohađanja ovih programa, i socijalizacijske i pedagoške i razvojno-kognitivne. Nadalje, kada je riječ o ranim intervencijama za pojedine rizične skupine djece - one čiji je razvoj ugrožen siromaštvom ili invaliditetom - iz perspektive profesionalca prepoznaje se značaj dimenzije vremena koje dijete provodi u vrtiću, odnosno porodici u njegovoj kvantitativnoj (broj sati u vrtiću) i kvalitativnoj dimenziji (kvaliteta programa) za izjednačavanje djetetove početne pozicije.

Potom, realna je i na iskustvu zasnovana procjena o razlozima niske stope uključenosti djece u programe predškolskog odgoja i obrazovanja, gdje i roditelji i profesionalci ističu opće ekonomske, odnosno finansijske razloge (siromaštvo i nezaposlenost), a potom i nedostatnu mrežu ovih instituciju, njihovu podkapacitiranost i neravnomjernu prostornu distribuciju. Od značaja su i stavovi roditelja i profesionalaca o preferiranoj rodnoj strukturi odgajatelja/ica koji reflektuju još uvijek snažne predrasude spram muškaraca-odgajatelja.

U četvrtom dijelu autorica sintetizira ključne spoznaje i nalaze o stanju sistema predškolskog odgoja i obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine do kojih je došla pregledom međunarodnih i domaćih standarda ljudskih, odnosno dječjih prava na (predškolsko) obrazovanje, analizom javnih politika Europske unije i (F)BiH u ovoj oblasti, te empirijskim istraživanjem.

Vjerujem da čitatelje/ke neće iznenaditi to što opći zaključak koji autorica izvodi nije odveć optimističan. Ipak, smatrajući da je ovaj sistem moguće unaprijediti, učiniti ga učinkovitijim i efikasnijim, te u konačnici uskladiti sa razvojnim politikama Europske unije, dr. Miković predlaže sveobuhvatnu listu prijedloga u formi preporuka (trinaest općih, pet posebnih i šest preporuke za Federalni zavod za statistiku) za relevantne aktere zakonodavne i izvršne vlasti, koji učestvuju u kreiranju i sprovođenju politika predškolskog odgoja i obrazovanja na različitim nivoima vlasti.

Rukopis "*Uloga predškolskog odgoja i obrazovanja u pružanju jednakih životnih šansi*", autorice doc. dr. Borjane Miković, sadrži originalno, kvalitetno i vrijedno znanstveno-istraživačko ostvarenje. U naučnom smislu, riječ je o vrijednom doprinosu naučnoj (i društvenoj) spoznaji u oblasti koja, uprkos svojoj društvenoj značajnosti i naučnoj relevantnosti, do sada nije bila predmetom pažljivije naučne analize. Riječ je o projektu koji izborom teme, osebujnim teorijsko-metodološkim pristupom, inovativnim načinom prikupljanja podataka, njihovom vještom i znalačkom kontekstualizacijom u odgovarajuće teorijske i javno-političke okvire, predstavlja raritet u znanstvenoj i istraživačkoj praksi.

Spoznaje sadržane u rukopisu bit će od koristi najprije onima koji se na zakonodavnoj i egzekutivnoj razini bave planiranjem, razvojem i implementacijom javnih politika u oblasti (predškolskog odgoja i) obrazovanja i socijalne, odnosno porodične politike. Knjiga će biti korisno štivo i za djelatnike/ce

javnog i nevladinog sektora angažirane na zagovaranju kvalitetnih politika dječje dobrobiti.

Stoga, rukopis: „*Uloga predškolskog odgoja i obrazovanja u pružanju jednakih životnih šansi*“ sa zadovoljstvom preporučujem za objavljivanje.

Sarajevo, 19.11.2018.

RECENZIJJA

Prof. dr. Lidija Pehar

UVOD

Sa zadovoljstvom sam pročitala ovaj rukopis i nakon toga s radošću napisala recenziju. Ovo je jedan interdisciplinarni pristup fenomenu i problemima ranog odgoja, te je nužno afirmirati i poticati slične pothvate, jer su ovakvi projekti interdisciplinarni, vjerodostojni, aplikativni. Od velike su koristi čitateljima. I ovaj će se rukopis, uvjerenam, čitati sa zanimanjem, jer pruža obilje tako potrebnih i konkretnih životnih primjera s teorijskim elaboracijama.

Docentica Borjana Miković iznosi svoje prve plodove na stol, i želim naglasiti da su prvi ali zreli i ukazuju da je pred njom uspjeh.

Halil Džubran piše: „ *Više volim biti posljednjim među ljudima ali pun snova i želja, nego najugledniji među njima lišen snova i s presahlim željama*“. Upravo, ni Borjana nije lišena snova da može bolje i drugačije.

OCJENA RADA

Uloga predškolskog odgoja i obrazovanja u pružanju jednakih životnih šansi govori o složenom i u dovoljnoj mjeri neistraženom problemu: mogućnosti djece mlađe od šest godina za uključivanje u predškolski odgoj i obrazovanje

u entitetu FBiH. U tom kontekstu osnovni cilj istraživanja je da se doprinese iznalaženju mogućnosti da se što je moguće veći broj ove populacije uključi u predškolski odgoj i obrazovanje, kako bi svakom od njih bila pružena jednaka šansa.

S tim u vezi, u istraživanju je za referentne tačke uzeta Evropska unija, budući da je od potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (2008) pristupanje EU jedan od ključnih strateških ciljeva BiH. Sam rad sastoji se iz četiri ključna dijela u okviru kojih se nalazi više različitih podnaslova.

Prvi dio rada, pod naslovom: *Politike Evropske unije u oblasti Predškolskog odgoja i obrazovanja i prava djeteta na predškolski odgoj i obrazovanje u međunarodnim dokumentima Ljudskih prava i zakonodavstvu Federacije Bosne i Hercegovine*, pored analize odgovarajućih međunarodnih politika kroz dokumente EU ali i prava djeteta na predškolski odgoj i obrazovanje kroz analizu međunarodnih standarda ljudskih prava i zakonodavstva BiH, sadrži i kraći uvid o značaju predškolskog odgoja i obrazovanja za dijete.

Ovaj dio rada sadrži i naučne stavove poznatih imena iz svijeta nauke, kao što su Jensen, Esping-Andersen i dr. Sveobuhvatna analiza različitih međunarodnih dokumenata, i posebno ističe zaključke Evropskog vijeća iz 2002. godine, tzv. Barselonske ciljeve. Ovo zbog toga što se u ovom dokumentu sve države članice pozivaju da do 2010. godine osiguraju cjelodnevnu punu brigu za najmanje 33% djece mlađe od tri godine i najmanje 90 % djece starije od tri godine (tač. 32).

U ovom kontekstu, poseban akcenat dat je na Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH (2007), te usklađenost kantonalnih zakona iz ove oblasti s Okvirnim zakonom. A kao naročito važan, izdvajamo podatak da dva kantona (HNK i ZHK) sve do danas nisu usvojila zakone iz ove

oblasti, dok se u USK usvojeni zakon uopšte ne primjenjuje zbog nedostatka finansijskih sredstava.

U drugom dijelu rada, pod naslovom: *Ključni pokazatelji o POO u FBiH kroz statističke pokazatelje*, od strane Federalnog zavoda za statistiku, autorica daje iscrpan pregled o padu stope nataliteta, posebno posljednjih sedam godina uz napomenu da se broj djece od 0 do 4 godine u ukupnoj populaciji u BiH kontinuirano smanjuje od popisa stanovništva 1971. godine do 2013. godine. Pri tome, iako broj živorođene djece direktno utiče na broj budućih korisnika predškolskog odgoja i obrazovanja, autorica navodi da za razliku od drugih evropskih zemalja, u BiH, odnosno FBiH, ne postoje odgovarajuća demografska predviđanja koja bi ponudila relevantne procjene broja djece u dobnoj skupini 0 – 6 godina, npr. narednih deset godina.

Iscrpna analiza o osnivanju i organiziranju predškolskih ustanova u FBiH (javnih i privatnih) pokazala je da se u posljednjih pet godina broj privatnih ustanova na području FBiH udvostručio, dok je broj javnih ustanova gotovo nepromijenjen. Ovaj podatak na naročiti način govori o odnosu društva prema populaciji djece predškolskog uzrasta.

Analiza statističkih podataka pokazala je da je stopa uključenosti djece u POO u FBiH u šk. 2016./2017. godini 10% sveukupne populacije djece mlađe od šest godina, što je najmanja stopa u Evropi.

U FBiH usluge predškolskog odgoja i obrazovanja u najvećem broju koriste djeca iz finansijski boljestojećih porodica, čija su oba roditelja zaposlena. Obuhvat djece koja žive u siromaštvu, prigradskim ili seoskim sredinama, djece s teškoćama u razvoju, djece Roma itd. veoma je mali, tako da usluge POO ne koriste skupine djece kojima je to i najpotrebnije.

Posebnu pažnju skreće i podatak da je potražnja veća od ponude za uključivanje djece u POO, posebno u najvećim kantonima. Jednom riječju, kvantitativno istraživanje zajedno sa kvalitativnim istraživanjem, provedenim u okviru odvojenih grupa sa roditeljima i profesionalcima, dalo je sljedeće pokazatelje: najveći pomak u oblasti POO čini obavezno uključivanje djece pred polazak u osnovnu školu, o čemu ne postoje relevantni statistički podaci, ali je njihov broj još uvijek nezadovoljavajući. Teškoće postoje i u oblasti finansiranja predškolskih ustanova, iako su izvori finansiranja u Okvirnom zakonu široko postavljeni. U praksi, većinu troškova za POO u gotovo svim kantonima snose jedinice lokalne samouprave, najčešće bez uključivanja drugih nivoa vlasti. Ovakvo stanje dovodi ne samo do neravnopravne distribucije javnih resursa, nego i do činjenice da su korisnici usluga POO većinom djeca čiji roditelji imaju stabilna primanja pa stoga i pripadaju skupini finansijski obezbijeđenih članova društva.

Rasprave u fokus grupama su pokazale da u POO nema dovoljno stručnog kadra, posebno odgajatelja, te da se u praksi ne realizuje zakonska mogućnost angažiranja asistenata i volontera. Također i obavezna edukacija, odnosno profesionalno usavršavanje, koje je ključna pretpostavka kvalitetnog rada s djecom, nije zadovoljavajuće, što se neminovno odražava i na kvalitetu pružanja usluga u POO.

Ovakvo stanje potaknulo je autoricu da na samom kraju istraživanja da određene preporuke, pri čemu je posebno imala u vidu nacionalne strateške ciljeve utvrđene Platformom za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja za period 2017. – 2022, kao i potrebu za usklađivanjem ove oblasti s razvojnim politikama i ciljevima EU. U tom kontekstu, kao moguća rješenja za poboljšanje utvrđenog stanja, preporuka *autorice* mogla bi biti od velike koristi za poboljšanja statusa i uloge predškolskog odgoja u BiH. *Istraživanje je pokazalo da nisu pružene jednake šanse za svu djecu glede uključivanja*

u rani odgoj i obrazovanje, što dokazuje da u periodu kada je razvoj cjelokupne ličnosti u najvećoj energiji i razvojnom potencijalu, veliki broj djece nije obuhvaćen u POO.

Cijenimo da će sveobuhvatna istraživanja, teorijski pristup analize međunarodnih dokumenata i domaćeg zakonodavstva, te činjenice do kojih se došlo istraživanjem, *pouzdanu predstavljati dragocjen izvor podataka ali i smjernica*, posebno odgovarajućim institucijama vlasti, ali i svim zainteresiranim stručnjacima i profesionalcima iz oblasti POO. Rukopis preporučam da se štampa kao knjiga.

Sarajevo, 25.11.2018.

Obrazovanje je ključni faktor za svaku koncepciju dobrog društva: svrha obrazovanja je prenošenje znanja i vrijednosti novim generacijama građanki i građana. Ono postavlja temelje za njihovu konstruktivnu ulogu u društvu, ekonomiji i politici. Istovremeno, dugi niz godina fokus je bio na osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju. Predškolski odgoj i obrazovanje su se, pak, često zapostavljali.

U prethodne dvije do tri decenije došlo je do promjena na bolje u mnogim zemljama. Društvene vrijednosti su se počele mijenjati sa sve većim udjelom žena koje teže kombiniranju porodičnog i poslovnog života. Istovremeno, skorija istraživanja su pokazala kako predškolski odgoj i obrazovanje može pozitivno uticati na razvoj djece i njihov uspjeh u školi. Međutim u Bosni i Hercegovini, zbog kombinacije tradicionalnih porodičnih vrijednosti i obrazovnog sistema koji se suočava sa ozbiljnim izazovima na svim nivoima, do sada se nije toliko bavilo pitanjem predškolskog odgoja i obrazovanja. Ipak, nova dinamika pokazuje sve veću potražnju za predškolskim odgojem i obrazovanjem, kao i podizanjem svijesti o prednostima kvalitetnog predškolskog odgoja i obrazovanja.

www.fes.ba
www.fli.ba